

VÝZKUMNÁ ZPRÁVA

**Ženy s žitou zkušeností s
výkonem trestu odnětí
svobody a jejich specifické
potřeby**

JIŘÍ MERTL

2023

Foto: Canva

Norway
grants

RUBIKÓN
CENTRUM

www.zenyavezeni.cz

Mgr. Jiří Mertl, Ph.D. Zabývá se kriminologií, sociální spravedlností, kritickou sociální prací, sociální deviací a marginalizací. V současné době ho zajímá zejména sociální práce a poradenství s vězňenými a propuštěnými osobami, a to v ideových intencích kritické sociální práce, tedy jak strukturální a kulturní problémy ČR přispívají k vytváření a páchání kriminality a jak jí lze preventivně předcházet za pomoci sociálních a institucionálních změn.

ANOTACE

Výzkum je založen na 31 rozhovorech s propuštěnými ženami, u nichž byl kombinován polostrukturovaný a narativní přístup, a 12 explorativních rozhovorech s odbornicemi a odborníky, kteří s touto cílovou skupinou pracují. Cílem bylo ukázat lidskou stránku žen, které mají zkušenost s výkonem trestu odnětí svobody, osvětlit faktory stojící v pozadí jejich trestné činnosti, i faktory, které podporují jejich desistenci.

Zpráva obsahuje poznatky, které jsou pro české prostředí do velké míry stále unikátní, neboť výzkumy a analýzy týkající se vězňených a propuštěných osob – a zejména žen – jsou stále ojedinělé. Z našeho výzkumu vyplývá, že se ženy před uvězněním i po něm potýkají s marginalizací, dluhy a exekucemi, užíváním drog a závislostmi, špatným duševním zdravím a nestabilním bydlením. Po uvězněním se k těmto faktorům navíc přidává prizonizace, snaha získat stálé zaměstnání a děti do péče a snaha vyhnout se toxickým sociálním sítím a vazbám, zejména partnerským. Propuštěné ženy se před uvězněním často potýkaly se špatným duševním zdravím a traumatizací, které měly původ v různých typech násilí (partnerského, domácího nebo rodinného), což informantky v některém stádiu svého života začaly řešit užíváním drog jako copingovou nebo kompenzační strategií. Z toho je tedy patrné, že redukovat vězňené a propuštěné ženy na kategorii „pachatelky“, je nedůstojné a také kontraproduktivní, neboť se tím upozaduje kontext a skrývají se skutečné problémy, s nimiž se tyto ženy potýkají, a které musí být řešeny, aby (opakovaně) nekončily ve výkonu trestu.

Propuštěné ženy často akcentovaly, že jim v rámci výkonu trestu pomohlo absolvování terapeutického zacházení na Speciálním oddělení (SpO), nebo standardizovaného či jiného programu, prostřednictvím nichž řešily svoje traumatizace a navazující užívání drog, přičemž nastoupení do tohoto oddílu, a obecně využití všech terapeutických a poradenských programů, bylo i jedno z opakujících se doporučení pro ostatní ženy, které byly v podobné situaci, a měly by nastoupit do výkonu trestu.

Zároveň z výzkumu vyplynulo, že je potřeba budovat v ČR dostatečné strukturální kapacity, které by adresovaly potřeby vězňených i propuštěných osob, což zahrnuje dostupné důstojné

bydlení, dostatek odpovídajících sociálních a dalších služeb, dostatečnou kapacitu vězeňských programů a jejich dostupnost i adekvátní péči o vězeňský personál.

DOPORUČENÁ FORMA UVÁDĚNÉHO ODKAZU

MERTL, Jiří (2023). *Ženy s žitou zkušeností s výkonem trestu odnětí svobody a jejich specifické potřeby*. Praha: RUBIKON Centrum.

REALIZACE VÝZKUMU

Výzkum byl realizován jako samostatná aktivita projektu **„Naplnění Bangkok Rules v ČR: cesta k naplnění lidských práv trestaných a propuštěných žen“**. Projekt je podpořen grantem z Norska prostřednictvím Norských fondů. Realizátorem projektu byla nezisková organizace RUBIKON Centrum, z. ú. ve spolupráci s norským partnerem *Culture Break Borders*.

Úvod.....	4
1 Teoretické pozadí zprávy.....	7
1.1 Kritická kriminologie	7
1.2 Kulturní kriminologie	9
1.3 Kritická sociální práce	10
1.4 Feministická kriminologie	11
2 Metodologie výzkumu	17
3 Zjištění a poznatky	19
3.1 Situace před VTOS – proč se ženy dostávají do vězení.....	19
3.1.1 Užívání drog a závislosti.....	20
3.1.2 Duševní zdraví.....	21
3.1.3 Marginalizace.....	23
3.1.4 Narativy spojené s trestnou činností	24
3.1.5 Pohledy v explorativních rozhovorech s expertkami a experty	28
3.2 Situace ve výkonu trestu.....	30
3.2.1 Hodnocení výkonu trestu.....	30
3.2.2 Rozpoložení ve výkonu trestu	42
3.2.3 Vězeňské prostředí.....	43
3.2.4 Příprava na propuštění	46
3.2.5 Rozdíly mezi ženským a mužským výkonem trestu.....	49
3.3 Situace po výkonu trestu.....	51
3.3.1 Bydlení.....	52
3.3.2 Dluhy a exekuce	53
3.3.3 Zaměstnání	55
3.3.4 Blízké vztahy a péče o děti	57
3.3.5 Toxické sítě a vazby	59
3.3.6 Vliv prizonizace.....	60
3.3.7 Fyzické zdraví	62
3.3.8 Důvody opětovného konfliktu se zákonem.....	64
3.3.9 Pomoc ze strany NNO a veřejných institucí.....	65
3.3.10 Bod zlomu	67
3.3.11 Doporučení pro ostatní ženy v konfliktu se zákonem	69
3.3.12 Pohledy na potřeby po propuštění v explorativních rozhovorech s expertkami a experty.....	71
3.3.13 Rozdíly v potřebách po propuštění mezi ženami a muži	77
Diskuzní závěr.....	77
Literatura.....	81

Předkládaná závěrečná zpráva je výsledkem ročního výzkumu v rámci projektu „Naplnění Bangkok Rules v ČR: cesta k podpoře lidských práv vězněných a propuštěných žen“ a jsou v ní shrnuty a interpretovány poznatky, které jsou pro české prostředí do velké míry stále unikátní, neboť výzkumy a analýzy týkající se vězněných a propuštěných osob – a zejména žen – jsou stále ojedinělé. V podstatě jedinou publikací věnující se problematice žen v českém vězeňství je etnografie Kateřiny Nedbálkové (2006), která přibližuje žitou realitu jedné z českých ženských věznic (věznice je sice formálně anonymizována, ale je jasné, o jakou věznicu se jedná). Nicméně o žité zkušenosti samotných vězněných a propuštěných žen toho není příliš známo, respektive poznatky až doteď byly v podstatě neveřejné, jelikož s nimi ve své praxi disponovaly pouze veřejné instituce spadající do systému trestní justice, a nestátní neziskové organizace (NNO) vykonávající sociální práci s těmito cílovými skupinami. Širší veřejnost tedy nemá představu o příbězích žen majících zkušenosti s trestní justicí, například proč se dostaly do výkonu trestu, jaký vliv na ně měl výkon trestu a s čím se musely potýkat po výstupu z vězení. Tyto příběhy se do jisté míry shodují s příběhy mužů i obecnými narativy vězněných a propuštěných osob, o nichž už máme nějaké poznatky (viz Bareš, Mertl 2016, 2021; Mertl 2020, 2022c; Mertl, Bareš 2018, 2020). Na rozdíl od mužů i obecných narativů se však s ženami pojí různá specifika, která si představíme v průběhu zprávy, a která často ještě více znesnadňují přechod z výkonu trestu do běžného života, než je tomu u mužských propuštěných osob.

Téma vězněných a propuštěných žen se přitom může zdát jako okrajové, neboť mezi roky 2017 a 2021 ženy tvořily osm procent vězeňské populace, nicméně tento poměr se pozvolně zvedá (ve zmiňovaných pěti letech zhruba o jedno procento; Marešová 2018; VS ČR 2021, 2022). A ženy jsou, právě proto, že výkon trestu odnětí svobody (VTOS) je stereotypně kulturně vnímán jako doména mužů, více stigmatizovány a mají mnohdy těžší pozici, než je tomu u mužských protějšků. Zároveň platí, že ženy na rozdíl od mužů mnohem častěji pečují o děti, případně jsou jejich děti ponechány v péči prarodičů na straně ženy (Grace et al. 2016; Guastaferrero, Lutgen 2018; Leverentz 2010; Mahoney, Daniel 2006). Výkon trestu tak ovlivňuje nejenom dané ženy, které s ním mají zkušenosti, ale také širší rodiny, které rovněž musí řešit dané dopady. Ze zdánlivě marginálního problému dotýkajícího se na první pohled jenom několika stovek osob se tedy stává problém, jenž má vliv na životy dalších stovek dospělých osob a dětí. Pokud se sekundárně podíváme na ekonomické těžkosti, které VTOS ženám přináší, pak v průměru byly náklady na jednu vězněnou osobu na den 1 841 Kč (VS ČR 2022a), což v roce 2021 vycházelo na náklady přesahující 948 milionů Kč za rok. Nicméně, to je pouze vězeňský systém. Pokud se podíváme na problematiku z hlediska společenských nákladů, pak velmi názorný, a podle jeho slov konzervativní, odhad nabídl Vladimír Kváča (Kváča, Gottwaldová 2021). Podle něj byly průměrné náklady vynaložené na uvěznění jedné osoby v roce 2020 minimálně přes

tři milióny korun. Pokud tyto náklady vynásobíme počtem žen, které nastoupily do VTOS ve zmíněném roce, a jichž bylo 1 014¹, pak nám vychází náklady jenom za rok 2020 přes tři miliardy Kč. Je nutné zdůraznit, že tento propoččet nezahrnuje všechny společenské aspekty, jelikož o nich jednoduše v ČR nejsou data, a některé se nedají ekonomizovat. Zároveň nezahrnuje ani zmiňovaná specifika ženského výkonu trestu, tedy újmu způsobenou dětem, rozpad rodiny atd.

Cílem této zprávy je však primárně ukázat lidskou stránku žen, které mají zkušenost s VTOS, a jejich příběhy, jež v žádném případě nelze jednoduše shrnout nebo zaškatulkovat do kategorie „pachatelka“, neboť tyto ženy v nějaké fázi svého života byly často samy oběťmi protiprávního jednání a útlaku, jenž měl vliv na skutečnost, že skončily ve VTOS. Jak uvidíme níže, tyto ženy velmi často pocházely z marginalizovaných poměrů a samy byly oběťmi násilné trestné činnosti, včetně sexuální, což do značné míry negativně ovlivňovalo jejich životní možnosti, a mělo to také vliv na jejich duševní zdraví. Jak poukazují četné studie (Anderson, Javdani 2018; Broidy et al. 2018; Burch 2017; Efodi, Adamchuk 2017; Grace et al. 2016; Guastaferrero, Lutgen 2018; Leverentz 2010, 2014; Nedbálková 2006; Ward, Evans 2018), není to bohužel nikterak překvapivé zjištění, protože velké procento uvězněných žen zažilo ještě před uvězněním nějakou traumatizující událost, včetně fyzického, psychologického, symbolického i sexuálního násilí, zneužívání v dětství a toxického partnerského vztahu. Důležité je přitom uvést, že uvězněné a propuštěné ženy se s násilím v jakékoliv podobě setkávají mnohem častěji než uvěznění a propuštění muži a na ženy má tato zkušenost zásadnější vliv, než je tomu u mužů (Broidy et al. 2018; Guastaferrero, Lutgen 2018; Martin et al. 2015; Taylor 2015). V některých případech pak vězení může paradoxně sloužit jako vytržení a záchrana z toxického a násilného prostředí a vězněné ženy (a nejenom ony) jej mohou chápat jako určité vysvobození (Brown, Toyoki 2013; Crewe, Levins 2020; Fróis 2017), čemuž odpovídá i skutečnost, že se vězněné ženy častěji setkávaly s násilím před uvězněním a muži zase během uvěznění (Wallace et al. 2011). To je navíc v souladu s trestnou činností, za níž jsou proporcčně ženy častěji v českých vězeních, kdy mezi lety 2017 a 2021 to bylo za krádež, neoprávněné držení platební karty, podvod, úvěrový podvod, vraždu, zanedbání povinné výživy a zpronevěru (VS ČR 2018, 2019, 2020, 2021, 2022). Jak je vidět z výčtu, jedná se převážně o majetkovou trestnou činnost, která souvisí s materiální deprivací a celkovou marginalizací (podobně jako je tomu u mužů), což platí i pro zanedbání povinné výživy, u níž je zajímavé, že proporcčně začaly být ženy uvěžňovány více než muži až od roku 2019. Je samozřejmě otázkou, jak se do tohoto stavu promítla pandemie koronaviru, nicméně tento trend lze interpretovat také jako postupující a vzrůstající míru chudoby a marginalizace, která začíná být feminizována a dopadá ve větší míře na ženy, které se pak nemohou adekvátně postarat o své děti a končí ve VTOS. Ostatně o feminizaci

¹ Toto číslo bylo nutné vypočítat sečtením přijímaných žen v jednotlivých měsících roku 2020 z jednotlivých statistických listů, které Vězeňský služba ČR (VS ČR) zveřejňuje a jsou dostupné zde: <https://old.vscr.cz/informacni-servis/statistiky/mesicni-statisticke-hlaseni/> Statistická ročenka VS ČR sice nabízí celkový počet přijatých osob do výkonu trestu za daný rok, ale nikoli už rozpad těchto dat na ženy a muže.

chudoby v českém prostředí psala již Kateřina Nedbálková (2006), která tak navázala na studie v zahraničí (Fróis 2017; Leverentz 2014; Richmond 2018; Vigésaa 2018) poukazující na to, že západní společnosti jsou stále nastaveny velmi tradičně, což se odráží v menší míře odměňování žen, horších vyhlídkách týkajících se nalezení adekvátního a důstojně placeného zaměstnání, absenci částečných úvazků, skloubení zaměstnání s péčí o děti atd. Celkově tedy mají ženy v době zvyšující se chudoby a míry marginalizace horší možnosti (legálního) materiálního zabezpečení než muži, což se pak odráží na páchání trestné činnosti i péči o děti. Větší míra uvěznění žen za vraždu je spojena se zmiňovaným domácím násilím a násilím na ženách obecně, kdy se viktimizované ženy bojí, a násilná odezva proti partnerovi je pro ně posledním a jediným možným prostředkem, jak se bránit, případně je násilí proti partnerovi vyústěním dlouhodobého stresového vypětí způsobeného partnerem a jeho chováním (Burch 2017; Guastaferrero, Lutgen 2018; Lane 2020; Lorenz, Hayes 2020). V sociálně vyloučených lokalitách a marginalizovaných poměrech obecně navíc může být pro ženy situace ještě více bezvýhodná kvůli striktnějšímu rozdělení genderových rolí a větší míře normalizace domácího násilí, které je někdy chápáno jako „pochopitelný“ projev mužské frustrace, nástroj, jak reprodukovat maskulinní pozici muže, ale také jako projev lásky a náklonnosti ze strany muže (Kupka et al. 2019). Nicméně jak ukazuje nedávný výzkum (Nyklová, Moree 2021), není to zdaleka záležitostí marginalizovaných a sociálně vyloučených domácností, ale jedná se o širší problém, který je přítomný i v domácnostech, které nejsou marginalizovány, ale spíše v latentní podobě, než že by vůbec neexistoval.

Dříve, než se však podíváme na konkrétní příběhy a zkušenosti propuštěných žen i angažovaných odbornic a odborníků a více si je analyzujeme a interpretujeme, je nutné představit základní výzkumné propozice projektu i této zprávy v podobě teoretického pozadí a metodologie výzkumu.

V rámci výzkumu a při psaní této závěrečné zprávy bylo zkombinováno několik teoretických přístupů z kriminologie a sociální práce. V oblasti kriminologie to byla zejména feministická kriminologie, která je v širším slova smyslu součástí kritické kriminologie a velmi úzce souvisí také s kulturní kriminologií, a ze sociální práce byla využita perspektiva kritické sociální práce, která je kombinuje strukturální i aktérský přístup.

KRITICKÁ KRIMINOLOGIE

Kritická kriminologie jako směr není jednoduše nebo semknutá, ale naopak v rámci ní existuje řada dalších směrů, které specificky řeší různé problematiky, proto například Walter DeKeseredy (2011, 2015) navrhuje používat množné číslo „kritické kriminologie“ reprezentující tuto různorodost. V rámci kritické kriminologie se tudíž můžeme setkat se směry, které analyzují tzv. kriminalitu bílých límečků, tedy vlivných osob a subjektů v rámci společností, zelenou kriminologii zkoumající environmentální zločiny, feministickou kriminologii, o níž budeme blíže referovat dále, a další směry.

Jediným jednotícím principem kritické kriminologie, na rozdíl od „klasické“ kriminologie, je náhled na páchaní trestné činnosti a obecně transgresi vůči společenským normám nikoli jako na racionální volbu (více například Akers 1999), ale jako na fenomén, který je produkován sociálními nerovnostmi, marginalizací a mocenskými disproporcemi (DeKeseredy 2011, 2015; Young 2011). Kriminální aktivita je v tomto ohledu silně spojena se strukturálními problémy a sociálním vyloučením, kdy podle Deborah Carr a Debry Umberson (2013) samotné žití a fungování v sociálně vyloučených podmínkách může působit jako silný stresor, který ovlivňuje kvalitu života, ale také jednání a chování daných osob, a může vést k přijetí specifických copingových strategií, jak se s danou situací vypořádat, přičemž mezi těmito strategiemi může být i páchaní trestné činnosti. Největšími obecnými stresory jsou následně chronický stres a traumatizující události (mezi něž se počítají také události, které daná osoba očekává a předpokládá, že se stanou, ale tyto události nenastanou, například žádost o ruku, narození dítěte nebo sociální asistence vyplacená v určitý termín apod.). Důležitá je přitom skutečnost, že tyto dva stresory se mohou a často se také doplňují a podmiňují, takže například ztráta dlouholetého zaměstnání jako traumatizující událost může vést k chronickému stresu z materiální deprivace a existenciální nejistoty v důsledku ztráty zaběhlé strukturace volného času (Carr, Umberson 2013). V našem případě může materiální deprivace způsobující chronický stres vést k traumatizujícím událostem v podobě fyzického, psychologického nebo symbolického násilí páchaného na blízkých osobách, například ve formě domácího násilí nebo násilí na dětech, ale i na jiných osobách. Jak poukazuje Gábor Maté (2018), traumatizující událost v kombinaci s chronickým stresem pak může vést například k užívání drog jako copingové strategii, která

má kompenzovat úzkostné pocity, případě může narušit duševní zdraví a drogy pak slouží jako nástroj self-medikace, jež má zmírňovat negativní projevy špatného duševního zdraví.

Právě marginalizace a s ní spojené stresory a traumatizace jsou často příčinou, proč dané osoby skončí ve výkonu trestu, přičemž, jak ukazuje řada analýz a výzkumů (například Fassin 2017; Fróis 2017; Houser, McCord 2018; Schliehe 2014; Wacquant 2009a, 2009b), vězení se tak stává institucí, kam bývají doslova „uskladněny“ marginalizované osoby. Kriminalizace marginalizace je již také poměrně dobře zdokumentována i v ČR (Mertl 2022c; Nedbálková 2006; Toušek et al. 2018; Walach 2018). Jak poukazují Loïc Wacquant (2009a, 2009b) s Davidem Garlandem (2001), tato situace je vyústěním prosazování neoliberalního diskurzu, jenž je postaven na redukci pomáhajících sociálních institucí, podpoře represivních sociálních institucí (zejména policie a vězeňství), individualizaci sociálních rizik a responsabilizaci. Individualizace sociálních rizik je spojena s prosazováním étosu osobní zodpovědnosti, v jehož rámci mají všichni členové a členky společnosti zodpovědnost za vše, co se jim přihodí v jejich životě, včetně události, nad nimiž mají minimální kontrolu nebo nemají kontrolu žádnou (Ewald 1991). V případě, že se daná osoba například narodí do marginalizovaných poměrů a žije v sociálním vyloučení a chudobě, v rámci nichž se předluží, jelikož nemá prostředky na základní životní náklady, je to zcela chyba dané osoby, nikoli (sociálního) systému, který umožňuje poskytování lichvářských nebankovních půjček a predátorské cílení těchto půjček na marginalizované osoby (viz Hábl et al. 2021). Responsibilizace pak nasedá na étos osobní zodpovědnosti a zavádí představu, že když už se dané osoby dostanou do problémů, měly by si z nich pomoci samy nebo by při tom měly využívat minimální míru pomoci a předtím by samy v sobě měly najít silnou vnitřní motivaci k řešení daného problému (Haney 2010; King 2014; Mertl 2020, 2023b).

V tomto ohledu je také nutné zmínit, že marginalizované osoby jsou často ve společnostech viktimizovány symbolicky ve formě stigmatizace jako neschopných, líných a zkažených (Janebová 2021; Mertl 2017), ale také prakticky orgány činnými v trestním řízení (Fassin 2017; Kupka et al. 2022; Toušek et al. 2018). To znamená, že marginalizovaným osobám je věnována větší pozornost, čímž je mnohem pravděpodobnější, že budou stíhány za transgresi norem a skončí ve vězení. To je také dáno, jak poukazuje Mike Presdee (2000), skutečností, že zákonné normy a legislativu často vytváří privilegované osoby, které cíleně kriminalizují a dekriminalizují některé skutky a situace. Notoricky známým příkladem je kriminalizace držení drog ve Spojených státech, kde za držení pěti gramů cracku (krystalického kokainu), což je droga, kterou užívají vesměs marginalizované osoby, hrozí pět let vězení, zatímco u čistého kokainu, tedy drogy, kterou často užívají bohaté osoby, se stejný trest uplatňuje až při držení půl kilogramu (Hattery, Smith 2010). Ostatně rozdělení na drogy, které užívají bohatší a bohaté osoby a které marginalizované, bylo potvrzeno i v českém prostředí, kdy Petr Kupka, Benjamin Petruželka a Václav Walach (2022) poukázali, že neexistuje signifikantní rozdíl v prevalenci užívání drog ve vyloučených a nevyloučených lokalitách, ale existuje rozdíl v typologii drog, které jsou užívány. Ve vyloučených lokalitách

je častější užívání pervitinu, jenž je snadno dostupný a poměrně lehce se na rozdíl od jiných drog dá vyrábět i v soukromých nebo domácích podmínkách.

Podle Jocka Younga (1999) je potřeba uvažovat o celé problematice nejenom ve statickém a absolutním slova smyslu, že nedostatek možností a špatná socializace automaticky vede ke zvýšenému riziku páchaní trestné činnosti. Podle něj je potřeba vidět věci více dynamicky a relativně, v určitém společenském a kulturním kontextu. Poukazuje přitom na klasické dílo Roberta Mertona (1938), který akcentoval, že sociální deviace, transgrese a páchaní trestné činnosti není samo o sobě dáno materiálním nedostatkem nebo nedostatečnými možnostmi, ale deprivací v kontextu mýtu amerického snu, jenž je založen na principu zásluhovosti a kultuře píle spočívající v předpokladu, že pokud se někdo snaží a vyvíjí velké úsilí, bude se mít dobře. Tím se dostáváme ke kulturní kriminologii, kdy je kriminalita produkována určitým kulturním nastavením dané společnosti. V Youngově případě kulturní nastavení západních společností produkuje kriminalitu prostřednictvím vnitřní kontradikce mezi zásluhovostí, pílí a dosažením blahobytu na jedné straně a zjevnými hlubokými sociálními nerovnostmi, prekarizací a marginalizací na druhé straně. Některé marginalizované osoby před sebou mají kulturní vidinu běžného nebo „normálního“ života, kterého ale nemohou dosáhnout legálními nebo běžnými prostředky, a proto se uchylují k páchaní trestné činnosti. Tyto osoby nemusí mít nutně subsistenční problémy, ale chtějí například televizi, neboť je běžné mít televizi a koukat na ni. Obecně tedy tyto osoby chtějí dosáhnout životního standardu, který je běžný v dané společnosti, ale nemají k tomu legální prostředky, tak se uchylují k ilegálním.

KULTURNÍ KRIMINOLOGIE

Kulturní kriminologie je přístup, který je mnohovrstevnatý, a kriminalita je podle něj produkována specifickou kulturou, jejími hodnotami, normami, mytologií, pravidly, (sdílenými) interakcemi, představami, distribucí moci atd. Západní kultury v tomto ohledu velmi úzce souvisí se současnou kapitalistickou (hyper-)konzumní společností. Jak dobře popsal Zygmunt Bauman (2005), „spořádaný“ občan je v současných západních společnostech pojímáný podle toho, zda je schopen vyvíjet ekonomickou aktivitu a konzumovat, a pokud tomu tak není, je považován za sociálního devianta, jehož je potřeba disciplinarizovat, aby se začlenil. Konzumerismus se tudíž stal nejenom hybnou ekonomickou silou, ale také segregačním společenským nástrojem, všeprostupujícím politickým principem a také kulturní normou. V první sledu je tedy kriminalita vytvářena konzumním kapitalismem a jeho kulturou založenou na hyper-konzumerismu jako hlavním smyslu lidského života, akumulaci bohatství, individualizaci společenských rizik a chápání společnosti jako prostředí, které není založeno na spolupráci a solidaritě, ale na konkurenci a tržním principu, což vytváří velké sociální nerovnosti a mocenské disproporce. Jak poukazují Jeff Ferrel, Keith Hayward a Jock Young (2008), vzniká tak paradox, kde vedle sebe může existovat drobná kriminalita marginalizovaných osob, kterou páchají v rámci každodenního boje o subsistenční přežití

a důstojnou existenci, i tzv. kriminalita bílých límečků nebo korporátní kriminalita, kdy trestnou činnost páchají zajištěné osoby nebo subjekty na základně touhy po získání vlivu, jako zábavnou a vzrušující činnost nebo z nudy. Ve druhé rovině je kriminalita zároveň také produktem nebo artiklem, jenž je kulturou konzumního kapitalismu produkován za účelem konzumace (Ferrell et al. 2008; Presdee 2000). Kriminalita se tak stává komoditou, kterou je potřeba produkovat, prodávat konzumentům a konzumentkám a zpeněžovat. Ostatně i proto se v posledních letech znásobil počet pořadů a televizních kanálů, které zachycují páchání trestné činnosti v „přímém přenosu“ jako zábavu, která vynáší peníze (ikonickým příkladem může být pořad *Bait Car*). Třetím rozměrem v pochopení kriminality je skutečnost, že samotnou transgresi a kriminalitu lze pojímat jako činnost, která přináší konzumní uspokojení tomu, kdo kriminalitu páchá, zejména ve smyslu vzrušení z jednání, které překračuje pravidla a hranice (Ferrell et al. 2008; Taylor 2017). Ve čtvrté rovině je pak trestná činnost také prostředek využívaný v médiích buď k prodeji jiných výrobků nebo služeb nebo ke kontrole a stigmatizaci určitých skupin. Média, mediální produkce a reprezentace společenské reality v médiích je následně jedno z velkých témat kulturní kriminologie, neboť média každodenně ukazují a utvrzují, co je „normální“ a deviantní, a jsou využívána k (de)kriminalizaci a kontrole kriminality, což může mít následně dalekosáhlé politické důsledky (Ferrell et al. 2008).

Kriminalita z pohledu kulturní kriminologie je tedy velmi komplexním jevem, který je nutné chápat jako žitou zkušenost a interakci, která probíhá v určitém kulturním prostředí a jím nastavených hodnotách. Kriminalita je tudíž neustále (re)produkována daným kulturním nastavením a lze ji pochopit pouze, pokud budeme analyzovat toto kulturní nastavení (Ferrell et al. 2008).

KRITICKÁ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Na kritickou i kulturní kriminologii velmi dobře nasedá kritická sociální práce, zejména s ohledem na důraz, který je kladen na strukturální faktory a kontext situace (potenciálního) klienta nebo klientky. Již od svého vzniku byla kritická sociální práce zaměřena na nefunkčnost sociálního systému, který namísto, aby marginalizované osoby podporoval a zlepšoval jejich životní situaci, naopak marginalizaci vytváří a reprodukuje. Zároveň podle kritických sociálních pracovníků a pracovníc systém využíval a využívá sociální práci k legitimizaci své nefunkčnosti, respektive funkčnosti ve smyslu, že je výhodný pouze pro určité skupiny, a naopak nevýhodný pro jiné, v rámci čehož dochází u klientů a klientek k individualizaci sociálních problémů a dekontextualizaci jejich situace (viz Bailey, Brake 1977; aktuálněji například Baldwin 2011; Cannan 1977; Ferguson, Woodward 2009; Mendes 2009). Ke snaze vnímat sociální práci více strukturálně jako k prvnímu hlavnímu principu se následně přidal ještě participativní princip spočívající v rovnější a otevřenější spolupráci s klienty a klientkami. To spočívá ve snaze vtáhnout klienty a klientky do hledání řešení jejich životní situace jako osob rovných sociálním pracovníkům a pracovnícím, a to za pomoci

zplnomocnění, budování sebedůvěry, vzájemného učení a také mobilizace a spolupráce na různých kolektivních akcích směřujících k řešení strukturálních problémů (Baldwin 2011; Beresford 2011; McLaughlin 2008; z českého prostředí viz Gojová et al. 2021, 2019). V posledních letech se pak začal prosazovat a rozvíjet i třetí princip, a to poukazování na skutečnost, že sociální pracovníci a pracovnice jsou angažovaní odborníci a angažované odbornice v sociální problematice a sociální politice a měli by mít výrazné slovo v nastavování sociálního systému (Ferguson, Woodward 2009; Gal, Weiss-Gal 2014). Tento bod je významný také z pohledu pracovních podmínek, jelikož sociální systém a jeho nastavení tvoří pracovní prostředí pro vykonávání sociální práce a sociální pracovníci a pracovnice by měli mít zájem na ovlivňování, v jakých podmínkách mohou svoji práci vykonávat (viz Gojová, Glumbíková 2015).

June Allan (2009) pak nabízí obecný souhrn hodnot a přesvědčení spojených s kritickou sociální prací: snaha o férovější společnost pro marginalizované a utlačované osoby a skupiny; obrana a reprezentace pozice a pohledu marginalizovaných osob a skupin; kritičnost a zpochybňování stereotypů a dalších poznatků považovaných za fakta; analýza mocenských vztahů a struktur, které mají za následek strukturální problémy; a orientace na pomoc konkrétním klientům a klientkám a také na sociální změny.

V intencích (kritické) sociální práce pak na vězněné osoby (a do jisté míry i propuštěné osoby, pokud jsou například propuštěny podmíněně) může být nahlíženo jako na nedobrovolné klienty a klientky, jelikož vykonávají trest odnětí svobody, kde je jim stanoven program zacházení, nebo musí dostát povinností stanoveným v rámci podmíněného propuštění. V obou případech se jedná o náležitosti, které si samy osoby nevybraly a byly na ně uvaleny. Radka Janebová (2018) pak poukazuje, že je nutné u nedobrovolných klientů a klientek znát kontext, tedy jejich individuální příběhy a strukturální překážky, s nimiž se v životě potýkali a potýkají, aby bylo možné navázat a optimální lidskou spolupráci. V tomto kontextu je pak důležité znát jejich životní příběh a vnímat je jako osoby s určitou žitou zkušeností, aby bylo možné s nimi rehabilitačně pracovat, a zvýšit tak pravděpodobnost jejich úspěšného návratu do společnosti.

FEMINISTICKÁ KRIMINOLOGIE

V poslední části teoretické kapitoly se podíváme, jak vymezené přístupy korespondují s problematikou propuštěných žen. Feministická kriminologie je přímo propojena s kritickou a kulturní kriminologií i kritickou sociální prací. Nedílnou součástí feministické kriminologie je totiž (1) kritika strukturálních nerovností, prostřednictvím nichž jsou ženy v rámci západních společností znevýhodňovány, což často vede k páchání trestné činnosti (Gilmour 2022); (2) kritika kulturních a genderových stereotypů, které se podepisují na nastavení právního systému a viktimizaci žen (Fitz-Gibbon 2022; Jordan 2022); a (3) feministický princip, že soukromé je politické, kdy jsou osobní příběhy a zkušenosti zasazeny do sociálního

a politického kontextu, což velmi úzce souzní s hlavním principem kritické sociální práce (Janebová 2014; Mendes 2009). V obecné rovině je pak také feministická kriminologie samozřejmě spojena primárně s ženami a jejich zkušenostmi s kriminalizací a viktimizací, kterou jsou mnohdy specifické a jiné, než je postulováno v mainstreamové kriminologii, která je do velké míry vytvářena muži na základě analýzy mužské kriminality a viktimizace. To bylo do jisté míry dáno relativně malým procentem žen, které byly souzeny a vězněny, ale také kulturním upozadováním žen. Tato skutečnost měla za následek, že se začaly vytvářet „univerzální“ teorie na základě dat, která obsahovala pouze muže, a nikoli ženy (Gilmour 2022).

Pokud se podíváme na první bod, pak v širším kontextu můžeme sledovat, že dochází k tzv. feminizaci chudoby pramenící z kulturního nastavení, které mimo jiné legitimizuje menší odměňování žen než mužů za stejnou práci, rozděluje činnosti na „ženské“ a mužské“ a některé „ženské“ činnosti nepovažuje za práci a utvrzuje striktní společenské dělení rolí na mužské a ženské, kdy ekonomická aktivita náleží primárně mužům, a ženy jsou tudíž ekonomicky a subsistenčně závislé na mužích. Ženy tak mají menší možnost zajistit si adekvátní a důstojnou subsistenci, a mnohem častěji jsou tak ohroženy ekonomickou marginalizací. Na rozdíl od mužů pak mají ženy mnohem menší možnosti, jak ekonomickou marginalizaci řešit, protože v mnohem větší míře využívají sex byznys jako řešení nastalé situace (Gilmour 2022). Samotný sex byznys je pak vnímán v rámci feminismu a feministické kriminologie ze dvou perspektiv. První perspektiva je založena na pojmání sex byznysu jako běžné práce, kterou ženy vykonávají dobrovolně (případně by jim to legislativně a společensky mělo být umožněno), aby se zabezpečily. Druhá perspektiva označuje sex byznys za symbol ženského útlaku, neboť reprezentuje většinu negativních kulturních stereotypizací, a navíc je podle ní vykonávání sex byznysu traumatizující zkušeností, která má negativní vliv na ženy, které jej vykonávají. Zároveň je druhá perspektiva také spojena s kritickou kriminologií, neboť podle ní ženy vykonávají sex byznys ne proto, že si toto povolání svobodně vybraly, ale spíše proto, že nemají kvůli své marginalizaci jinou možnost (Armstrong 2022). Ženy se tedy mohou dostávat do marginalizované pozice jinými trajektoriemi a z jiných důvodů než muži a mají také jiné možnosti, jak řešit subsistenční problémy.

V rámci druhého bodu výše je velkým problémem strukturální násilí, ať už fyzické, sexuální, psychologické nebo symbolické, páchané vůči ženám ze strany mužů. Podle Pera Isdala (2017a) je nejdestruktivnější formou zřejmě sexuální násilí, neboť má nejenom fyzické důsledky, ale jeho smysl často tkví v uplatňování moci a nastolení dominance nad danou osobou, a to prostřednictvím zasažení intimní oblasti. Je při tom důležité zmínit, že většina sexuálního násilí není páchána neznámými pachateli nebo pachatelkami, ale oběti je znají (Jordan 2022; Lutze, Lau 2018; Roubalová et al. 2019). To je bohužel upozadováno a banalizováno mediálními reprezentacemi, která je postavena na hledání senzace a šokování, takže často selektivně a tendenčně přenáší pouze případy, které jsou spáchané neznámými osobami (Háková 2021). Tento zdánlivě nedůležitý rozdíl je velmi podstatný, neboť páchání

sexuálního násilí ze strany blízkých osob odkazuje ke stále hluboké zakořeněnosti genderových rolí, kdy výsadní postavení v domácnosti má muž a žena je v jeho područí, přičemž cyklické a systematicky páchané násilí (ať už sexuální nebo jiné) má za cíl utvrzovat toto rozdělení a dominanci. Kulturní zakořeněnost genderově podmíněného násilí je poté přímo ztělesněna v domácím násilí, které bylo v některých státech ještě donedávna legalizováno, jak poukazuje Isdal (2017b) na případu Norska, kde ještě ve druhé polovině 19. století bylo legální, aby muž fyzicky trestal ženu, když se nechovala podle jeho představ, protože byla jeho majetkem. Obdobně i Jan Jordan (2022) poukazuje na případu Nového Zélandu, jak se historicky domácí násilí a sexuální násilí mezi manželi nebralo jako porušení zákona, neboť žena byla „majetkem“ muže, který měl také bezvýhradní právo její sexuální služby. Znásilnění pak bylo definováno jako akt, který provedl jiný muž, neboť si „přivlastnil“ ženu, která mu nepatřila. Na tuto skutečnost navazují i špatně fungující orgány činné v trestním řízení (zejména policie a soudy), které domácí násilí páchané na ženách upozadují a bagatelizují, chovají se k obětem velmi nevhodně a očekávají od obětí, že budou hrát roli „ideální oběti“ (Jordan 2022; Nyklová, Moree 2021). Genderově podmíněné násilí je tedy kulturně-strukturální problém a je potřeba jej tak i řešit.

Specifickou styčnou plochou s kritickou sociální prací v rámci třetího bodu výše je směr feministické kriminologie, který usiluje o abolicí vězení jako represivní a retributivní instituce (*anti-carceral feminism*) a jeho nahrazení institucí, která by byla více komunitní a byla založena na restorativních principech (Kim 2020).² V rámci tohoto směru pak Beth Richie a Kyla Martensen (2020) poukazují, že jeho promítnutí do sociální práce by mělo spočívat nejenom ve sledování a pomáhání klientům a klientkám s jejich individuálními problémy a životními situacemi, ale také reflektovat strukturální podmínky a problémy a apelovat na jejich řešení. Vězení tudíž není řešením, jelikož je, jak poukazují některé studie (Mooney, Bommaraju 2018; Vigessaa 2018), konstruováno na mužskou vězeňskou populaci a genderové rozdíly nejsou brány příliš v potaz, a spíše zhoršuje vyhlídky uvězněných žen, kdy jejich marginalizaci dále prohlubuje prizonizací, záznamem v Rejstříku trestů a dále je traumatizuje.

Prakticky pak můžeme sledovat, že jsou určité rozdíly mezi vězněnými i propuštěnými muži a ženami, které vycházejí ze zjištění feministické kriminologie i dalších oborů. Předně v posledních dekádách mnohem více stoupá počet uvězněných žen než mužů, a to ve světě (Broidy et al. 2018; Efodi, Adamchuk 2017; Schliehe 2014) i ČR (Marešová 2018). Uvězněné a potažmo také propuštěné ženy byly velmi často (a častěji než muži) viktimizovány závažnou trestnou činností v podobě fyzického násilí, zneužívání v dětství nebo sexuálního násilí. To u nich vytváří traumatické zkušenosti a oslabuje duševní zdraví, což často ženy řeší užíváním drog (včetně alkoholu) jako copingové strategie, jak tato traumata překlenout, což je v mnoha případech spojeno s trestnou činností, která může v konečném důsledku vést až k jejich uvěznění (Anderson, Javdani 2018; Broidy et al. 2018; Burch 2017; Schliehe 2014; Stensrud et al. 2019; Ward, Evans 2018). Co se týče českého prostředí a (domácího) násilí,

² V současné době této ideji odpovídá projekt a iniciativa RESCALED – <https://www.rescaled.org/>

sexuálního násilí, viktimizace a genderové stereotypizace, nejsou na tom ženy v ČR bohužel nijak jinak, než je tomu jinde, jak ukazuje studie Blanky Nyklové a Dany Moree (2021). Jak obě výzkumnice poukazují, v době pandemie koronaviru se navíc všechny kulturní i institucionální problémy zesílily a odhalily značnou nefunkčnost systému pomoci ženám ohroženým domácím a sexuálním násilím. Zároveň se odhalila velká latence v rámci systému, tedy rozsáhlá skrytost celého problému v důsledku jeho citlivosti a nechuti obětí domácí a sexuální násilí hlásit kvůli nedůvěře ve společenské instituce, zejména Policii ČR, což bylo ostatně již akcentováno i jinde (Roubalová et al. 2019). Vedle Policie ČR z analýzy nevychází dobře ani soudy, které očekávají, že ženy budou hrát roli „ideálních obětí“, tedy rozrušeně a nesouvisle se pokoušet vyprávět o svých traumatizujících zážitcích. Když ženy tuto roli nenaplní, jsou automaticky považovány za nedůvěryhodné (Nyklová, Moree 2021). Analýza organizace ProFem pak ukázala, že soudy (a soudní znalci a znalkyně) v ČR domácí násilí a násilí páchané na ženách i dětech bagatelizují a v některých případech tuto bagatelizaci navíc skandálně a nedůstojně odůvodňují (Havlíková, Šmídová 2023).³ To však není problém pouze české společnosti a jejích institucí, jak ukazují jiné studie (Fitz-Gibbon 2022; Jordan 2022). V kontextu větší viktimizace žen s ohledem na závažnou trestnou činnost pak některé analýzy (Guastafarro, Lutgen 2018; Houser, McCord 2018; Lane 2020; Ward, Evans 2018) poukazují, že v důsledku častější viktimizace se u žen častěji objevují problémy s duševním zdravím než u mužů, zatímco jiné (Begun et al. 2016; Wallace et al. 2011) významné rozdíly nepotvrzují, byť se v nich ženy častěji setkávají s traumatizujícími situacemi, než je tomu u běžné ženské populace. Vedle duševního zdraví je u vězňů a propuštěných žen také problémem fyzické zdraví. Vězeňská a propuštěná populace má obecně v mnoha ohledech (zuby, astma, diabetes, tuberkulóza, zvýšený tlak atd.) horší zdravotní stav než srovnatelná běžná populace (Hammett et al. 2001; Williams 2007). Některé výzkumy (Guastafarro, Lutgen 2018; Mooney, Bommaraju 2018) pak uvádějí, že ženy s kriminální zkušeností jsou na to v tomto ohledu hůře než muži. Zároveň mají ženy samozřejmě i jiné potřeby týkající se například gynekologických problémů a těžkostí spojených s předchozím zažitým (sexuálním) násilím (Anderson, Javdani 2018).

Častější viktimizace a traumatizace vězňů a propuštěných žen pak má za následek častější prevalenci užívání drog jako copingové strategie a self-medikace (Griffin et al. 2020; Mahoney, Daniel 2006; Richmond 2018; Vigessaa 2018). To má podle některých výzkumů (Griffin et al. 2020; Guastafarro, Lutgen 2018; Taylor 2015) za následek, že jsou ženy více ohroženy závislostí a závislostním chováním, nicméně některé výzkumy zvýšené ohrožení opět nepotvrzují (Begun et al. 2016; Martin et al. 2015). Ženy se podle některých výzkumů (Guastafarro, Lutgen 2018; Lane 2020; Lutze, Lau 2018; Taylor 2015) dostávají častěji do výkonu trestu kvůli trestné činnosti spojené s užíváním drog, a naopak méně v souvislosti

³ Dlouhodobé sexuální trestné činy páchané na nezletilých dětech například soudy označily „vybočením obžalovaného z jinak řádného života“, případně že obžalovanému „polehčuje předchozí řádný život.“ O jedné oběti soud prohlásil, „rozhodně touto skutečností není poznamenána“, ačkoliv oběti byl diagnostikována posttraumatická stresová porucha atd.

s násilnou trestnou činností než muži. V ČR toto zjištění do velké míry neplatí, jelikož ženy se do výkonu trestu dostávají přímo za trestnou činnost spojenou s drogami proporcčně stejně nebo méně často než muži. V poslední pět letích byly výjimkou pouze roky 2017 a 2021, kde byl nicméně rozdíl minimální (vlastní výpočet; viz VS ČR 2018, 2019, 2020, 2021, 2022). Nicméně jak už bylo řečeno výše, ženy se do výkonu trestu dostávají častěji než muži za banální majetkovou trestnou činnost, která bývá spojena s obstaráním prostředků na uspokojení drogové závislosti, není však zřejmé, kolik případů lze takto propojit, jelikož neexistuje žádný (veřejný) statistický rozpad. Zároveň v ČR u některých typů násilné trestné činnosti neplatí, že by za ně muži byli častěji zavíráni. To platí u týrání svěřené osoby a v posledních letech také u zanedbání povinné výživy, což souvisí se skutečností, že ženy častěji pečují o děti než muži, ale především u zabití, kde jsou ženy proporcčně uvězňovány stejně jako muži, a vraždy, u níž jsou ženy uvězňovány dokonce častěji než muži. Stejná nebo větší prevalence těchto násilných trestných činů souvisí se zmiňovanou větší mírou traumatizace a častějšími zkušenostmi s domácím násilím, což u žen vyvolává pocit ohrožení a někdy také krajní řešení dané situace. Je také nutné zdůraznit, že i když se ve statistikách ukazuje, že ženy nejsou častěji uvězňovány za drogovou trestnou činnost, nemusí to znamenat (a pokud přihlídneme k našim datům, tak to rozhodně neznamena), že by české vězňené nebo propuštěné ženy měly menší problémy s užíváním drog nebo traumatizujícími zkušenostmi. Je potřeba mít na paměti, že většina výzkumů a studií pochází z anglosaského prostředí, kde se na „boj s drogami“ represivní instituce mnohem více soustředí, což má logicky za následek také více zjištěných porušení zákona a větší procento udělovaných trestů.

Na traumatizující zkušenosti, špatné duševní zdraví a užívání drog pak nasedá i skutečnost, že vězňené a propuštěné ženy zpravidla pocházejí z marginalizovaných (případně sociálně vyloučených) poměrů, které do velké míry determinují a katalyzují jejich uvěznění. V tomto ohledu není situace žen rozdílná od mužů, kteří se také potýkají ve velké míře s marginalizací, která je často důvodem jejich uvěznění (například Fassin 2017; Madoc-Jones et al. 2018; Maruna 2001; Mertl 2022c; Wacquant 2001). Problematická je zejména ekonomická marginalizace a absence důstojného bydlení (Efodi, Adamchuk 2017; Houser, McCord 2018; Johnson 2014; Leverentz 2014; Mahoney, Daniel 2006; Nedbálková 2006; Schliehe 2014). Nicméně muži v mnohem menší míře nemusí v důsledku tradičních genderových rolí řešit péči o dítě, a situaci tak mají o něco jednodušší. Samotné odloučení od dítěte a usilování o jeho opětovné navrácení do péče je psychologicky i prakticky velmi náročný proces, který s sebou nese řadu těžkostí, od urovnání rodinných vztahů, pokud je dítě umístěno u rodinného příslušníka, po nastartování legálního procesu navrácení dítěte do péče (Lopez, Pasko 2018). Na ženy jsou pak kladené mnohem větší nároky na materiální zajištění, neboť nemusí zajišťovat pouze samy sebe, ale musí zajistit adekvátní podmínky také pro svoje děti, aby jim byly navráceny nebo u nich mohly zůstat (Efodi, Adamchuk 2017; Grace et al. 2016; Johnson 2014; Leverentz 2014; Mahoney, Daniel 2006). To klade specifické nároky na bydlení, kdy může být složité najít adekvátní důstojné bydlení pro propuštěnou ženu, a ještě pro její

dítě nebo děti (Leverentz 2010, 2014; Lutze, Lau 2018). Péče o děti pak může komplikovat nalezení zaměstnání, neboť zaměstnavatelé mohou upřednostňovat osoby, které nemusí pečovat o děti a jsou časově flexibilnější (mohou například pracovat na směnný provoz a od brzkých ranních hodin) (Leverentz 2010, 2014; Richmond 2018). V kombinaci s požadavkem zaměstnavatelů ohledně doložení výpisu z Rejstříku trestů (RT) to může znamenat v některých případech vytvářet jenom velmi obtížně řešitelnou situaci. Stále častěji se pak v této souvislosti začíná mluvit o feminizaci chudoby, kdy chudoba začíná více dopadat na ženy kvůli neférovému odměňování a zmíněným faktorům, které muži často nemusí řešit. S tím souvisí jedno velké specifikum ženské kriminality, která bývá mnohem častěji napojena na partnerský vztah (nejčastěji s mužem), kdežto muži páchají trestnou činnost více nezávisle na vztazích (Burch 2017; Lane 2020). Marginalizované ženy tak mohou vyhledávat partnerský vztah, který mimo jiné zajišťuje materiální subsistenci, nicméně často se jedná o toxické vztahy, v rámci nichž se ženy podílí na páchání trestné činnosti mužů nebo jsou přímo nuceny, aby páchaly trestnou činnost.

Převzetí zodpovědnosti a (po)starání se o děti tak může velmi ztížit přechod z vězení do společnosti a potenciálně úplně narušit tento proces. Ženy přitom v tomto ohledu čelí větší společenské stigmatizaci než muži. Ženy jsou totiž stále genderově stereotypizovány jako osoby, které mají především působit v domácnosti, starat se o děti a být oporou mužskému partnerovi, přičemž ženy s trestní minulostí jsou stigmatizovány nejenom kvůli porušení zákona, ale také kvůli svému selhání v roli matky a pečovatelky (Leverentz 2014; Lopez, Pasko 2018; Lutze, Lau 2018). Oproti tomu u mužů s trestní minulostí, kteří mají rodiny, se řeší pouze vyživovací povinnost, tedy praktické (ne)plnění role „živitele“ rodiny, a absentuje morální odsouzení, že selhali jako otcové. Stejně tak je například alkoholismus nebo obecně užívání drog kulturně přijatelnější u mužů a je u nich častěji tolerován, než je tomu u žen, které jsou vystavovány specifickým genderovým stigmatizujícím stereotypům (Griffin et al. 2020; Lutze, Lau 2018).

Genderové stereotypy se pak mohou spojovat s etnorasovým stigmatem, které je ve větší míře předmětem zahraničních výzkumů, zejména ve Spojených státech (Leverentz 2014; Mahoney, Daniel 2006). Z těchto výzkumů vyplývá, že na ženy (stejně jako na muže) dopadá také etnorasové stigma a ve věznicích končí mnohem častěji osoby, které vizuálně a etnicky neodpovídají „ideálu“ o bílé(m) spořádané(m) občance/občanu. V ČR se oficiálně tyto statistiky nevedou, nicméně na etnorasové stigma a větší prevalenci romské populace ve vězení poukazuje již Nedbálková (2006) a také vězeňský personál, když byl dotazován, aby zhodnotil vězeňskou populaci ve své věznici, často tematizoval a akcentoval romskou populaci (Mertl 2023b). Personál pak navíc poukazyval i na skutečnost, že ve vězeních končí širší romské rodiny, respektive že VTOS je generační, nikoli individuální záležitostí, což navíc odkazuje k dlouhodobé strukturální nerovnosti v ČR, která se předává v rámci rodin. Etnorasové stigma pak zasahuje i do života propuštěných žen, které na základě provedených situačních testování mohou mít problémy s obstaráním bydlení (European Commission 2019; Toušek et al. 2018) nebo zdravotní péče (European Commission 2019; Šabatová et al. 2019),

příčemž diskriminace v oblasti zdravotní péče se může týkat i svěřených dětí, což dále může komplikovat úspěšný návrat do společnosti.

Na všechny tyto faktory je pak potřeba nahlížet propojeně a komplexně prostřednictvím konceptu intersekcionality (viz například Cho et al. 2013), který ve spojení s kriminologií (Bunn 2018; Mertl 2022c; Potter 2013) nabízí perspektivu, že být vězněnou/propuštěnou osobou znamená mít specifickou společenskou identitu sestávající se z konglomerátu různých specifických potřeb a strukturálních znevýhodnění, která nepůsobí odděleně a postupně, ale naopak se vzájemně podporují, podmiňují a působí naráz. Rebecca Bunn (2018) pak specificky poukazuje, že pro pochopení této situace a její řešení je nutné analyzovat žitou zkušenost jednotlivých vězněných a propuštěných osob, aby byla přítomnost a dynamika specifických faktorů zřejmá.

METODOLOGIE VÝZKUMU

V rámci projektu jsme se zaměřovali zejména na narativy a žitou zkušenost žen, které za sebou měly VTOS, abychom na základě jejich zkušeností mohli analyzovat důvody a okolnosti uvěznění a situaci po propuštění z výkonu trestu. Z tohoto důvodu byl výzkum designován čistě jako kvalitativní, přičemž rozhovory s propuštěnými ženami měly charakter narativních polo-strukturovaných rozhovorů. Rozhovory obsahovaly vždy tři velká témata, a sice proč se dané informantky dostaly do VTOS, jaká byla a je jejich situace po propuštění z VTOS a jaké jsou jejich zkušenosti a hodnocení VTOS, případně i věznic, v nichž trest vykonávaly. K vytipování konkrétních témat nám také pomohla pilotní fokusní skupina před samotným začátkem rozhovorů se šesti propuštěnými ženami, které nás navedly na určitá témata, některá témata nám potvrdily a u některých témat ukázaly, že je ještě nutné přemýšlet o jejich začlenění do rozhovorů. Celkově bylo realizováno 31 rozhovorů, přičemž se podařilo vytvořit velmi pestrý vzorek, což zvyšuje hodnověrnost a relevantnost výzkumu, neboť opakující se témata v různě kontextualizovaných narativech vždy tvoří poznatkové jádro dané problematiky (viz Creswell 2007; Gray 2004; Larsson 2009). Rozhovory s ženami s žitou zkušeností byly realizovány třemi metodicky vedenými výzkumnicemi – Alžbětou Majerovou, Lenkou Prokopovou a Alenou Vyhnalovou, jimž za velmi dobrou práci patří obrovské poděkování.

Informantky byly geograficky i životně situovány v malých, středních i velkých městech, přičemž většina z nich (22 informantek) byla situována ve velkých městech. Věkově byly informantky v intervalu 29 až 67 let, přičemž věkový průměr byl 42,5 let a medián 42 let, což značí, že jsme měli v tomto intervalu věkově rovnoměrně rozložené informantky a informantky byly většinou ve středním věku. Interval doby, po kterou byly informantky v době rozhovoru na svobodě, se pohyboval mezi jedním měsícem a 13 lety, přičemž průměr byl 2,4 roku a medián 1,5 roku, což značí, že jsme ve vzorku měli více žen, které byly delší

dobu propuštěné na svobodu. Ve vzorku pak byla majorita žen, které využívaly různé sociální a další služby (pouze čtyři ženy v době rozhovoru žádné služby nevyužívaly). Spolupráce se sociálními službami byl prostředek, pomocí něž jsme oslovovaly informantky s prosbou, zda by se nechtěly účastnit výzkumu, což samozřejmě vytváří určitou tendenčnost, protože se dá očekávat, že nespolupracující ženy by měly v některých tématech rozdílné postřehy a narativy. Nicméně propuštěné ženy jsou typickou tzv. obtížně dostupnou populací, takže není příliš mnoho jiných variant, jak potenciální participantky oslovovat. 16 informantek bylo v době realizace rozhovoru propuštěno na podmínku a plnilo nároky probačního dohledu, zatímco 15 informantek bylo propuštěno tzv. na pevný výstup. Pět žen ve vzorku nemělo žádné děti. Informantky měly zkušenosti jak s dvěma hlavními ženskými věznicemi (Světlá nad Sázavou a Opava), tak s věznicemi, které mají specializované oddíly určené pro ženy nebo jsou detašovanými pracovišti mužských věznic (Velké Přílepy, Řepy, Hradec Králové, Drahonice). 18 informantek pak absolvovalo specializovaný oddíl určený na terapeutickou léčbu, primárně se jednalo o užívání drog nebo standardizovaný terapeutický nebo poradenský vězeňský program.

K tomu jsme ještě realizovali rozhovory s 12 osobami, které v různých kontextech a oblastech (sociální práce a sociální služby, vězeňství, sociální podnikání) (spolu)pracovali s propuštěnými ženami. Věkově se informantky a informanti pohybovali v intervalu 28 až 66 let, přičemž průměr byl 43,5 let a medián 45 let, z čehož lze usoudit, že věkové složení bylo v intervalu poměrně dobře rovnoměrně rozloženo, přičemž převažovaly osoby, jimž bylo 40 a více let. Délka zkušenosti s osobami s žitou zkušeností se pohybovala v intervalu mezi pěti a 23 lety, kdy průměr byl 12,5 roku a medián 11 let, což opět značí poměrně rovnoměrné rozložení délky zkušenost v daném intervalu, přičemž v něm převažovaly osoby, které měly dlouhodobější zkušenosti. Nejčastěji deklarovaným důvodem pro práci s cílovou skupinou vězněných a propuštěných žen byl samotný zájem o cílovou skupinu (šest případů), čtyři informanti a informantky uvedli, že motivací pro ně byl zájem pomoci cílové skupině, ve třech případech práce s cílovou skupinou vyplynula ze situace, pro dvě informantky byly rozhodující zkušenosti ze zahraničí, kde viděly, že s danou cílovou skupinou lze úspěšně pracovat a pro jednoho informanta to byla pragmatická volba. Rozhovory byly polo-strukturované a měly explorativní charakter, kdy jsme se snažili prozkoumat, jestli poznatky z dřívějších výzkumů získané v rámci *desk research* lze aplikovat i na české prostředí a jak průběžné poznatky získané v rámci rozhovorů s propuštěnými ženami lépe interpretovat a udělat si komplexnější obrázek o daných narativech. Obecně pak byla v rozhovorech probírána témata, která se týkala situace žen před uvězněním, ve vězení a po propuštění. Rozhovory byly realizovány autorem této zprávy.

Rozhovory byly přepsány a analyzovány za pomoci počítačového softwaru MAXQDA, který umožňuje efektivně zpracovat větší množství kvalitativních dat. Při kódování byl využit postup spjatý s kvalitativní obsahovou analýzou, jak ji charakterizuje Philipp Mayring (2000), a sice kombinace deduktivního a induktivního přístupu, kdy v prvním kole byly rozhovory nakódovány deduktivně s přihlédnutím k velkým tématům, které byly ve scénáři rozhovorů,

a v dalších cyklech již bylo využito induktivní kódování a velká témata byla „rozbíjena“ na menší témata a kategorie korespondující s narativy informantů a informantek. V dalších cyklech pak bylo využíváno zejména axiální kódování, tedy spojování různých kategorií v témata a další optimalizace (po vzoru Charmaz 2006; Saldaña 2009), aby výsledkem byly kódy reprezentující specifická a nosná témata, která zazněla v rozhovorech. MAXQDA navíc umožňuje další analytické možnosti a funkce, například clusterovou analýzu využitých kódů nebo krostabulace dokumentových proměnných a přiřazených kódů, které mohou analýzu dat ulehčit nebo na ně vnést nový pohled, takže tam, kde to bylo užitečné a produktivní vzhledem k analýze dat, byly tyto funkce využity.

ZJIŠTĚNÍ A POZNATKY

Na úvod je potřeba říci, že se nám do vzorku dostala velká majorita žen (celkem 27), které se v minulosti nebo po propuštění potýkaly s užíváním drog a závislostí (zahrnujeme do tohoto počtu i ženy, které byly závislé na alkoholu, protože alkohol je také droga, byť je to kulturně upozadováno, což se objevilo i v rozhovorech). To samo o sobě indikuje, že drogy byly určitou copingovou strategií, jak řešit osobní problémy, například traumatizaci nebo negativní pocity z marginalizace, případně hrály roli v tzv. samo-medikaci, kdy si ženy samy „předepsaly“ drogy, aby jimi řešily duševní nemoci. V tomto ohledu 22 informantek potvrdilo, že mělo nebo má problémy s duševním zdravím (19 z nich zároveň uvedlo, že mělo problémy s užíváním drog a závislostí). 23 informantek se pak potýkalo s marginalizací, zejména subsistenčního nebo ekonomického charakteru. V tomto smyslu informantky také řešily nejisté bydlení, kdy 10 informantek bydlelo u rodiny, sedm jich využívalo sociální pobytovou službu, tři bydlely na ubytovně, jedna u kamaráda a jedna dokonce ve stanu. Celkově tedy nejisté bydlení mělo 22 informantek.

SITUACE PŘED VTOS – PROČ SE ŽENY DOSTÁVAJÍ DO VĚZENÍ

Všechny výše zmíněné faktory hrály významnou roli v jednotlivých narativech a životních trajektoriích páčání trestné činnosti a v konečném důsledku také výkonu trestu odnětí svobody. Informantky v narativech v souvislosti s pobytem ve vězení tematizovaly tyto kategorie (v závorce počet informantek, které je zmiňovaly): drogy (20), krádeže (16), partner (15), marginalizace (15), podvod (8), násilná trestná činnost (8), duševní zdraví (7), dcera (1). Jedna informantka o své trestní minulosti nechtěla přímo mluvit, přičemž z rozhovoru pak vyplynulo, že byla odsouzena za podvod. Všechny tyto kategorie se v narativech specificky prolínaly.

V další části textu si představíme všechny významné faktory, které hrály roli v uvěznění informantek a s nimiž se dále potýkaly i po propuštění z výkonu trestu (problémy s užíváním

drog a závislostmi, duševní zdraví a marginalizací) a také jednotlivé reprezentativní narativy a žitou zkušenost spojenou s důvody, proč se informantky dostaly do výkonu trestu.

UŽÍVÁNÍ DROG A ZÁVISLOSTI

V obecném nebo mainstreamovém diskurzu je často užívání drog uváděno jako individuální problém a možnost volby, nicméně tak tomu často není a užívání drog a závislost má specifickou příčinu, přičemž celá problematika je dynamičtější a komplexnější. To se ukázalo i v rozhovorech, kde informantky uváděly celou řadu příčin, proč začaly užívat drogy a také nadužívat léky na předpis.

Nejčastějším důvodem, který se objevil celkem v 15 případech, bylo užívání drog jako copingové strategie, jak se vypořádat s vypjatou nebo traumatickou situací. Ilustrativní narativ nabízí Vojslava:

[...] přišla [jsem] o bydlení, [...] děti, partnera, střechu nad hlavou, všechno, práci stálou [...] bydlela jsem v podnájmu, zůstala jsem na mateřské, měla jsem vlastně dvě děti, tak jsem spadla do toho, že mi nepřispívali na bydlení, tím pádem mi narostly dluhy, protože jsem si povypůjčovala, kde jsem mohla, chtěla jsem si to nějak udržet a neudržela jsem si to a o to bydlení jsem přišla, tím pádem jsem přišla i o děti, protože jsem je neměla kam dát, tak jsem je dala do péče matky. A jak jsem to celé nezvládla psychicky a měla sklon k těm drogám, tak jsem do toho spadla rychleji, než jsem čekala [...] partneři [...] prostě mi narušovali psychiku, byl tam psychický nátlak, to mě taky hodně poznamenalo [...].

Vojslava pak naráží na druhý nejčastější důvod užívání drog, a sice ve spojení s partnerem nebo kvůli partnerskému životu (pět případů), což dobře dokumentuje Myslava:

A hlavně jsem byla alkoholik a pak zavřeli přítele a já jsem si řekla, že už tak žít nechci, přestala jsem pít ze dne na den [...] Říkám si, jestli mě v tom nedržel, že když ho zavřeli, tak jsem si řekla: „A dost.“ A ze dne na den jsem se rozhodla, [...] že přestanu pít.

Užívání drog pak bylo spojeno s duševním onemocněním a sebe-medikací, která fungovala jako specifická strategie, jak se s nemocí vypořádat a dostat ji pod kontrolu (čtyři případy):

[...] těma drogama i po smrti tý dcery se mi rozjela bipolárka, což bylo dost hrozný, protože já jsem měla třeba rok mánii [...] Takže jsem to začala řešit, ono taky nějakou dobu trvalo, než nějaký psychiatr řekl, že to je bipolárka, takže tam byla deprese, pak tam byl nějaký ten pokus o sebevraždu, do toho ty drogy. Já jsem taky nebyla schopná brát nějak dlouhodobě ty léky, který mi měly pomoci, nebo někam dlouhodobě docházet. Tedka jsem tedy v péči psychiatra a beru léky, je mi líp, ale ty fáze tý deprese s tou mání se pořád střídaj (Raba).

[...] šla jsem do vazby, byla jsem tam půl roku, tam jsem vystřízlivěla, zjistila jsem, že i s tou schizofrenií se ta střízlivost dá zvládnout a že už nechci fetovat (Zrnata).

V případě Raby se pak opět prolíná i důvod copingu, který souvisí s úmrtím její dcery v minulosti, přičemž tuto strategii reprodukovala i při úmrtí otce.

Ve třech případech byly drogy součástí pracovního života daných informantek, což názorně popisuje Vava:

[...] já jsem potom začala dělat topless tanečnici [...] Takže to jsem začala koketovat s tím alkoholem a já jsem fakt pila hodně, to bylo drsný. Já jsem měla období, kdy jsem byla na třech 0,7 flaškách vodky denně, to bylo hrozný. Já jsem měla i delirium ve dvaceti letech. [...] začalo [se mi to] líbit, já jsem radši, než abych si šla odtancovat to kolečko, tak jsem věděla, že si za panáky, když si budu s těma chlapama povídat, vydělám 2x tolik. [...] takže já jsem za to dostávala docela hodně peněz a když si to vezmu od začátku, já jsem si to taky furt nepřiznávala. Ale asi takovej první moment byl, když jsem si všimla, že se mi klepou ruce. To už jsem věděla, že už je to špatně.

Ve dvou případech pak informantky začaly užívat drogy, aby si zvýšily sebevědomí:

Já jsem vždycky měla problémy se sebevědomím, vždycky jsem řešila, co si kdo o mně myslí, to jsem vyřešila drogama. A teď jsem v té fázi, že mi je úplně jedno, co si kdo o mně myslí, smířila jsem se s tím, jak vypadám (Budata).

Tento důvod bývá poměrně podceňován, nicméně může být relevantní pro začátek užívání zejména pervitinu pro dospívající nebo mladé ženy, neboť pervitin způsobuje nechutenství k jídlu a zároveň samozřejmě působí jako stimulant. Není potřeba tudíž přijímat potravu pro získávání energie, čímž dané osoby začínají ztrácet hmotnost, což pro dospívající a mladé ženy představuje naplnění kulturního ideálu atraktivní ženy.

V jednom případě pak informantka začala užívat pervitin, aby si dodala odvalu při krádežích v obchodech:

Já jsem nejdřív byla závislá na lécích tak 17 roků. Ten pervitin jsem potřebovala jenom proto, abych měla odvalu krást (Chrasta).

DUŠEVNÍ ZDRAVÍ

Nejčastěji se problémy s duševním zdravím prolínaly s marginalizací (v osmi případech), která byla zejména subsistenčního charakteru a fungovala jako výrazný stresor a způsobovala naučenou bezmocnost, jak ukazuje například Zrnata:

Protože já jsem byla 4 roky na ulici a už jsem byla v takový fázi, v takovém stavu rezignace, že už jsem si nevěřila a říkala jsem si jenom: „Na to nemám, to nedokážu.“ Takže jsem se ani nepokoušela zvednout z té ulice. Prostě živořila jsem jako zvíře pomalu, spala jsem po barácích, sklepích, půdách, kradla v krámě, abych si mohla koupit za stovku subáč na den, abych si mohla koupit jídlo nebo občas se taky osprchovat. [...] A pak jsem dostala tu schizofrenii, začala jsem slyšet hlasy a byla jsem hrozně unavená z toho, vyčerpaná a už jsem fungovala takovým stylem, že jeden den jsem se udržela na nohou a tři dny jsem úplně odpadla a spala jsem. A už jsem měla strach o život, že umřu na úplný vyčerpání, protože těch hlasů jsem měla strašně moc a všem jsem musela odpovídat, a ještě se soustředit na to, co dělám, tak to už nešlo.

Zrnata pak paradoxně uvedla, že právě schizofrenie, která se jí rozvinula, měla za následek, že se o sebe začala víc bát a vyhledala pomoc, která jí nasměrovala život pozitivnějším směrem.

V sedmi případech hrála roli ve zhoršeném duševním zdraví viktimizace, která měla podobu násilí ze strany partnera:

Já jsem měla deprese už v manželství. Manžel mě psychicky týral [...] Jemu se nic nelíbilo, věčně nespokojený a já jsem pak trpěla nespavostí, upadala jsem do úzkostí, polykala jsem prášky, jenom abych nemusela řešit problémy s ním. A ty úzkosti mám pořád, dostala jsem epilepsii, tetánii. To už mám 15 let (Chrasta).

Týrání ze strany jednoho z rodičů:

Teta je jak moje máma, protože moje máma mě neměla ráda a týrala mě. Teta mě vychovala vlastně. [...] a protože se to už nedalo vydržet, moje máma po mně furt šla, když jsem se na něco zeptala, tak jsem byla blbá, a ta moje teta to se mnou vždycky řešila, tak jsem se naštvála a odešla jsem z baráku (Kunata).

Nebo také psychického násilí ze strany osob ze širší rodiny:

[...] žijeme s přítelovými rodiči a oni mě začínají trochu citově vydírat, takže toho bylo hodně. [...] začala navštěvovat [službu] a byla jsem na antidepresivech (Mnata).

Ve čtyřech případech pak bylo zhoršené duševní zdraví kvůli úzkosti z výkonu trestu odnětí svobody i s výčitkami ohledně spáchané trestné činnosti:

Ty ženský, co už jsou tam poněkolkáté, tak pro ně to je jako nic, jako by šly z domova, ale pro mě to byl takový strach, pořád jsem cítila takovou depresi z toho. Protože já jsem tam na tom dobře psychicky nebyla, navenek jsem vypadala dobře, ale zevnitř to byla nicota, nicota, strach, nevím, jak to popsat. Byl tam prostě pořád strach, aby mě neotočili. Už bych to v životě nechtěla zažít. [...] Měla jsem špatný svědomí za toho člověka a i to, co jsem spáchala, že jsem to vlastně nemusela udělat (Luna).

U čtyř informantek bylo zdrojem špatného duševního zdraví úmrtí blízké osoby:

Až když umřela moje ségra. Po propuštění jsem nepotřebovala zas tak pomoc [terapie], až ta moje ségra. [...] Já ani nemůžu spát, mně během dvou let ta mamka a pak ségra, vždycky to dospím nějak (Merkla).

V jednom případě (Raba – viz výňatek výše) dokonce roli sehrálo i úmrtí dítěte, přičemž Raba byla zřejmě nejkomplexnější informantkou z pohledu životního příběhu v našem vzorku, když se podle svých slov stala těžkou uživatelkou drog již od svých 14 let, následně zažila zmíněné úmrtí dítěte, pak také otce, potýkala se s bipolární poruchou a epilepsií, zažila sexuální násilí, jednu dobu se živila sex byznysem ve formě prostituce a byla ve výkonu trestu.

V rozhovorech se pak také objevovala dětská traumata (viz výňatek Kunaty výše), a to ve třech případech, malé sebedůvěry (dva případy), problémů v rodině (jeden případ), očekávání okolí (jeden případ) a nechtěného potratu (jeden případ).

Špatné duševní zdraví pak mělo také svoje projevy, kdy nejčastějšími byly úzkostné pocity, v některých případech spojované také s panickými atakami nebo stihomamem (11 případů):

Já jsem si myslela, že člověk po té dlouhý době, [...] 8 let [jsem] neměla žádný drogy, že ten mozek je v pořádku. Není a ten mozek už nikdy nebude v pořádku [...] Protože když je na vás nějaký

obrovský nápor starostí, stresu, všeho možného, tak se vám ten mozek přepne do stádia, jako by byl na perníku. A teď slyší hlasy a je ve stavu, kdy podezírám všechny kolem sebe, hlavně tedy manžela [...], takže já si musím vyhledat nějakou pomoc, abych to zvládla (Oskora).

Vedle úzkostných pocitů také 11 informantek uvedlo, že má problémy s depresivními stavy, které v některých případech řeší antidepresivy:

[...] [Když] začaly ty problémy kolem mě, tak já jsem začala brát antidepresiva, a ty beru pořád. Asi to začnu nějak vysazovat, ale necítila jsem se na to a je to taková berlička, když nemůžete spát a v tý hlavě toho máte hodně (Sovata).

Sovata také naráží na poruchy spánku, které se objevily i v dalších rozhovorech. Čtyři informantky pak uvedly, že se potýkají také se svými projevy agresivity, a to fyzického rázu, což vypověděla Oskora:

Já vím, že poslední dobou jsem hodně agresivní, [...] protože když vím, že mi [dcera] neříká pravdu, to mě dokáže vytočit úplně do extrému. [...] A toho se bojím. [...] kdybych jí jednou bouchla, že nepřestanu, že se nedokážu ovládnout. [...] To je strašný problém, protože jsem seděla vlastně za to, že jsem zmrzčila někoho jenom proto, že mi dal facku. [...] Protože já pak nevidím, já mám tmu prostě a nevidím.

Ale také psychologické podoby:

[...] občas mu [současnému příteli] ubližuju, protože jsem kretén, ne fyzicky, ani materiálně, ale [psychicky]. [...] měla [jsem] toho přítele [...] a on mě hodně bil a já se teď snažím dostat do jiného vztahu, ale je to hrozně komplikovaný. [...] mně stačí malinko a hned mi nateče krev do hlavy (Vleta).

Dvě informantky pak také vypověděly, že se pokusily v (nedávné) minulosti o sebevraždu a jedna informantka uvedla schizofrenii (Oskora by byla druhou informantkou, když výše naznačuje určité symptomy, ale sama o schizofrenii nemluvila). Dvě informantky pak uváděly také přímé dopady na svoje fyzické zdraví, zejména ztrátu hmotnosti.

MARGINALIZACE

Sociální vyloučení nabývalo v narativech subsistenční a ekonomické podoby:

Já bydlím s mámou a [...] bráchou, ale on je to vlastně synovec, syn mojí ségry a máma ho má odmalička v pěstounské péči. [...] oni mi byli celou dobu oporou i tam [ve vězení]. A teď s nima bydlím, já bych to asi nezvládla platit někde bydlení, když jsem v tý insolenci, a mámě to taky pomůže, když jí přidám na nájem (Hajma).

Hajma názorně ukazuje dynamiku marginalizace, která byla v rozhovorech typicky spojena s nejistými a malými příjmy, nejistým bydlením, předlužením a exekucemi a také skutečností, že informantky byly v řadě případů marginalizovány již před výkonem trestu a pocházely ze sociálně vyloučených poměrů, případně prošly různými institucemi, což názorně vysvětlovala Posopa:

Já mám bratra, s kterým jsem se seznámila až později, asi kolem 20, s tím si občas zatelefonojeme. Já už jinak nemám nikoho, otec mi zemřel, když jsem byla ve výkonu, matka mi umřela, když jsem byla malá, tu jsem ani neznala, takže já jsem odmalička samorost. Vyrostla jsem po pastákách, po diagnostákách [...]

Vězení tak často supluje instituce sociálního systému a stává se poslední „zastávkou“ v rámci institucionální péče, kterou vězněné osoby zažívají v některých případech již od dětství nebo dospívání, což potvrzuje i některý personál věznic (Mertl 2023b).

Vedle toho se ale také řada informantek (16) setkala s nějakou formou stigmatizace kvůli své minulosti, což názorně dokumentuje Bohuta a Jevina:

Bylo to asi před třema měsíci na zastávce. „Hele, už ti jde ta, co má v ruce nůž“. Já říkám: „Zklidni se a rychle, já jsem to měla v afektu, byla jsem opitá, on mě týral a beztak, kdybych to neudělala já, tak já jsem byla mrtvá“ (Bohuta).

A upřímně, teď když mám jít něco zařídit, úplně jsem ztratila iluze. Nevěřím už. Připadala jsem si opravdu jako ten odpad. A někteří z těch úředníků mi to dávali i najevo: „Co chcete, vy jste přišla z výkonu trestu.“ Takže tohle bylo opravdu těžké (Jevina).

Případ Bohuty je typický skutečností, že byla stigmatizována za svoji trestnou činnost, která byla nicméně navázána na týrání ze strany partnera, což ale v rámci stereotypizace a stigmatizace nebylo zohledněno. Vedle odsouzení ze strany veřejnosti pak případ Jeviny představuje druhou typickou situaci, a sice stigmatizaci ze strany veřejných institucí, které často dále trestají propuštěné osoby, byť si svůj trest již naplnily.

NARATIVY SPOJENÉ S TRESTNOU ČINNOSTÍ

Jako nejčastější příčinu výkonu trestu informantky uváděly souvislost s drogami, kdy se často zjednodušeně vysvětluje páchaní trestné činnosti ve smyslu spojení užívání drog a krádeží jako prostředku, jak si drogy opatřit. Ačkoliv to byl případ i informantek v našem výzkumu, u řady z nich situace nebyla jednoduchá (byť to nejdříve samy deklarovaly, ale pak svůj příběh více rozvedly). To byl i případ Kunaty:

[...] moje máma mě týrala, [...] tak jsem se naštvála a odešla jsem z baráku. Kámoška [...] mi řekla: „Pojď, pojedeme do [město].“ [...] tam mě seznámila s partou, který kradli po krámech [...] A jednou řekli, ať počkám u nádraží. A na rohu byl krám, já říkám: „Hele, já to zkusím.“ Tak jsem šla, ukradla jsem 3 čokolády a šla jsem je prodat na nádraží. [...] pak, jak se mi furt dařilo, tak jsem začla chlast, pak jsem si našla [...] [partnera] a už to jelo. Trestná činnost a u něho jsem pak vlastně poznala i ty drogy a všechno.

Kunata měla spojené krádeže a užíváním drog s traumatizací v dětství a útekem z domova. Další trajektorii, která byla na pohled spojena s krádežemi a drogami, ale souvisela úzce s marginalizací, nabídla Vojslava:

[...] měla jsem špatné bydlení, [...] byla [jsem] mladá a nevyznala jsem se v tom a neuvědomila jsem si, že když jsem na mateřské dovolené a na sociálních dávkách, tak stát vám dává úplně jenom naprosté minimum, se kterým nejste schopna ten nájem uhradit. Měla jsem upozornění

na vystěhování, to jsem ještě drogy nebrala, nekradla jsem, nikdo mi tak velkou částku nebyl schopen půjčit, tak jsem to vyřešila tím, že jsem šla do obchodního centra a ukradla jsem oblečení za 14 000 Kč bez pár drobných, ale bohužel mě chytili [...] a soud rozhodl, že je to trestný čin a dostala jsem prospěšky, které jsem neodpracovala díky tomu, že jsem nesehnala ty peníze a přišla o bydlení. To je ten důvod, proč děti skončily v péči mých rodičů, [...] to mě dostalo na kolena, že se mi rozbila ta rodina, že jsem přišla o děti, a sklouzla jsem do drog.

Podobný narativ nabídla i Mlada, která byla také odsouzena za krádeže spojené s užíváním drog, ale v jejím případě zásadní roli sehrál partner a jeho neplacení alimentů, což dostalo Mladu do existenčních problémů:

Když jsem vlastně pila, tak jsem začala páchat, to mi přestal můj bývalý přítel platit alimenty, takže vlastně jsem to lepila půjčkama, takže jednu půjčku jsem lepila druhou. Ve finále jsem začala popíjet, takže jsem vlastně pila denně 2 litry vína, to se odrazilo vlastně na té domácnosti, že kluky jsem začala bít, oni to vraceli, vraceli to právem. [...] šla [jsem] na OSPOD s tím, že nestíhám tu jejich výchovu, takže ti dva starší šli do Klokánku, to už nešlo vzít zpátky, protože jsem to dostala soudně, dostala jsem podmínku, tím pádem jsem skončila na ulici, naučila jsem se krást a přešla jsem na ty drogy.

Vliv partnera na páchání trestné činnosti byl druhý nejčastěji zmiňovaný faktor, přičemž v narativech se vliv partnerů objevoval v nejrůznějších podobách. Hornusa poukazovala, že se manželovy závislosti staly velkou přítěží pro rodinu:

Jsem měla toho manžela 8 roků, už jsem ho nenáviděla [...] on fetoval a všechno prohrál. Podnikal, třeba vydělal 150 tisíc každý měsíc, a všechno prohrál. A já jsem neměla třeba 4 měsíce na nájem [...] já jsem taky brala svoje prachy, ale to jsem nepokryla. Děti šly do školy, tak jsem [...] chodila zkrátka krást. Po supermarketech, jídlo, oblečení taky hodně, abych měla prachy.

V několika případech bylo důvodem uvěznění násilí páchané partnerem a následná násilná trestná činnost ze strany informantky, jak vypráví například Koruta:

[...] bejvalej mě mlátil tak, že jsem potom do něj otočila nůž na férovku asi třikrát. [...] přežil to [...] On mě napadl v kuchyni, když jsem začala dělat oběd, to bylo nasnadě v tu chvíli, já měla v ruce nůž a už to jelo. To bylo strašně rychlý, všude plno krve.

V případě Mnaty pak bylo důvodem psychologické násilí ze strany partnera:

Jak mě tenkrát přítel týral, tak já jsem měla to sebevědomí hodně nízký. Takže jsem lhala, ale jenom ze strachu. A já jsem tenkrát unesla dítě. Ale jenom proto, že jsem nedokázala příteli říct, že nejsem těhotná. Takže jsem předstírala, že jsem těhotná, abych měla klid doma. Tak jsem prostě unesla dítě.

Celkem osm informantek uvedlo, že byly odsouzené za násilnou trestnou činnost, kdy u pěti z nich to bylo v souvislosti s partnerem nebo blízkou osobou, kterou znaly. V tomto ohledu pak dobře dokumentuje narativ Pilaty i vliv drog a duševního zdraví na trestnou činnost:

Za ublížení na zdraví. Měla jsem bodnout toho přítele. Protože já jsem mu řekla, že od něj odejdu a on mi řekl, že toho budu litovat. [...] A pak vznikla nějaká hádka [...] Nevím absolutně nic. Nevím, jak mě policajti vytáhli, jak mě odvezli na alkoholku, ráno jsem se vzbudila a myslela jsem si, že jsem v nemocnici, protože jsem měla stejnou noční košili jako v nemocnici, ptala jsem se, jestli

se mi něco stalo a oni že ne, jestli si vůbec neuvědomuju, že jsem něco spáchala. Z toho jsem byla úplně pať, jak mi řekli, že jsem ublížila někomu.

Duševní zdraví úzce souviselo s pácháním násilné trestné činnosti, kdy pět informantek z osmi uvedlo, že násilnou trestnou činnost spáchalo nebo se na ní podílelo v afektu, nezvladatelné agresivitě nebo v důsledku jiných problémů s duševním zdravím.

Poslední kategorií, kterou se budeme zabývat, je podvod, jenž byl těsně spjat s marginalizací, kdy v šesti případech z osmi informantky ve svých narativech uváděly, že byly buď v marginalizované pozici a podvod byl součástí strategie, jak řešit problémy se subsistencí nebo měly jiné ekonomické problémy a podvod je měl vyřešit. Libla nabízí příklad prvního případu:

[...] já jsem kradla na ulici, brala jsem pervitin [...] A teďko [jsem byla ve vězení] za podvod, že jsem něco darovala a věděla jsem, že to někoho je. [...] neměla jsem úplně dětství, vím, že se na to nemůžu vymlouvat, jsem se narodila pod stolem, nikdy jsem nic neměla. Ani mamka (Libla).

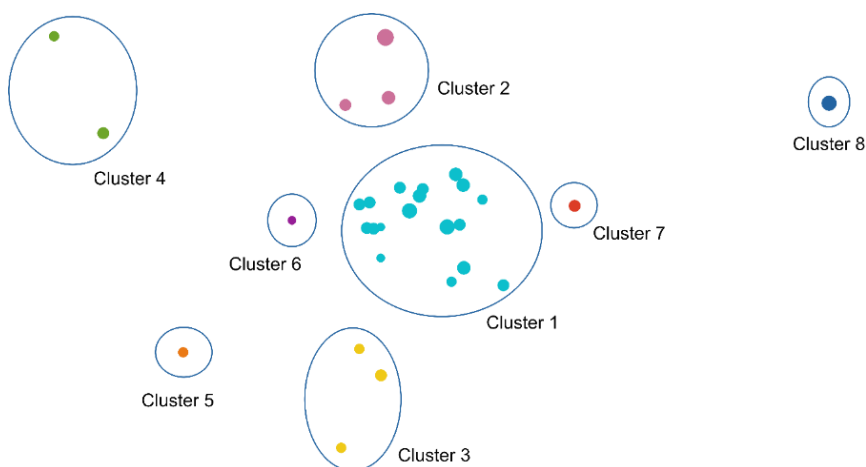
A Jevina mluví o druhém případě:

[...] chtěla [jsem] dělat něco jiného a šla jsem prostě na volnou nohu [podnikat]. A to jsem neměla dělat, protože pak narůstaly dluhy [...] a pak už byl krůček. Spáchala jsem podvod. [...] já nemůžu vůbec podnikat, já potřebuju mít nad sebou nějaký dozor, jako zaměstnanec – zaměstnavatel. Udělala jsem podvod, zpronevěru, použila jsem cizí peníze.

Je zajímavé a příznačné, že ve zbývajících dvou případech byl podvod opět spojen s partnerským životem daných informantek.

V rámci nakódovaných dat jsme ještě provedli clusterovou analýzu, a to jak jednotlivých případů (informantek), tak také přidělených kódů. Na grafu číslo 1 lze vidět, jak se roz distribuovaly jednotlivé případy informantek do specifických clusterů, které měly specifické příčiny páchání trestné činnosti.

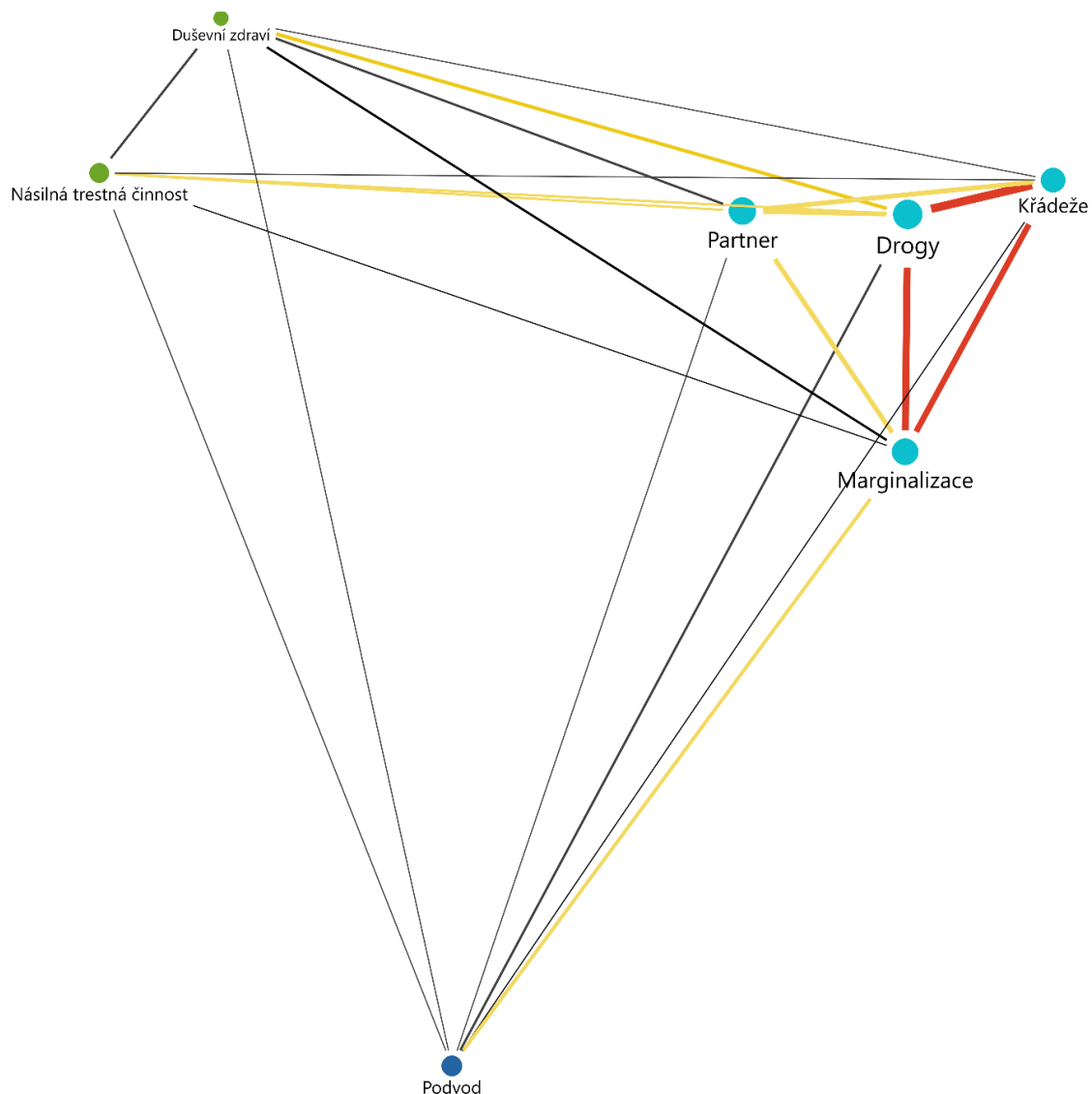
Graf 1

Zdroj: vlastní produkce z dat

Z grafu lze vidět, že nám v důsledku analýzy vzniklo osm clusterů, které reprezentovaly specifickou kombinaci příčin páčání trestné činnosti. Clustery jsou seřazeny od nejpočetnějšího po nejméně početný, přičemž první cluster obsahoval informantky (celkem 19), které se potýkaly zejména s užíváním drog, krádežemi a marginalizací a významnější roli hrál také partner. Druhý cluster obsahoval tři informantky, přičemž hlavním faktory zde byly: násilná trestná činnost, duševní zdraví, užívání drog a partner. Ve třetím clusteru (tři informantky) výraznou roli hrál podvod ve spojitosti s marginalizací. Čtvrtý cluster se skládal ze dvou informantek a dominantní v něm byla násilná trestná činnost a partner. Následující clustery pak byly po jedné informantce. V pátém hrály hlavní roli faktory podvodu a partnera. V šestém byl dominantním faktorem partner. Sedmý cluster byl podobný prvnímu, významnými faktory tam bylo především užívání drog, krádeže a také

Graf 2

Zdroj: vlastní produkce z dat

v menší míře marginalizace, ale na rozdíl od prvního clusteru nehrál žádnou roli partner. V posledním osmém clusteru byla významná kombinace krádeží, užívání drog, marginalizace a duševního zdraví. V rámci analýzy se potvrzuje, že dominantními faktory byla marginalizace a užívání drog, na něž byly napojeny krádeže a duševní zdraví. Zároveň je z analýzy vidět, že partner se jako faktor objevuje ve většině clusterů, takže jej lze vnímat jako „nenápadný“, ale velmi důležitý důvod, proč ženy páchají trestnou činností.

Ostatně tuto spojitost potvrzuje graf číslo 2, kde je provedena clusterová analýza jednotlivých kódů identifikovaných jako příčiny páchaní trestné činnosti. Z této analýzy vyplývá, že v rámci kódů byly přítomné tři clusteru reprezentující, jak se jednotlivé kódy (důvody) objevovaly spolu v jednotlivých rozhovorech (případech). V rámci prvního clusteru se spolu velmi často objevovaly faktory užívání drog, partnera, marginalizace a krádeží. Ve druhém clusteru pak násilná trestná činnost a duševní zdraví a ve třetím podvod jako specifický faktor. Zároveň lze na grafu vidět i vazbu, jakou mezi sebou jednotlivé faktory měly. Velmi silnou vazbu mezi sebou měly marginalizace, drogy a krádeže, což vzhledem ke skutečnosti, že se často v případech objevovaly společně, není překvapivé. Silnou vazbu pak mezi sebou měly marginalizace s podvodem a partnerem; dále pak krádeže a partner; drogy s duševním zdravím, partnerem a násilnou trestnou činností; a ještě partner s násilnou trestnou činností.

POHLEDY V EXPLORATIVNÍCH ROZHOVORECH S EXPERTKAMI A EXPERTY

Na důvody, proč ženy páchají trestnou činností, jsme se ptali v explorativních rozhovorech, z nichž vyloučily velmi podobné důvody jako v narativech propuštěných žen. Vyjmenované důvody, včetně jejich frekvence u jednotlivých informantek a informantů, lze vidět na grafu číslo 3.

Graf 3

Zdroj: vlastní produkce z dat

Pohled odbornic a odborníků do velké míry kopíroval narativy propuštěných žen a zjištění v rámci analýzy. Jedinými rozdíly bylo zmínění alimentů, maření soudního rozhodnutí a zanedbání povinné péče, což jsou důvody, které se v rozhovorech s propuštěnými ženami neobjevily. Jedna informantka pak zmiňovala i etno-rasové stigma a dala je do kontextu s marginalizací, a zejména s generačně přenášenou chudobou mezi romskou populací, což je faktor, který se objevil i v jiné analýze (viz Mertl 2023b).

V rámci otázky, proč jsou ženy v posledních letech častěji uvěznovány než muži, dvě informantky netušily, proč tomu tak může být, a nechtěly spekulovat. Zbýlých 10 informantů a informantek pak nabídlo různé možné důvody. Nejčastějším (celkem sedm případů) byla feminizace chudoby, kterou řada informantů a informantek charakterizovala pojmem „emancipace“ žen od mužů, pod čímž měla na mysli rozvolnění tradičních kulturních rolí ve smyslu muže jako živitele rodiny a ženy jako pečovatelky o domácnost. Pojem emancipace však tuto situaci úplně nevystihuje, neboť informanti a informantky měly spíše na mysli ekonomickou marginalizaci, která se na ženy přenesla prostřednictvím společenských změn a zachovávání různých stereotypů a nerovností. Zřejmě nejpřesněji tuto situaci vystihuje jedna expertka:

Obecně si myslím, že to souvisí s tou dobou, že na ženy je kladeno mnohem víc nároků. Dřív ženský zůstávaly v domácnosti a chlap vydělával, zdaleka neměly takové možnosti podnikat, jet do světa, ty možnosti jsou fakt obrovský. A ten svět je víc otevřenější a hlavně si myslím, že toho na ty ženský je kladeno mnohem víc, vydělávat, postarat se samy, protože ty chlapy na ně opravdu často kašlou. Často se potkávám s tím, že ty ženy jsou opuštěný od těch partnerů nebo maj třeba někoho, ale slyšíte, že to je problém, že to nefunguje, že nemá tu oporu, takže prostě opravdu často se uchylují k trestné činnosti, protože to je najednou nějaký snadný zisk, a vyřešily by tím nějaký problém. A to slyším taky hrozně často: „Tam byla ta možnost si ty peníze vzít, tak proč bych si je nevezala, mě to vůbec nedošlo.“ Rok to šlo, dva roky to šlo a pak to najednou nešlo. Zkoušej to, maj ty možnosti, maj ty příležitosti, a i když si někde uvědomují, že je to špatně, neuvědomují si ty následky, který je čekaj, neuměj si to propojit. Takže si myslím, že tímhle tím je ta doba náročná. To s tím všechno souvisí, riskují (Expertka, osm let zkušeností).

K emancipaci tedy spíš došlo pouze symbolicky, neboť ženy nemají stejné postavení jako muži, nejsou například odměňovány stejně za stejnou práci, ale povinnosti, zejména starání se o děti a domácnost, jim ve velké míře zůstaly. Z toho může pramenit určitá úzkost a marginalizace, kterou pak ženy řeší majetkovou trestnou činností, aby zabezpečily samy sebe i svoje děti, případně pak kompenzovaly i nefungujícího nebo toxického partnera, což se ostatně objevilo i v rozhovorech s propuštěnými ženami (a zmiňuje to i expertka výše). Ve třech případech pak zaznělo, že přibývá žen, které rizikově užívají drogy a jsou na nich závislé, což lze vysvětlit zmiňovanou traumatizací a marginalizací, kdy drogy slouží jako copingový nástroj, jak kompenzovat danou situaci, s níž si nevědí rady. Ve dvou případech pak zazněl koronavirus jako důvod, proč začaly být ženy více uvěznovány, nicméně to nekoresponduje s trendem, který byl již před koronavirem (viz Marešová 2018). Nicméně je to faktor, který mohl výše zmíněné dva důvody katalyzovat. A jedna informantka pak uvedla jako důvod přílišnou hodnotovou rozvolněnost ve společnosti, což spatřovala

v absenci respektování autorit a jiných osob, přičemž mladší generace jsou podle této informantky „drzejší, násilnější, neberou ten zásah do toho intimního světa druhého jako něco zásadního, ta nebezpečnost stoupá“.

Šest expertek a expertů se také věnovalo otázce, jaké vidí rozdíly v důvodech páchání trestné činnosti u žen a u mužů. V pěti případech expertky a experti mluvili o partnerských a jiných vztazích jako klíčovém rozdílném faktoru, kdy ženy jsou se svojí trestnou činností více navázány na partnery nebo jiné blízké lidi či skupiny:

Málokterá žena se rozhodne udělat varnu a začít distribuovat, ale většinou se zamiluje do nějakého takového živla a pak už do toho spadne a propracuje se až na takový level, jako ten její partner, ale většinou je ve vleku toho chlapa. Zrovna v téhle oblasti a často i v jiných (Expertka, 15 let zkušeností).

To koresponduje i s výzkumy (Burch 2017; Lane 2020), které poukazují, že ženy častěji páchají trestnou činnost ve spojení s partnery než muži s partnerkami. Dvě informantky pak poukazovaly, že se ženy do výkonu trestu častěji dostávají v souvislosti s domácím násilím (tedy v podstatě v souvislosti s partnerem, ale v jiném slova smyslu), což byla i řada případů v našem vzorku propuštěných žen. V jednom případě pak zazněl jako rozdílný faktor větší latence užívání drog u žen, které se pak dostávají do větších problémů, a končí tak ve výkonu trestu, a v jednom případě bylo uvedeno násilí na dětech jako specifický trestný čin, který je častěji spojován s ženami než s muži, což je samozřejmě dáno skutečností, že ženy častěji pečují o děti.

SITUACE VE VÝKONU TRESTU

V rámci této problematiky jsme se v rozhovorech ptali, jak informantky hodnotí svůj pobyt ve vězení, jestli jim tato zkušenost v něčem pomáhá v současnosti, jaká byla jejich příprava na propuštění a co by vzkázaly jiným ženám v obdobné situaci.

HODNOCENÍ VÝKONU TRESTU

V rámci hodnocení VTOS bylo naším předpokladem (a měli jsme jej potvrzený i z pilotní fokusní skupiny s vězňami ženami), že absolvování programu na specializovaném oddílu (SPO), standardizovaného nebo jiného terapeutického/poradenského programu pozitivně ovlivní náhled na výkon trestu a jeho přínos do dalšího života. Tento předpoklad se do jisté míry naplnil, když ženy, které prošly nějakým typem takového programu, jej hodnotily pozitivně. Nicméně také se potvrdilo, že výkon trestu je komplexní a mnohvrstevnatá zkušenost, takže když jsme udělali krostabulaci kódů s proměnnou absolvování programu, ukázalo se, že obě skupiny (skupina, která absolvovala nějaký program, a skupina, která ne) hodnotí v některých kategoriích VTOS podobně a v některých se rozcházejí. Skupina, která absolvovala specializovaný program, kladněji hodnotila vězeňský personál (což koresponduje

s jiným výzkumem, viz Mertl 2023b), častěji vnímala VTOS jako jakýsi „ozdravný pobyt“ (to bylo zjištěno také jinde, viz Brown, Toyoki 2013; Crewe, Levins 2020; Fróis 2017), mluvila o navození kvalitních sociálních sítí ve věznicích, ale také častěji mluvila o skutečnosti, že VTOS byl k ničemu, poukazovala na vliv prizonizace a deklarovala, že se VTOS snažila nějakým způsobem „přežít“. Větší akcentace prizonizace mohla být výsledkem naučení se dovednosti (sebe)reflexe, kterou specializované vězeňské programy vězňům ženám přinášely. Ostatně většina (deset) žen hodnotila program na SPO velmi kladně a pouze tři měly negativní pohled a dvě ženy ambivalentní.

Pozitivní pohled na SPO a další programy mimo tyto oddíly měl řadu rovin, předně řada informantek poukazovala, že jim absolvování programu dalo určitý sebenáhled a naučily se pracovat samy se sebou:

Tam jsem se hodně naučila. Jak pracovat se závislostí, že závislost je na celý život. Že mě může překvapit nějaká maličkost. A můžu chtít zatoužit si něco dát. A hodně mě připravilo na rizikové situace venku, které mě můžou potkat. Dalo mi to, že jsem si uvědomila, jaký jsem měla vzorce chování (Chrasta).

Jako měla jsem prvně z toho strach, nechtěla jsem s nimi komunikovat, bylo to pro mě nové, v životě jsem nechodila k psychiatrovi, k psychologovi a vlastně jsem přišla na to, že mě naučili... Já jsem si furt říkala, je to moje chyba, co jsem udělala, ale oni mě naučili, že jsem mohla přebrat i vzorce chování z mé rodiny. Takže vlastně už v tom dětství jsme přišli na to, že už tam nějaký problém byl, ale prostě, my jsme doma spolu nějak nekomunikovali. Můj otec byl alkoholik, moje sestra byla alkoholička, takže jsem v rodině alkoholiků žila, ale prostě u nás to bylo stabilně, akorát mamka nepila (Mlada).

Ale oni vás naučí, jak pracovat s tou závislostí, jak pracují ty spouštěče, protože ta závislost, té se nezbavíte, já budu závislá do konce života. Akorát, že jsem se s tím naučila pracovat, že to nepotřebuju, nedělá mi to nic [...] (Takla).

V případě Mlady navíc došlo i k identifikaci kontextu, proč páchala trestnou činností, která spočívala ve vyrůstání v toxické rodině a sociálnímu učení určité normality. Jevina na tuto rovinu navazovala, když poukázala, že pobyt a absolvování SPO může zlepšovat i rodinné vztahy, a zvyšovat tak úspěšnost návratu do společnosti:

Mně pomohlo hlavně změnit to myšlení nebo nastartovat, ti terapeuti vždycky říkali, my jsme jenom průvodci, my vás jenom provedeme, ale musíte jít po té cestě sami. Mně to pomohlo strašně moc, vyřešit svoje pocity méněcennosti, se mnou je to těžké, ale každý má svoji cenu. Pomohlo mi vyřešit rodinné vztahy, protože já jsem až po dvou letech povolila a připustila jsem vůbec nějakou návštěvu. Já jsem se hrozně styděla a uzavírala jsem se do sebe, že jsem spáchala hrozný zločin a nestojím za nic. Takže změnit to myšlení, strašně mně to pomohlo (Jevina).

Mimo zlepšování dovedností, vztahů a duševního zdraví však SPO přinášelo i praktickou pomoc:

Dost jsme [...] rozebírali, jak s nimi máme mluvit na těch úřadech, abychom dosáhli svého a ne: „Jste debilní, tak čau.“ To mi taky dost pomohlo, že jsem věděla, že když chci něčeho dosáhnout na tý sociálce, tak s nimi musím mluvit slušně a stát si jako za svým, protože vím, co chci (Raba).

[...] na tom specializovaném oddíle nás vedli, abychom si zpracovávali ty dluhy, protože ten první rok, jak mi chodily ty exekuce, tak jsem to vyhazovala do koše, protože jsem si říkala, já na to nemám, protože se mi to kupilo, ale jak jsem byla na tom specializovaném oddíle, tak jsem si to vyžádala od soudu a zmapovala jsem si ty dluhy (Takla).

V rámci praktické pomoci a nácviků pak SPO a další programy pomáhaly ženám připravit se na situace a okolnosti, které mohou nastat po propuštění, a případně poskytnout také možnosti, jak dané situace řešit:

Tak ta toxička [SPO] vám dá nějaký technologický postup, ta vás na to připraví technicky. A někdy se samozřejmě může stát, že to venku bude úplně jinak. Někdy chutě, dáte si čokoládu a ono vás to přejde, to je nesmysl. Ale jako globálně převést ty myšlenky na něco jiného, takže já jsem měla připravený záchranný telefonní čísla, kdybych potřebovala zavolat tátovi, dceři nebo párkrát jsem volala i na toxičku mojí terapeutce [...]. (Oskora).

Chrasta pak v tomhle ohledu oceňovala i přípravu na možnost stigmatizace po VTOS:

[...] já jsem na to [špatné reakce okolí] byla docela i připravená, díky té toxičce [SPO]. Oni nás tam připravovali, že nemůžeme čekat, že si z nás všichni sednou na zadek, tak abysme byly připravený na to.

Případně SPO a další programy motivovaly i k další léčbě a poskytovalo informace o této možnosti po skončení trestu, o níž vězněné ženy nemusely ani vědět:

[...] já jsem po tom byla přesvědčená, že musím do té komunity, že pro mě jiná možnost ani neexistuje, protože já jsem brala drogy od 14 let a tvrdý drogy, takže já jsem věděla, že ani nic jinýho neumím nebo nic jinýho jsem nedělala, ničemu jsem se tak nevěnovala jako drogám (Raba).

Raba následně poukazovala, že prostředí SPO zároveň zmírňuje prizonizaci a její následky, což může zvyšovat šance na úspěšný návrat do společnosti:

[...] já ani tu sociální fobii, ten šok z toho, že je člověk zavřenej a pak propuštěnej, tak jsem ani tak moc nevnímala. Člověk si tam může vařit, péct, dělat nějak ty normální věci, tak je menší ten rozdíl. [...] člověk není tak úplně vytrženej z toho normálního prostředí, jako když musí tam na jídelnu, nesmí si nic nikam brát, nesmí s nikým mluvit, tak je to všechno jako odlišťený v tom kriminálu, že je to vlastně jenom jako izolace těch lidí, ale nijak to těm lidem nepomůže.

SPO a další terapeutické/poradenské programy tak pro některé informantky znamenaly také životní zlom a zmíněný „ozdravný pobyt“:

Ale z druhé stránky si říkám, zaplat' pánbůh, že mě zavřeli. Za prvé proto, že jsem se ho [alkoholu] zbavila, protože já bych se ho nezbavila, a za druhé, mohla jsem tam hodně pouvažovat o sobě. Hlavně na tom SPO, tam jsem měla hodně moc dobrého času na to zamyslet se nad sebou a začít svůj život (Pilata).

Metaforizace vězení jako *ozdravného pobytu* byla následně tematizována i ženami, které neprošly žádným terapeutickým programem, a spočívala ve skutečnosti, že vězení tyto ženy vytrhlo z prostředí, jež jim působilo újmu a z něhož neměly sílu se samy dostat.

Negativní pohled na SPO byly typologicky dva. První z nich nabízí Kunata:

Ale jak jsem seděla ty dva první tresty [...], udělala jsem si tu toxičku [SPO]. A já jsem si myslěla: „Půjdu si za tím svým snem, budu žít řádný život.“ Jenže z mojí strany to vidím tak, že oni nám jenom nasadili růžové brýle. Já jsem prostě vyšla ven, jeden kopanec, říkala jsem, musím to ustát, druhý kopanec a už jsem sahala po heroinu. Protože jsem vlastně brala heroin, takže jsem šáhla po heroinu a už se mi s tím žilo líp. Takže místo, aby mi to [...] něco dalo [...], tak mi to nedalo nic. Připadalo mi to tak, že mi akorát nasadili růžové brýle. Protože tady když vyjdete, tak tady se nedočkáte pomoci, tady musíte všechno sama. Pokud nemáte peníze vydělané z práce, tak zase skončíte na ulici. Protože co jiného tomu člověkovi zbyde, zase krást, zase fetovat, tím pádem bude mít i bydlení.

Kunata ve svém narativu směřuje kritiku na SPO, které absolvovala, nicméně z kontextu výpovědí je patrné, že problémem byla spíše její marginalizace a strukturální problémy, s nimiž jí nikdo po propuštění nepomohl. Kunata byla navíc zjevně velmi motivována, a o to větší deziluzi po propuštění zažila, když narazila na strukturální problémy, s nimiž si nevěděla rady a působily jako silné stresory, které řešila osvojenou copingovou strategií, tedy užíváním drog. Tato kritika SPO tedy byla spíše kritikou špatně nastaveného sociálního a podpůrného systému.

Druhý směr kritiky akcentovala Vava a Sovata:

[...] tam [na SPO] asi každý šlapal sám na sebe. Dám příklad, někdo, a to se dělalo tam běžně, potají, že tam fetovaly. A ty holky na sebe prostě bonzovaly. [...] Prostě jsem se na to vykašlala (Vava).

Byla tam vychovatelka, která svým svěřenkyním, to bylo na toxičce [SPO], schovávala drogy a všechno. A to byla vystudovaná vychovatelka. Ta už tam není teď, byla fajn, ale nechala se těma holčičkama přečůrat. Jako toxička je vlastně lázeňský zařízení, já si myslím, že tam by dámy měly především makat, až by se z nich kouřilo. A tam měly dámy kobereček, křesílka, filmečky, VIP zacházení, bydlely po čtyřech [...] a já si myslím, že tohle není řešení. [...] ony si tam vesele fetovaly první ligu a nikomu to nevadilo (Sovata).

Tato kritika byla založena na skutečnosti, že SPO je pouze jakýmsi pozlátkem, které reálně vězněným osobám nepřináší nic rehabilitačního. Je samozřejmě možné, že se na SPO, případně na některých běžích jednotlivých oddílů, objevují drogy, jelikož drogy obecně ve věznicích přítomny jsou. Nicméně, jak lze vidět i ze skutečnosti, že tyto problémy akcentovaly pouze dvě informantky, nejedná se zřejmě o fenomén, který by se objevoval často.

Ambivalentní pohled dvou informantek pak spočíval ve skutečnosti, že obě považovaly SPO za dobrý nástroj a způsob, jak pracovat s vězněnými osobami, ale nelíbila se jim určitá konkrétní nastavení SPO, jimiž prošly, přičemž obě zmiňovaly chování personálu.

Obecně pak informantky hodnotily výkon trestu skrze pozitivní i negativní kategorie. Mezi pozitivními kategoriemi byla nejčastěji zmiňována (celkem 15 informantkami) pozitivní zkušenost s personálem věznic. Názorně o tom mluvila Chrasta a Benata:

Dalo mi to třeba i poznat lidi. To, že je to kriminál, neznamená, že jsou tam jenom špatný lidi. Dalo mi poznat, že i personálu záleží na těch odsouzených (Chrasta).

Asi paní vychovatelka. Paní sociální pracovnice a speciální pedagožka. Tyhle tři mě tam nejlíc držely, to byli prostě lidi, s kterými jsem si tam mohla normálně popovídat, který byli prostě normální a já to tam strašně potřebovala (Benata).

Informantky nejvíce oceňovaly férový přístup, zájem a jasné a předvídatelné chování personálu, což koresponduje i s dalšími výzkumy (Crewe et al. 2022; Mertl 2023b). Zároveň je potřeba dodat, že adekvátní personál a dobře nastavená rehabilitační kultura práce s vězňenými tvoří jeden z klíčových faktorů, jenž do velké míry ovlivňuje navázání důvěry a také úspěšnost vězeňských programů (například Blagden et al. 2016; Meško, Hacin 2019).

Druhou, často zmiňovanou kategorií bylo odrazení, pod čímž informantky (celkem 13) vyjadřovaly pocit, že je samotný VTOS a jeho náležitosti odradil od páchání další trestné činnosti, respektive deklarovaly, že se do vězení již vrátit nechtějí a obávají se toho. Příkladem můžou být tyto výňatky:

Ale už nikdy bych se tam nechtěla vrátit a udělám pro to všechno na světě [...] třeba ta ztráta blízkých osob, to je strašný, člověk se tam trápí. Ale jsem ponaučená, velmi ponaučená, a nikdy se tam nechci vrátit (Jara).

Dal mi to, že už se tam nikdy v životě nechci vrátit. To je prostě o tom, že nechci už zažít ty lidi, co jsem tam zažila, a i venku se jim vyhýbám. [...] jasně jsou lidi a lidi, nebyli všichni špatný, ale nevidím důvod, proč bych s nima měla mluvit dál venku. Nechci. Pro mě je to minulost a má zůstat minulostí a já chci koukat před sebe. Taky jsem se jeden čas zaobírala minulostí, ale vracet se furt do minulosti je špatně. Minulost je minulost a buď se s ní člověk naučí žít, anebo je v prdeli (Koruta).

[...] už se vrátit do kriminálu nechci, nic mi to nedalo. Ale je to opravdu o tom, že vylezete a nechcete se vrátit do toho prostředí, nechcete nosit flanelové košile zapnuté až ke krku, nechcete furt někoho poslouchat ano, ne, ano, ne. Prostě celkově, nemůžete ven, všechno tohle. Ale hlavně spousta lidí, co s nima sedíte, co tam poznáte, a každý na vás něco vytahuje, něco na vás zkouší. To vám nedá nic, co by vás udrželo nepáchat (Merkla).

Z jednotlivých narativů je vidět, že důvody, proč vězení odrazovalo informantky, aby se do něj vrátily, byly různorodé. V případě Jary hrály roli zpřetrhané vazby s blízkými osobami, kvůli nimž se trápila a které jsou často spojeny s odtržeností a nedostupností věznic pro návštěvy (Fassin 2017; Fróis 2017; Godbolt 2018). Koruta pak VTOS nechtěla opakovat, neboť měla špatnou zkušenost s ostatními spoluvězenkyněmi, přičemž po propuštění zvolila poměrně běžnou copingovou strategii, jak se vypořádat s vězeňskou stigmatizací, a sice potlačení minulosti a vytvoření silné nepropustné hranice (Jones 2003; LeBel 2008; Murphy et al. 2011). Merkla pak špatnou zkušenost se spoluvězenkyněmi doplnila také negativním

vnímáním vězeňského prostředí, reprodukováno hierarchie a ztrátou autonomie. Na postřehu Merkly, že jí vězení nic moc nedalo a samo o sobě nezaručuje, že osoba nebude dál páchat trestnou činnost, je názorně vidět, že sice konstruování vězení jako instituce, která má primárně odrazovat od páchání další trestné činnosti svými podmínkami, je problematické. Předně dané osoby si takto trest musí interpretovat, přičemž zde je potřeba dodat, že ze zmíněných 13 informantek bylo osm prvotrestaných a pětvice trestaných, takže lze říci, že cesta k takové interpretaci u vězňů osob, pokud se s nimi nijak nepracuje, může být v řadě případů dlouhá. Významnou roli v této reflexi totiž může hrát absolvování specializovaného programu ve věznici (ať už SPO nebo standardizovaného), neboť tři ze zmíněných pěti vícetrestaných žen absolvovaly takový program.

Některé informantky (celkem devět) poukazyvaly, že si ve VTOS dokázaly vytvořit sociální síť, které jim pomáhaly zvládnout výkon trestu a v některých případech dokonce přetrvaly o po propuštění:

Byly tam ženský taky poprvé ve výkonu, to samý jako já, ale většinou za podvod, nebyly to alkoholičky nebo závislý, ne. Prostě jsem si tam udělala kruh ženských, a to každá vycejtí, protože šlo poznat, že tam nepatříme, že někdo se tam vrací jako domů, a to prostě poznáte. A když jsem těm ženským slíbila, že jim potom pošlu pohledy, koupila jsem 12 pohledů a neměla jsem sílu je dopsat. Ale poslala jsem je a rychle jsem z pošty utíkala pryč. Pořád tam byl ten strach (Luna).

Mám spoustu známých, jsme s těma holkama víc semknutý, co jsme spolu prožily, že na sebe mrknem a víme a vlastně jsme takový, že víme, co jsme zažily, a jsme v pohodě [...] Máme i skupiny na FB, [...] jsme v přátelích na FB, povídáme si, víme o sobě, když se potkáme, obejmeme se, to je na celý život, víte o sobě i takový ty největší tajnosti, protože si to tam řeknete, takže vás to spojuje (Kyta).

Příznačné je, že Lunu VTOS traumatizoval natolik, že i pozitivní sociální síť, které si ve vězení utvořila, nebyla schopná kvůli úzkosti udržet, neboť byly spojeny s negativními vzpomínkami na období, které, podobně jako výše Koruta, chtěla ze svého života vytěsnit. Naopak Kyta neměla problém pozitivní sociální síť udržet i po propuštění, neboť je brala jako součást své žité minulosti a tyto sociální vazby jí dodávaly určitou jistotu i v životě po propuštění. Specificky pak navozené sociální síť ve vězení vnímala Zrnata:

Možná je to divný, ale já jsem byla v tom vězení relativně spokojená, a to propuštění byla velká změna, protože já mám schizofrenii a těžce snáším změny. Takže byla to velká změna a nejtěžší asi bylo, že jsem najednou měla pocit, že nikam nepatřím. Protože tam jsem měla pocit, že patřím mezi ty holky, chodila jsem do práce, takže jsem patřila do pracovního kolektivu, mezi holky na patře, a teď jsem vylezla a měla jsem pocit, že nepatřím vůbec nikam. [...] ten pocit vykořeněnosti. To mi trvalo docela dlouho, že se mi i stejskalo po těch holkách z kriminálu, hodně se mi stýskalo, chyběly mi ze začátku hodně. A dodneška si píšou s některýma holkama.

Kvůli své marginalizaci Zrnata před výkonem trestu v podstatě nikam nepatřila, neměla nějakou skupinu, s níž by se mohla identifikovat a která by jí dodávala nějakou osobní jistotu v životě. Takovou skupinu paradoxně získala až ve VTOS, takže propuštění pro ni bylo náročné

i z hlediska ztráty této skupiny, přičemž podobně jako Kyta se i Zrnata snažila udržet určitý kontakt.

Poslední kladnou kategorií bylo získání určitých sociálních dovedností během VTOS (tuto kategorii zmiňovalo šest informantek), kdy informantky často mluvily o trpělivosti, které se musely naučit kvůli vězeňskému režimu, v rámci nějž musely neustále na něco čekat (například až je někdo odvede do sprch, na oběd, až se vyřídí jejich žádanka apod.). Vedle toho informantky také uváděly, že se zlepšily v různých mezilidských dovednostech.

NEGATIVNÍ KATEGORIE

Nejvíce informantek (celkem 16) mluvilo v souvislosti s VTOS o náporu na jejich duševní zdraví, což bylo způsobováno různými faktory. Pro Lunu a Zrnatu byla stresující nuda a nedostatek vyžití:

[...] pak mě dali do [věznice]. A tam jsem byla od května do září. A protože tam pro mě nebyla práce, tam nemáte nic, tam když máte pět let, tak se nechytáte do žádný práce, jenom do čtyř let, a tam jsem si připadala jak na psychiatrii. To jsem chodila jenom po tý chodbě, protože vycházka je jenom hodina a jsem zvyklá [něco dělat], já nevydržím jenom ležet nebo sedět (Luna).

A největším problémem odsouzených je podle mě nuda, prostě dlouhej čas, kdy není co dělat. Proto tam tolik lidí by chtělo do práce, ale není kam (Zrnata).

V některých případech informantky negativně nesly soužití se spoluvězenkyněmi:

Byla jsem šťastná, že už jsem doma a že už je to za mnou. Protože tam to bylo strašně psychicky náročný s těmi lidmi. Protože tam jsou lidi, co jsou na ulici, brali drogy hodně, tak jsem byla celkově ráda, že už to mám za sebou a že už můžu být ve svém (Benata).

Vězení mi prostě dalo ten pohled, že tam bylo 60 lidí na patře, každá jsme byly jiná, mě už to unavovalo to vězení, hlavně psychicky, mě to vyčerpávalo. Když jsem pak přišla z práce, vykoukala jsem se a furt jsem neměla ten svůj prostor, kam se schovat. To udělá dost (Mlada).

Pro Mladu navíc bylo problematická skutečnost, že neměla „svůj“ prostor, kde by si mohla od ostatních spoluvězenkyň odpočinout. Někdy byla v tomto ohledu stresorem specifická vězeňská hierarchie, která mohla vyústit i v šikanu a násilí:

[...] holky se schovávají před nimi [spoluvězenkyněmi], [...] ony tam vládnu, tam je šikana, normálně šikana. Já jsem se nedala, já jsem hned na začátku řekla, ať mi daj pokoj, že nechci nic od nich a oni ať nechtějí nic ode mne. Já jsem měla celý trest klid, jako ale to mi narušovalo, jak ty druhé ponižujou: „Běž mi uklidit.“ Ony se vykoupaly: „Běž mi vytřít.“ [...] bralo mi to psychiku. Jsem se ptala, v čem jsou lepší, že tak ubližujou těm holkám, strašný (Myslava).

Pro Hornusu byl stresující již samotný nástup a procedury při nástupu do VTOS:

Ten nástup hrůza, strašné pocity, když člověk nastoupí, já jsem nastoupila sama [...] hrůza, úplně úzkost, srdce, říkala jsem si konec, konec. [...] vazba je nejhorší, co je, tam jsme byly zavřený, dostaneš teplákovku a na půl hodiny chodíš ven. Já jsem tam byla akorát přes léto, hrůza, člověk si tam pobřečí, deprese, hrůza.

Takla pak vyprávěla, že vězení bylo celkově velmi náročnou zkušeností, a to zejména kvůli nemožnosti vidět děti:

A zničilo mě to, jak po fyzické stránce, tak po psychické stránce, prostě pro mě vězení není, takže ta zkušenost je hodně velká. A co se týká psychiky, skončila jsem ve vězení na antidepresivách, ale to bylo prostě z toho důvodu, že délka trestu, myslela jsem si, že to nepřežiju, [...] první půl rok jsem nemohla spát, já jsem brečela i ze spaní, takže mě holky musely budit, bylo toho hodně. [...] Tam se to táhne, myšlenka, že máte 66 měsíců před sebou., 66 měsíců bez dětí. A potom ještě byl ten covid, návštěvy nebyly, pro mě to bylo hrozné.

Narušené rodinné vztahy jsou dány i možnostmi návštěv, které jsou pro ženy specificky limitované, neboť většina věznic v systému bývá zpravidla vyčleněna pro muže, což znamená, že ženské věznice mají geograficky obtížnější dostupnost, což samozřejmě ztěžuje nebo znemožňuje návštěvy blízkých osob (Godbolt 2018). Taková je do určité míry i situace v ČR, kde jsou dvě hlavní ženské věznice situovány na Vysočině a v Moravskoslezském kraji, což jsou destinace, které mohou být obtížně dostupné například z Karlovarsko kraje.

Jak je vidět, vězení, pokud je pojato čistě represivně, má velký potenciál vězněné osoby spíše ničit, než že by jim mohlo pomoci v rehabilitaci. Specifickým tématem je pak prizonizace, o níž budeme pojednávat níže a která má tendenci marginalizované osoby utvrzovat v jejich pozici a z osob nepocházejících ze sociálního vyloučení marginalizované osoby vytvořit.

Druhou kategorií, kterou zmiňovalo 15 informantek, byl VTOS jako ztracený čas, který jim v ničem nepomohl a nijak je v životě neposunul, což zmiňovala například Mnata:

Jako že bych se tam napravila? Ne, tam nikdo nepřemýšlí nad tím, že by se měl změnit. [...] Ztracený čas. A nemám ho jenom já ztracenej. Tam bylo takovejch lidí, tam se ty lidi jenom nuděj, nemaj, co dělat.

Merkla pak vyjadřovala i frustraci nad výkonem trestu:

Všechno mi to vzalo. Všechno mi uteklo, mám se stalo to, co se stalo, děti už jsou jinde, já už jsem věděla, že nemůžu jen tak přijít z basy a přijít si pro ně. Vztahy. Mně to vzalo všechno. [...] nedalo mi to nic ve smyslu těch jejich kroužků, nedalo mi to nic ve smyslu těch jejich depresivních omalovánek a tak, to vás ještě víc rozseká, pak sedíte na té cimře a ptáte se, protože se někdo štourá ve vás a štourá se v hovnech a ve finále je to úplně k ničemu.

Ačkoliv Merkla zmiňuje aktivity, které mají určitou podobu terapií, podle svých slov žádným programem neprošla, takže její hodnocení směřuje k běžnému programu zacházení a jeho náplni, která pro ni byla spíše traumatizující, než že by jí pomohla. Tuto reflexi v jiném směru dále rozváděla Sezema skrze vlastní zkušenost:

Ve [věznici] s vámi nikdo nemluví, nikdo s vámi nepracuje, nic se neděje, tam prostě chodíte jenom do práce a pak si děláte, co chcete. Že by s vámi někdo hovořil, co by se dalo změnit, nebo jak byste se mohla zlepšit. Když jste se tam přihlásila do nějaký aktivity, ono se to jmenuje 3Z – zastav se, zamysli se, změn se –, tak mi řekli, že jsem po pátý ve výkonu a že to nemá smysl, tak to mě úplně srazilo a už jsem se o nic ani nepokoušela.

Sezema nepovažovala zaměstnání ve výkonu trestu za dostatečnou aktivitu, která by měla rehabilitační potenciál, přičemž v jejím případě deziluze pramenila v přístupu personálu, který s ní nechtěl podle jejích slov terapeuticky pracovat, jelikož byla vícetrestaná. To koresponduje i se zjištěními v jiném výzkumu (Mertl 2023b), kde se část personálu vyjadřovala ve smyslu, že s více trestanými osobami nemá cenu rehabilitačně pracovat. To je v rozporu s principem *risk-need-responsivity* (RNR), který představili Donald Andrews a James Bonta (2010) a na němž jsou postaveny programy zacházení v českém vězeňství, jelikož podle nich mají vícetrestané osoby zpravidla více komplexně provázaných potřeb a mohou při adekvátně zvoleném programu dosáhnout největších pokroků. Nicméně je potřeba zdůraznit, že zkušenost Sezemy mohla být způsobena také podmínkami, s nimiž musí personál ve věznicích pracovat, a sice personální poddimenzovanost, přetížení, omezené kapacity rehabilitačních programů a kulturní rozpory mezi rehabilitací a represí (Mertl 2023b).

Skutečnost, že výkon trestu postavený na specializovaných terapeutických/poradenských programech měl pro informantky větší smysl, potvrzuje i rozpad zmiňovaných 15 informantek. Šest z nich totiž neprošlo jakýmkoliv specializovaným programem ve vězení, a tudíž hodnotily standardní výkon trestu. Ze zbylých devíti informantek, které nějakým programem prošly, jich takto negativně výkon trestu hodnotilo pouze pět, zbylé čtyři informantky rozlišovaly mezi výkonem trestu na standardním oddělení a na SPO, který naopak vnímaly jako smysluplný. To znamená, že možnost absolvovat specializovaný program, zejména SPO, zásadně ovlivňovala pohled na přínosnost pobytu ve vězení. To názorně akcentovala Zrnata:

Bylo to fakt super, protože tam [na SPO] člověk získal motivaci, mohl pro sebe něco udělat, nebyl to jenom takovej proflákanej čas, protože ve vězení je to marnost nad marnost. Nebo aspoň mi to tenkrát tak přišlo, tenkrát jsem seděla poprvé. A k té léčbě závislostí, můžete pro sebe něco udělat, a to mi smysl jako dávalo. Takový ty skupiny a terapie, jednak to utíkalo, člověk se nenudil, a ještě to mělo ten bonus, že člověk na sobě mohl třeba zamakat, aby se už venku znova nevrátil do toho kriminálu. Já jsem tomu tenkrát taky uvěřila, že přestanu fetovat, že už se nikdy nevrátím do basy. Dobrý to tam bylo, byl tam i super personál, terapeutka i vychovatel, velitelé byli na nás špičkoví, protože my jsme se chovaly slušně, tak oni s náma neměli problémy, tak to bylo jako fakt dobrý.

A z druhé strany na tuto skutečnost navázala Orasa:

Kromě toho, že mi to pomohlo přestat brát ty drogy, tak je to úplně promarněný čas, protože tam to prostě nefunguje, jak by mělo. [...] aktivity a tady to, nevím, že by to člověka nějak vychovávalo, to tedy ne, určitě ne. Nevím, jestli třeba na těch toxičkách [SPO], jestli to maj jinak, ale když je člověk na normálním patře, tak mi to přijde jako úplně zbytečně promarněnej čas.

Čtyři informantky pak uvedly, že jim VTOS vzal v životě všechno, čemu přikládaly nějakou hodnotu, tedy autonomii, rodinné a partnerské vztahy, děti, materiální zajištění, ale i duševní a fyzické zdraví. Tři informantky deklarovaly zhoršení rodinné situace, zejména s ohledem na děti a blízkou rodinu.

Třetí negativní kategorií spojenou s výkonem trestu byla prizonizace a její vliv na informantky v době výkonu trestu a po propuštění. Názorně vliv prizonizace popisuje Oskora:

A moje pocity, hrozný. Nechtěla jsem domů, tam se ten člověk tak hrozně aklimatizuje, že si tam zvyknete, když jste tam nějaký tři, čtyři roky a vejš, že prostě pak nechcete domů. [...] člověka, když zavrou, tak jeho mozek se uzavře jak ořechová skořápka. Když máte krátkej trest, třeba do těch dvou let, tak pohoda. Řešíte, co je venku, voláte rodině, máte kontakt s tou rodinou, těšíte se na ven. Když máte delší trest nad pět let, tak ten mozek se prostě uzavře a vy jedete jak na setrvačnost. Děláte, co oni chtějí, chodíte s hlavou dolů, ano, ano. To je, myslím si, nějaká obrana, aby se ten mozek, aby se ten člověk nezbláznil.

Oskora vystihuje velmi dobře princip ztráty autonomie, který je v rámci prizonizace velmi často akcentován, a naučení určitého vězeňského habitu, který je nutný pro přežití ve výkonu trestu (Haney 2012; Martin 2018). Problém pak nastává po propuštění, jak velmi dobře reflektuje Koruta:

[...] udělám si to, co potřebuju, kdy potřebuju, s kým potřebuju, dělám si ve svý podstatě, co chci. Mám chuť na pivo, jdu na pivo. Ale to, co se dělo tam, vůbec nemůžeš přenýst do toho reálnýho života, to prostě nejde. Jako musíš se řídit nějakýma pravidloma, to musíš stejně, ráno musíš vstát, jdeš do práce, musíš jít domů, vyprat, uvařit, to jsou věci, který jsou běžný. Ale tam vůbec.

Na nekompatibilitu vězeňského habitu a habitu běžné společnosti ve svém výzkumu upozornil Liam Martin (2018), který poukázal, že přechod a zpětné učení se jinému habitu je pro propuštěné osoby velmi náročný, a mohou proto mít problémy i s velmi běžnými úkony, zejména když zahrnují běžnou mezilidskou interakci. To ostatně potvrdila i Sovata:

[...] když jsem šla na to oddělení poprvé, tak jsem řekla něco tam nějaký odsouzený a ona říká: „Já vůbec nevím, co říkáš. Já ti vůbec nerozumím.“ Tak to byl pro mě šok. A vlastně potom, když jsem pak měla nějakou návštěvu, tak na mě koukali, co se stalo, protože jsem se začala vyjadřovat v jednoduchých větách, úplně blbě, neumíte se prostě vyjádřit. I třeba v těch dopisech, jak jsem psala z té vazby, a pak najednou říkám jak neandrtálec. Takže to vyjadřování vlastně mi dělalo problém trochu naskočit pak zpátky do normální komunikace. Takže s tím jsem tam měla trochu problém [...]

Prizonizace pak zahrnovala i časový rozměr v podobě čekání v rámci vězeňského režimu, o němž už byla řeč výše, jak naznačuje Kunata:

[...] já nesnáším to čekání, to je jak ve vězení, tam na všechno čekáte, na snídani, na doktora, nesnáším čekání.

V souladu s výše zmíněnými kategoriemi pak 11 informantek deklarovalo, že se snažilo VTOS nějakým způsobem překlenout a „přežít“ do propuštění, přičemž názorně to vystihla Koruta:

Já jsem si poradila sama. Tam potřebuješ 3 základní věci, mít, co kouřit, mít kafe a mít se v čem umejt. To jsou tři základní věci, který v base potřebuješ, jinak se tam obejdeš bez čehokoliv.

11 informantek také mělo negativní zkušenosti s personálem, které se pohybovaly na spektru od nefunkčnosti a nepříjemnosti po odmítání rehabilitačního přístupu a různé formy násilí. Určitou nefunkčnost personálu, zřejmě v důsledku přetíženosti, popisuje Budata:

[...] když člověk něco chce nebo potřebuje, tak si může zažádat o nějakou sociální pracovníci nebo psychologa, to, co potřebuje. Zároveň to tam funguje tak, že člověk požádá, tam se píšou lístečky, večer se odevzdávají, třeba i k tomu doktorovi, a píšeš si ty lístečky každý den. A třeba za měsíc za dva si na tebe vzpomenu, protože už mají hodně těch papírků, tak za tebou zajdou. Ale je to o tom, že ty něco potřebuješ, ale oni pro tebe toho moc neudělají. [...] Je to třeba tím, že je tam strašně moc lidí a málo pracovníků, nevím, ale myslím si, že i tak ta věznice nedělá to, co má.

Narativ Budaty je potřeba chápat nikoli doslovně ve smyslu, že se jeden nebo dva měsíce nic nedělo, ale ve smyslu podstaty sdělení, a sice že existuje prodleva mezi podáním žádanky a jejím vyřízením, přičemž během této prodlevy může daný problém „vyšumět“ nebo „vaporizovat“. To se navenek jeví jako „vyřešení“ problému, ale ve skutečnosti je pak problém latentní a celá situace velmi narušuje důvěru a dynamickou bezpečnost. Přetíženost a obtížné zvládnutí vyřizování žádank, stejně jako včasné a optimální vyřizování žádank, ostatně vyplynula i v jiných výzkumech (Mertl 2023; Mertl, Bareš 2018). Přetíženost vedle personální poddimenzovanosti často souvisí také s velikostí věznic, kdy velkokapacitní zařízení velmi limitují rehabilitační práci s vězněnými osobami (viz Johnsen et al. 2011). Vedle toho Budata akcentovala i zkušenost, kdy personál podle ní nezastával rehabilitační hodnoty a principy, což mohlo být dáno zmíněnou přetížeností, represivním naladěním nebo jednoduše osobními antipatiemi. S nedostatečně vybudovanou nebo absentující rehabilitační kulturou se setkala více informantek, přičemž Ula měla i pochopení, když vyjádřila pocit, že je podle ní personál vyhořelý:

Ve [věznice] byli velice příjemní eskortáči, jinak to bylo všude stejný, ten přístup. Takovej profesionální ten odstup, v podstatě člověk chápe, že oni už za nějakou dobu už vyhořej, takže pak taky už nejsou příjemní, záleží povaha od povahy.

Vedle nefungujícího nebo nepříjemného personálu se Sovata setkala i s personálem, který podporoval prizonizaci a nepůsobil příliš rehabilitačně:

[...] přišla [jsem] z práce a viděla jsem tu vychovatelku, že už jsou připravený na cvičení a nepřevlíkla jsem se, protože jsem myslela, že už odešly, a ona se najednou objevila na tom patře a já jsem řekla, že jsem myslela, že už odešly a ona řekla: „Vy nemáte co myslet.“ Tak já jsem řekla, že se převleču a ona řekla: „Ne.“ A napsala mi negativní poznatek, že jsem na tý aktivitě nebyla.

Podobné chování personálu není příliš šťastné, jelikož tím odnaučuje autonomní rozhodování u vězněných osob, což je pak problémem po propuštění, neboť se od propuštěných osob určitá míra autonomie očekává. Manta se pak setkala také s ponižováním a symbolickým násilím:

Asi pocit, který byl nejhorší, to nezapomenu, když [mě propouštěli], co mi tam řekla ta bachařka na tý vrátnici: „Kolik jí dáváš?“ „Do měsíce je zpátky.“ Tak to bylo takový ponižování. [...] ten pocit, jak jsem vycházela z tý brány, jak se ti posmívají, tak to nezapomenu.

Podobné interakce působí velmi demotivačně a příliš nepomáhají úspěšnému návratu do běžné společnosti, a naopak mohou podporovat tzv. sekundární sociální deviaci (viz Lemert 1967), kdy osoba, která je nálepkována určitou stigmatizační kategorií, si tuto

nálepku internalizuje a začne se chovat, jak od ní okolí, jež udílí a reprodukuje kategorii, očekává (v tomto případě jako „recidivistka“). Vedle symbolického násilí se u vězeňského personálu Kunata setkala také s násilím fyzickým jako druhým pólem zmíněného spektra.

Násilí je samozřejmě velmi závažná věc, která je nejenom nepříjemná z hlediska individuálního hlediska kvůli způsobované újmě, ale je také velmi problematická ze společenského hlediska, neboť může ve vězněných osobách utvrzovat jejich negativní vidění světa a dále zvyšovat jejich společenskou nebezpečnost (viz Mertl 2023b).

Devět informantek pak vedle zhoršeného duševního zdraví mluvilo také o zhoršením fyzickým zdraví, což dokumentuje Sovata:

Snažila jsem se všechno vydržet. Samozřejmě tam všechno přecházíte, jako nemáte šanci dostat léky, když je dostanete, tak už je nepotřebujete. Jako pamatuju se, že jsem x nocí prochodila bolestí, že to nešlo vůbec. Jako třeba je vám zle, tak si musíte napsat žádanku o léky, který, když to dobře dopadne, tak dostanete za 5 dní. A kdyby vám někdo dal nějaký lék, tak v tu chvíli on z toho má problém. [...] Mně se tam hodně zhoršil ten žlučník, a teď se mi to teda vyhrtilo tím zánětem slinivky. Několik záchvatů, pak byl covid, takže operace se nekonala a teď v létě to už bylo fakt hustý, to jsem jenom zvracela a zjistili, že to je blbý a chtěli si mě hned nechat v nemocnici [...].

To koresponduje s četnými výzkumy (Anderson, Javdani 2018; Guastaferrero, Lutgen 2018; Hammett et al. 2001; Mooney, Bommaraju 2018; Williams 2007), které poukazují na podobné problémy ve VTOS, tedy čekání na vyšetření, zdravotní pomoc, léky nebo nedostupnost léků kvůli nutnosti si je hradit. Zároveň poukazují, že obecně jsou vězněné osoby na tom zdravotně hůře než srovnatelná běžná populace.

Šest informantek pak akcentovalo, že by se mělo s vězněnými ženami více rehabilitačně pracovat, přičemž příznačná je skutečnost, že všech šest podstoupilo nějaký specializovaný vězeňský program, takže měly představu, co rehabilitace v praxi obnáší. Názorný byl pohled Sezemy, která byla několikrát ve VTOS a až v posledním trestu měla možnost dostat se na SPO, které jí pomohlo:

Já bych chtěla jenom říct, že by se mělo víc pracovat s těma vězněma, aby teda nějaká náprava byla, protože takhle to nefunguje, to tam ještě zvlčíte víc. [...] [udělat] nějaké skupiny, kdo tam s čím je, za jaký trestný čin, ale taky nějaký aktivity, prostě s těma lidma pracovat tak, aby se to už nedělo, aby se to nestávalo.

Nicméně to bylo ztíženo i faktorem, který byl probírán již jinde (viz Mertl 2023a), a sice kolizí mezi zaměstnáním ve výkonu trestu a dostupností terapeutických a poradenských programů, kterou názorně vystihuje Koruta:

A já, když jsem řekla, že opravdu chci [spolupracovat s NNO], tak protože jsem byla pracovka, jezdila jsem na venkovní pracoviště, tak tam byl problém. Protože tady venku jsme každý nahraditelný, ale tam to funguje, na tom venkovním pracovišti, že tam musí být určitý počet, aby jeli. Takže chcete [chcete spolupracovat s NNO], problém.

Tento problém zmiňovaly čtyři informantky, přičemž Myslava poukazovala, že byla v podstatě postavena před volbu, jestli zvolit zaměstnání nebo spolupráci na terapeutickém/poradenském programu. Podle svých slov nakonec zvolila zaměstnání, a to kvůli výdělku, který skýtal okamžitý užitek a zároveň pro ni měl i dlouhodobější smysl z hlediska získání dcery zpět do péče.

Jedné informantce pak připadalo, že VTOS je stále více mužskou záležitostí a pobyt ve vězení je uzpůsoben spíše na muže než na ženy:

Třeba, když jste na SPO, tak jste automaticky v první DS (diferenciační skupině - pozn. autora), tam se často chodilo na výlety, na procházky a tak. A byla jedna větší akce, na kterou jsem jít měla, ale řešilo se, že mám delší trest. Ale už neřešili, že jsem v první DS, že jsem schválená všema. [...] Myslím, že ty ženské věznicе na to ještě nejsou uzpůsobené, myslím, že jsou připravené víc na chlapy než na ženské, řeknete si třeba o hygienické pomůcky a přijde tam chlap a hodí vám 3 vložky, no nevím (Benata).

To je téma, které bylo více akcentováno odborníky a odbornicemi – viz níže v kapitole „Rozdíly mezi ženským a mužským výkonem trestu“.

ROZPOLOŽENÍ VE VÝKONU TRESTU

Některé informantky také zmiňovaly při hodnocení svého VTOS, jaké měly ve výkonu trestu psychické rozplození. Nejvíce z nich (celkem 14) uvádělo, že jim výkon trestu dal prostor na přemýšlení, což korespondovalo do velké míry s kategorií a metaforou vězení jako *ozdravného pobytu*. Prostor k přemýšlení pak charakterizovala Vojslava:

Tam toho času je opravdu spousta, přemýšlet sama o sobě, přemýšlet o tom, jak to udělat líp, abych zas neskončila na ulici. A tam toho času je opravdu spousta, přemýšlet o tom, kde jsme udělali chybu, jak to chceme udělat, naplánovat si to a poznat sama sebe, dá se říct.

Poznání sama sebe, které zmiňuje Vojslava, pak rozvedla Pilata:

Možná to, že jsem měla hodně času nad sebou přemýšlet. Já jsem člověk, který se práce nebojí. Akorát jsem si uvědomila, že nejsem nějaká taková nula, aby mě někdo vedl jako panáčka. A že jsem toho nikdy nevyužila. Spoustu let jsem se nechala vodit. A teď vím, že to umím sama, že nepotřebuju, aby mi někdo poroučel a nakazoval.

Pilata tak skrze VTOS získala určitou sebedůvěru, kterou začala v životě uplatňovat a která jí dodávala jistotu. Pro některé informantky znamenal čas na přemýšlení podstoupení hodně náročných zkušeností, jak poukazuje Raba:

Mám svůj vlastní názor, takže já jsem si tam jako prošla v podstatě v každém tom trestě, že jsem na tý díře byla [...] v tom druhém trestu [...] střídavě skoro půl roku v tý izolaci, takže jsem tam za prvé mockrát přečetla bibli, protože to je jediné, co tam člověk může číst, ale jak je člověk vlastně sám a je odříznutej od všeho a nemá vlastně vůbec nic a nemůže se ani moc umejt, to je hrozný, tomu ani člověk nechce věřit. Tam je zima, je tam přikurtovaná postel, vykoupat se může člověk jít jednou tejdne a může studovat bibli, a to je celý. Takže jsem se tam vlastně učila jakoby vyjít sám se sebou, a to mi dost dalo. Jako si myslím, že to je taková zkušenost, kterou

člověk dneska nemá moc možností projít. Nezávře se tady do místnosti a neřekne si, tak teď tady budu půl roku. Tak to mi dalo hodně.

V tomto ohledu pak sedm informantek uvedlo, že pro ně byl VTOS zdrojem distresu, což korespondovalo s hodnocení VTOS jako události, která měla za následek zhoršení duševního zdraví. A čtyři informantky pak uváděly, že pociťovaly demotivaci cokoliv ve VTOS dělat, přičemž Zrnata vyprávěla, jak byla ve věznici zrazována, aby nenastupovala do následné léčby:

[...] bylo těžký si to [nástup do následné léčby] vybojovat ve vězení, protože kdybych měla nějakou slabší motivaci nebo kdyby pro mě byl důležitější názor ostatních než můj vlastní, tam to moc nechápali, všichni si ťukali na čelo, proč jdu do léčení, když prostě jsem dva a půl roku střízlivá, abstinuju, tak nikdo to tam moc nechápal. Podpořily mě vlastně jenom ty dvě holky, co se šly taky léčit [...].

Tento příklad reprezentuje zásadní nepochopení, jak funguje závislost, kdy samotná abstinence, tedy zbavení se fyzické závislosti, neznamená, že se vězněné osoby zbaví i psychologické závislosti, s níž je potřeba dále pracovat. Abstinence ve vězení může být naopak nebezpečná ve smyslu, že personál i vězněné osoby nabydou dojmu, že je problém závislosti vyřešen, ale často tomu tak není a je potřeba nastoupit ještě následnou léčbu. Zrnata tuto situaci pochopila a chtěla léčbu nastoupit, což je lze vnímat pozitivně, a je potřeba tuto motivaci obecně u vězněných osob podporovat.

VĚZEŇSKÉ PROSTŘEDÍ

Některé informantky se také zmiňovaly o různých zkušenostech s vězeňským prostředím, které hodnotily převážně negativně, a to s ohledem na přeplněnost věznic, nedostatečnou hygienu, jídlo, personál i spoluvězeňkyně. Nejčastěji byla zmiňována hygiena:

Jako tam to bylo všechno v pohodě, ale ta sprcha, 4 minuty. Takže já jsem se ještě potom myla na cele, protože jsem to nestihla (Bohuta).

[...] ta ženská potřebuje mít tu hygienu, mít to zázemí. Já si nedovedu představit, že bych se jeden den nevykoukala, což se praktikuje normálně na vazbě [...]. Tam tě vezmou vykoupat jednou za 3 dny, a co když máš menses? Tam ti teplá voda neteče v umyvadle, tam ti teče studená. A některý ženský holt menstruuje víc a teď co máš dělat. Nemáte koupací den a víc se s tebou nebaví. Jim je to úplně u prdele. Ona se doma vykoupe nebo kdykoli během služby. A ta věznice s tím nic nedělá (Koruta).

Tak jeden toaletní papír na měsíc, to fakt nestačí. Na všechno, na co se zeptáte, tak řeknou neměla jste páchat (Sovata).

Koruta zmiňuje vazbu, která byla také často kritizována, přičemž informantky měly pocit, že jsou tam podmínky horší než v běžném výkonu trestu, což dokumentuje Benata:

Strašně, bylo to tam strašný. Bylo to tam strašně hrozný. S těma lidma se nedalo nijakým způsobem komunikovat. Na té vazbě, tam nás bylo šest na jednom pokoji, kde byly všechny kuřačky, já jsem nekuřačka, byla ještě zima, protože byl března, nedalo se větrat, strašně to tam

smrdělo. Náplň dne bylo ležet na posteli, čekat kdo, přijde, nic se nedělo, přijde mi to hrozný, takhle být pořád v té jedné místnosti zavřená. To bylo hrozný.

Logistické problémy, problémy s ubytováním a netečnost a, podobně jako výše Kunata, násilí ze strany personálu v běžném výkonu trestu pak zmiňovala Sovata:

Třeba to, že absolutně ty věznice neplněj nebo nejsou schopny plnit vlastně to, co ten zákon předepisuje. Ať už je to třeba o počtu lidí, který můžou společně bydlet, ať je to v tom, že jsou nějaká pravidla, který platěj a dodržujou se, a ne, že u jednoho se toleruje naprosto všechno a pak u druhých se netoleruje naprosto nic. [...] Že se tam kouří, nikdo to nedodržuje. Já třeba jsem nekuřák a mně to hrozně vadilo. Všichni vědí, že tam kouřej, ale nikdo to neřeší. Nebo třeba to, že tam v tý kantýně jsou ceny jak v Tuzexu [...] Vadilo mi, že některý ty vzpurný jedinci, že je tam někde mlátili, to bylo veřejný tajemství. To, že se to teď někde řeší, to je najednou překvapení, všichni to věděli.

Nevyhovující architektura (a skutečnost, že české věznice jsou často předělané objekty, které původně sloužily k jiným účelům) a s tím spojené logistické problémy jsou velkým a v tuto chvíli již bohužel notoricky známým problémem, který zasahuje do praktického fungování mnoha věznic (viz Mertl 2023b). Často je velmi problematické oddělit určité skupiny v rámci dané vězeňské populace, například osoby, které (ne)kouří, a prvotrestané osoby od vícetrestaných osob. Sovata pak ještě zmiňuje ceny ve vězeňské kantýně, což je specifický a málo řešený problém v ČR, kdy ceny v jednotlivých vězeňských kantýnách by se měly stanovovat na základě cen obvyklých v dané lokalitě, nicméně vězněné osoby jsou odměňovány ve všech regionech stejně na základě nařízení vlády, což znamená, že vězněné osoby si v některých věznicích za vydělané peníze mohou koupit více zboží než v jiné věznici. Téma stravování a dostatku jídla pak tematizovala Kyta:

No, pak se divěj, že tam ty lidi šmelej, že vymejšlej kraviny. Ty lidi jsou zoufalí, když máte hlad, tak vymýšlíte kraviny. A tam se šmelí, tam se obchoduje s jídlem. Máte dietu, máte nějaký jídlo, tak šmelíte. Já mám tvaroh, tak ty mi dáš dvě paštiky. Je to zakázaný, ale dělá se to, protože máte hlad. Dávaj vám tam porce, jak pro děti do školky. Já jsem dělala na stavbě, celej den jsem házela železo, 12 hodin, a víte, co vám daj na snídani? Dva rohlíky a jogurt. Na 12hodinovou šichtu vám daj 2 rohlíky a jogurt? To je přece výsměch. A večer jsme přijeli z práce a ti bachaři nám nebyli ani schopní zařadit teplou večeři. Dostali jsme zase nějakou paštiku a měli jsme 10 minut na vykoupaní, 15 holek. A ráno ve čtyři znova. A ještě ti bachaři dělali naschvály, když spíte po dvanáctce, opravdu jste unavená, tak tam vlítla nějaká bachařka a začala ječet. Pak: „Jé, promiňte, vy jste vlastně po šichtě.“

Stravování a jídlo ve vězení je stále ještě poměrně opomíjeným tématem v sociálních vědách, zvláště v ČR, nicméně z dostupných analýz (Smoyer, Lopes 2017) se ukazuje, že je to obecnější problém, a (ne)dostatek jídla pak nutí vězněné osoby k různým strategiím, jak přežít, například barterovému obchodu, který zmiňuje Kyta, ale také ke krádežím jídla v kuchyni a jeho schovávání. Kyta pak v této souvislosti také akcentuje negativní zkušenost s personálem, který se samozřejmě mohl splést, ale stejně tak to mohl být také jeden ze způsobů, jak reprodukovat a utvrdit mocenskou disproporci v rámci vězeňského režimu, což by podle řady výzkumů nebylo nic neobvyklého, byť posledních letech se objevují spíše zjištění, že uniformovaný personál se snaží mít s vězněnými osobami férové vztahy, protože

to zvyšuje bezpečnost (Crewe et al. 2015, 2022; Fassin 2017; Tait 2011). Byly ale také informantky, které výkon trestu hodnotily poměrně bezproblémově, například Budata:

[...] já jsem se tam měla v podstatě fajn, tím, že jsem člověk, který si zařizuje věci tak, aby byl spokojenej. Já jsem takovej generál, takže ty lidi dělaj věci, který chci, aniž si to uvědomí, já jsem vyčůraná. [...] Já mám ráda klid, pohodu a vždycky řeknu lidem, co si o nich myslím, ale proč kvůli tomu jít hned do boje. A já jsem se nebála, řekla jsem: „Tak pojď“ a ony se stáhly. Takže já jsem se tam měla fajn. Já nikoho neodsuzuju.

Z narativu Budaty je tedy zřejmé, že recepce výkonu trestu také do velké míry záleží na sociálních dovednostech a osvojení si vězeňského habitu daných osob, které tak lépe či hůře mohou ve vězení fungovat.

V tomto ohledu se 13 informantek zmiňovalo o vězeňské hierarchii, kterou reflektovaly převážně negativně, ať už směrem k sobě (často ve smyslu náporu na duševní zdraví, který jsme zmiňovali výše) nebo směrem k jiným osobám. Zmiňovány byly také lesbické vztahy, které ve své publikaci tematizuje Nedbálková (2006), ale i cílené násilí proti vězněným ženám odsouzeným za trestný čin spáchaný na dětech, kdy tyto ženy byly v hierarchii často poslední z posledních. Některé informantky zmiňovaly, že násilí často páchají romské skupiny, které jsou semknuté a drží při sobě. Romskou vězeňskou populaci častěji zmiňoval také personál v jiném výzkumu (Mertl 2023b). Tuto situaci je však potřeba chápat nikoli ve stereotypním a stigmatizačním slova smyslu, ale jako výraz rozsáhlé marginalizace daných osob, které si, jak poukazuje Wacquant (2001), často přenášejí „zákony“ marginalizace a ulice do vězení. Ve vězení pak mohou buď fungovat silně individualisticky nebo utvářet komunitu stejně marginalizovaných osob a vězeňské prostředí kolonizovat a chápat jej jako prostor, který je symbolicky i prakticky konečně „jejich“ a jenž mimo vězení právě kvůli své marginalizaci nikdy neměly. Ostatně i tři informantky v našem výzkumu přímo tematizovaly marginalizaci, s níž se ve vězení setkaly a která je do určité míry překvapila, neboť to byl pro ně svět, s nímž se předtím nesetkaly.

Naproti tomu čtyři informantky popisovaly svoji pozitivní zkušenost se spoluvězenkyněmi a vězeňskou hierarchii nevnímaly jako problém, příkladem může být Zrnata a Kyta:

[...] potkala jsem tam holky, se kterejma jsem si ohromně rozuměla, a musím říct, že ty odsouzený na mě byly překvapivě hodný. I když jsem brala tolik léků, každý večer kopec, tak se ptaly, na co to беру, tak jsem říkala: „Já mám schizofrenii.“ A ony: „Co to je?“ A já říkám: „Já slyším takový hlasy v hlavě.“ Musím říct, že nikdo se mi ani nevysmál, ani mě neurážel a narazila jsem prostě na hrozně vlídný přijetí. Jak odsouzených, tak těch zaměstnanců vězeňské služby, takže to bylo úplně super (Zrnata).

Hlavně neposlouchat takový ty kecý typu – všechno ti tam seberou, znásilní tě. Není to pravda. Byla jsem tam třikrát, nejsem násilnický typ, neperu se, v životě tam na mě nikdo nesáhl. Když se budete chovat slušně k těm lidem, tak oni se budou chovat slušně k vám. Jak ty k nim, tak oni k tobě. [...] Naopak ještě pomůžou těm lidem, ty normální pomůžou (Kyta).

Je tedy opat vidět, že VTOS, dané věznice a jejich populace jsou velmi mnohvrstevnatým fenoménem, který může záviset na mnoha faktorech, a že zkušenosti mohou být velmi rozdílné.

PŘÍPRAVA NA PROPUŠTĚNÍ

V rámci rozhovorů jsme se také informantek ptali, jak se ve vězení připravovaly na propuštění a na co se případně zaměřovaly. Většina informantek neměla pocit, že by se nějak na propuštění připravovala nebo že by je daná věznice na propuštění připravila. Byly však i specifické případy, například Lunin, která uvedla, že se nemusela nijak extra připravovat, neboť se vracela do určitého zázemí a neměla problémy s drogami, přičemž příprava na propuštění měla podle ní být směřována na osoby, které jsou marginalizované. Rozpad na kategorie v tomto tématu lze vidět na Grafu číslo 4.

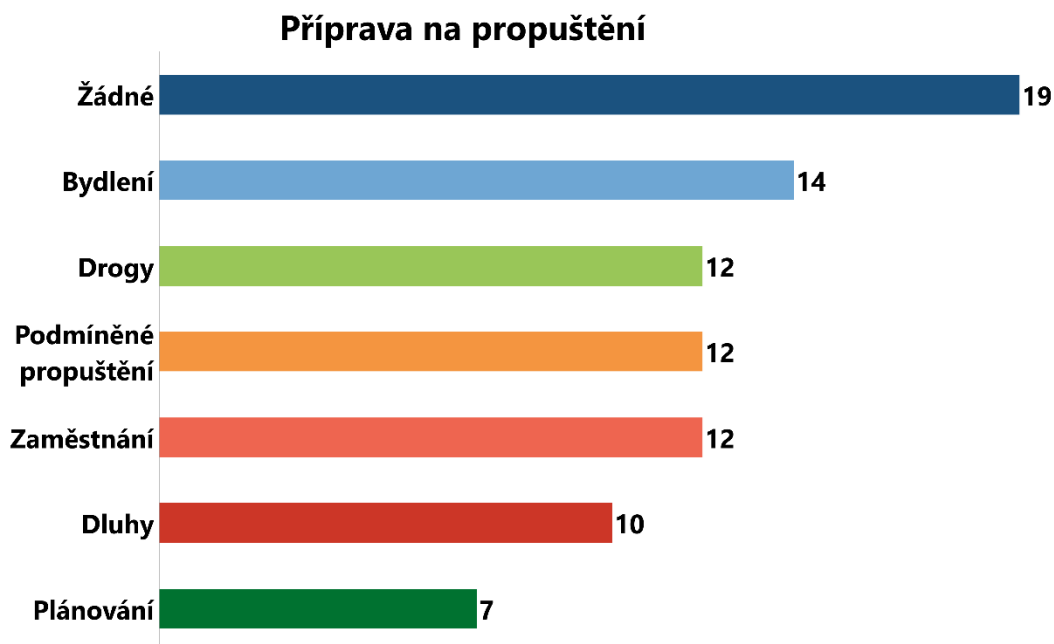
Poměrně jednoduše celou situaci komentovala svou zkušeností Kunata:

Ne, tam na to kašlou. Tam přijde sociální 14 dní před výstupem: „Máte se kam vrátit?“ Nemáte, dostanete tolik a tolik peněz, a to je všechno.

Koruta pak celou situaci rozvedla více a kritizovala systém přípravy na propuštění ve věznicích:

Tam se to rozděluje na, jak my říkáme, měsíčkáře a dlouholetý tresty. Měsíčkáři, ty vyjdou za půl roku, za rok ven a za tu dobu se toho moc nezmění. Ale pak jsou tam lidi, který jsou tam 5 a více let, a ty pak prostě vykopneš a nic. Tam ta příprava by se měla zaměřit minimálně rok před propuštěním, aby se ty lidi začali připravovat minimálně rok, že jdou ven. Protože ty lidi nevědí, do čeho jdou. Já jsem to taky nevěděla, já jsem se taky bála. A ten strach ty lidi, který mají jít ven, ubíjí a brzdí je. Protože ty nevíš, tebe nikdo nenasměruje, tam ti nic neřeknou, tam ti daj takhle propouštěcí papíry, daj ti prachy, který sis tam vydělala, postavěj tě mezi dveře na bránu a vykopnou tě. A běž. A teď ti lidi nevědí kam, nemají zajištěný bydlení a tohle by se mělo řešit minimálně 3 měsíce před propuštěním. Aby si ty lidi zařídili nějaký ten azylák nebo tu ubytovnu atd. Jenom ten příspěvek v hmotný nouzi, oni na to vyplacení maj až 90 dnů, až 3 měsíce a 3 měsíce jako budou ty lidi bez peněz? Tohle by se mělo řešit, kam ty lidi půjdou bydlet, kde vezmou peníze a kde budou pracovat. A tyhle 3 věci by se měly řešit opravdu půl rok před propuštěním.

Graf 4

Zdroj: vlastní produkce z dat

Podle Koruty tedy není systém dostatečně cílený na osoby, které se chystají na propuštění, neboť neřeší jejich potřeby před výstupem s dostatečným předstihem, byť příslušná legislativa (zákon 169/1999, § 41) stanoví, že se „pro odsouzené nezařazené do výstupního oddílu vytvářejí nejméně 3 měsíce před propuštěním podmínky pro soběstačný život v souladu se zákonem a za tím účelem se aktualizuje program zacházení“. V tomto ohledu je samozřejmě nutné rozlišovat, co je *de iure*, tedy existuje formálně na papíře, a co *de facto*, tedy jaká je žitá praxe, v rámci níž se ukazuje, že dodržování tohoto ustanovení je pro řadu věznic problematické, jelikož na to nemají kapacity (Bareš, Mertl 2021; Mertl 2020, 2023a, 2023b). Je nutné dodat, že samozřejmě také záleží i na ochotě a motivaci vězňených osob spolupracovat v rámci programů a účastnit se jich. Zároveň je důležité si uvědomit, že zmíněné problémy se mohou týkat všech osob, ne pouze těch, které jsou ve vězení pět a více let, neboť prizonizace se v určité míře začíná projevovat i u relativně krátkých trestů, například jednoho roku (Mertl 2020), a i pár měsíců výkonů trestu může stačit na to, aby dané osoby ztratily materiální zázemí. Je nasnadě, že samy vězňené osoby mohou navázat spolupráci s neziskovými organizacemi docházejícími do věznice, nicméně tato spolupráce stále v některých věznicích funguje relativně dobře a v některých ne (Mertl 2022b). Navíc, jak poukázala v rozhovoru Sovata a další informantky, stále zřejmě také existuje informační mezera, a ne všechny vězňené osoby o možnosti spolupracovat s NNO ví, a pokud o této možnosti ví, nedokážou si pod ní nic konkrétního představit, což limituje jejich zájem.

Nedostatek informovanosti pak poměrně názorně dokumentuje Myslava, která zmíněný zájem měla, nicméně podle jejích slov nikdo, koho oslovila, s ní spolupráci navázat nechtěl:

Nijak, jsem věděla, že půjdu na ulici. Akorát jsem byla smutná, že za ty čtyři roky mi nikdo nepomohl, abych se vrátila někam, kde je střecha. Nikdo za roky neměl zájem a psala jsem všude. Já jsem psala kurátorce, psala jsem na probační a nic. Já jsem se hlavně psychicky připravovala na to, ať nezačnu pít. Ale v hloubi jsem věděla, že nebudu mít žádné východisko. A už jsem nevěděla, kam se obrátit.

Myslava totiž oslovila sociální kuratelu a Probační a mediační službu (PMS), což jsou veřejné organizace, které by měly pomáhat vězněným a propuštěným osobám, nicméně, stejně jako vězeňský personál, se často potýkají s přehlcením a dalšími problémy (v případě kurately například i malými úvazky – viz Tomášek et al. 2017). Regionálně tudíž pobočky v obou případech fungují rozdílně a někdy mají kapacitu a snahu osobám pomoci a v některých případech kapacitu a snahu nemají (Bareš, Mertl 2021; Mertl, Bareš 2020). Ostatně s tím měla zkušenost i informantka v rámci rozhovorů s odborníky a odborníky:

[...] vnímám bohužel špatně práci sociálních kurátorů. Ty lidi jsou na všech úřadech a vím, že pomáhají lidem venku a řeší věci, ale setkala jsem se jenom s jednotlivci, kteří to myslí vážně a fakt těm lidem pomáhají. A kolikrát jsem oslovila kurátory, že ti lidi chtějí se s nimi seznámit, chtějí se poradit, aby věděli, za kým jít venku, a bohužel často narážím na to, ať přijde po výkonu trestu. Absolutně žádná snaha sem přijet, pomáhat jim, jak říkám, pár jednotlivců je, kteří sem jezdí, který ty lidi zajímají a mají snahu, ale bohužel tam si myslím, že narážíme taky. Ať přijde, až bude venku, ale kdo z těch lidí přijde? (Expertka, osm let zkušeností)

Myslava nicméně nevěděla, že se může obrátit i na NNO, které jí mohou s propuštěním a nasměrovat ji, což pak také využila.

Podle Kyty pak určitá příprava probíhá, ale podle ní k ničemu, takže v podstatě není:

Jak vyplnit složenku, jak si koupit jízdenku, prostě jak do mateřský školky, to každý umí, to každý zná. Ale oni s vámi neřeší ty důležité věci. Že máte jít na ubytovnu, ale co mají dělat ty holky, co mají třeba 1200 Kč. Dobře, koupí si ubytovnu, ale to je 700 Kč na jednu noc a co potom. A tam nemůžou zaměstnat všechny ty holky, někdo třeba nevydělává [...] měli tam tu předvýstupku nahoře, tam jsem se nedostala, co vím, tak tam holky chodily vařit, chodily cvičit ven. Ale to vám nepomůže do života, ty holky se potřebují aklimatizovat. [...] Tam [ve vězení] jste jak ve škole, pořád vám někdo říká: „Teď půjdete tamhle.“ A pak jste venku sama a nikdo vám nic neříká.

Z pohledu Kyty je opět problematická prizonizace, která obírá vězněné osoby o autonomii, schopnost vlastního rozhodování i samoobslužnost, přičemž naznačuje, že by měly být navýšeny alespoň extramurální aktivity, které mohou přispět k aklimatizaci, o které mluví. Kyta také zmiňuje výstupní oddíl, které mají některé věznice zřízeny a jenž by k takové aklimatizaci měl sloužit, nicméně jeho dostupnost je omezená (na což poukazuje i Kyta), a to nejenom kapacitně, ale také legislativně, když výše zmíněný zákon (169/1999, § 74) stanoví, že se na to tento oddíl zpravidla zařazují osoby, které mají trest delší než tři roky. Nicméně, jak už bylo řečeno, i u osob s menším trestem se může velmi výrazně projevit prizonizace a komplikovat jim návrat do běžné společnosti.

V podobném duchu mluvila i Orasa:

Tak to člověk asi není připravený nikdy. Oni si myslí, že jo, ale vesměs toho člověka na nic nepřipraví. Ale oni v tom vězení jsou ty aktivity a oni vám řeknou nějaký modelový situace, ale to je všechno jenom z knížek a když člověk vyleze ven, tak je ta situace vždycky nějak specifická, takže se to úplně nedá. Zase nemůžu úplně ten vězeňský systém, jakože se nesnažej, oni vám tam řeknou nesmíte chodit támhle, nesmíte dělat tohle, ale když to člověk nezažije a neví. Oni to třeba myslejte dobře, ale to jsou takové věci, na který se nedá připravit.

Podle Orasy je tedy příprava málo praktická a hodně „teoretická“ ve smyslu povídání o určitých modelových situacích, což nemusí být na škodu, ale ve formě doporučení určitého jednání nebo chování bez nácviku takové vzdělávání postrádá smysl. Samozřejmě smysl má například plánování pojaté jako návod, co konkrétně dělat, když nastane určitá situace (například na koho se obrátit, kam zajít apod.). Plánování jako formu přípravy však uvedlo pouze sedm informantek.

Když se pak podíváme blíže na tabulku výše, tak je překvapivé, že pouze deset informantek se připravovalo na řešení dluhové problematiky, přitom v rozhovorech celkem 29 z nich uvedlo, že dluhy a exekuce má (a díky spolupráci s NNO je po propuštění řada z nich i řeší). Obdobná situace platí i na problematiku užívání drog a závislostí, kterou před propuštěním řešilo pouze 12 informantek, ačkoliv 27 z nich uvedlo, že s touto oblastí má nebo mělo problémy. Poddimezovanost lze spatřovat i v řešení nebo přípravě na bydlení, které řešilo 14 informantek, ačkoliv nejisté bydlení mělo 22 z nich (kam počítáme i bydlení u blízkých osob, což je pro věznice naopak dostatečná záruka a jisté bydlení).

ROZDÍLY MEZI ŽENSKÝM A MUŽSKÝM VÝKONEM TRESTU

Nejvíce odborníků a odbornic (celkem pět) nejčastěji zmiňovala řešení konfliktů jako faktor, který je v ženském a mužském výkonu trestu rozdílný. Zatímco muži konflikty řeší podle informantů a informantek více za použití okamžitého násilí, které rychle situaci vyřeší, ženy volí spíše interakční formu řešení, což odborníci a odbornice nazývali slovem „intrikaření“. Vysvětlení, proč tomu tak je, nabízí Nedbálková (2006), která poukazuje na to, že v ženské a mužské věznici se jinak pojímá sexualita, kdy muži sexuální interakci mezi sebou berou jako nástroj nastolení určité mocenské disproporce, zatímco ženy sexuální interakci vnímají jako výraz spolupráce (což ostatně akcentovaly i tři expertky). Vězení má tedy tendenci zesilovat některé kulturní stereotypy a očekávání a dělat je v relativně jasně vymezeném prostoru viditelnějšími. Kulturně a společensky je totiž u mužů stále preferovanou a očekávanou kvalitou jejich maskulinní chování, jehož základním rysem je fyzická síla, která má být zároveň i nástrojem řešení problémů. U žen se naopak očekává, že budou pečovat a řešit problémy interakcí. Ve vězení se tak pouze reprodukuje společensky naučené role.

Druhým nejvíce zmiňovaným rozdílem byla skutečnost, že vězeňský systém, jeho procesy a předpisy jsou nastaveny na muže a ženy se jim musí přizpůsobovat. Tuto skutečnost

v různých podobách akcentovalo několik odbornic. První poukazovala na materiální a hygienické zabezpečení:

Ale celkově bych opravdu řekla, že to vězení je pro muže jednodušší. [...] Co se týče třeba té hygienické péče, to nastavení těch balíčků, je stejný pro muže i pro ženy. To je naprostý nesmysl, protože žena potřebuje daleko více toaletního papíru, daleko víc všeho. To je naprostý nesmysl nenadřadit ty potřeby, ženy zase nepotřebují tolik posilovat, ale měly by mít tu možnost toho prostoru, bazální zabezpečení, aby se nemusely bát, že když tam přijde ta menstruace, tak že ty vložky nebudou a ony fakt nejsou. Jeden toaletní papír na měsíc prostě ženě nevystačí, protože ho používá daleko častěji. To je prostě hrozný nesmysl (Expertka, 16 let zkušeností).

Druhá pak tematizovala bezpečnostní procesy:

[...] ženy jsou klasifikovány a uplatňují se na ně stejná bezpečnostní pravidla jako na muže, přitom se nestalo, že by někdo napadl 3 příslušníky, zbil je a utekl jim, protože to není ani fyzicky možné většinou, ale přesto se najde nějaký vzorec, ten se jede, spoutat, svázat do kozelce, odvézt, takže to mi přišlo vždycky jako zbytečné, to použití síly na tu ženu. Ne každá žena je slabá a křehká, ale od toho máme zase odborníky, aby posoudili, jestli se s nimi musí zacházet jako s nebezpečným člověkem, to je ale jiný příběh. Těch žen je extrémně málo takových, které potřebují takovéto zacházení (Expertka, 15 let zkušeností).

A třetí viděla problém v návštěvách, které příliš nepočítají s dětmi, které navštěvují ženy častěji:

[...] je to špatně nastavený, že mají ty vězni v ČR málo těch návštěv. Když jsem se byla podívat v Holandsku, Norsku, tak tam je úplně běžný, že ty lidi mají návštěvy každé tři dny. Vůbec to tam neřeší. Tady mi to přijde tak nesmyslně omezený a pořád se lpí na tom, že mají mít jenom jednu za měsíc tři hodiny a když to nějaká maminka chce rozdělit na dvě po hodině a půl, protože to dítě tady nevydrží dřepět tři hodiny, tak je to problém, což já vidím taky jako špatný řešení. [...] Nevím, proč se tohle tady nezlepší, proč se neudělá nějaký otevřený systém, že ta žena, když může přijít, tak přijde. Jednou týdně si myslím, že by měly na to mít nárok ty děti (Expertka, osm let zkušeností).

S návštěvami souvisí téma péče o děti, která je u žen častější, a ovlivňuje tak i výkon trestu, jelikož je potřeba častější kontakt s rodinou. V tomto ohledu pak dvě informantky zmiňovaly další rozdíl a problém, a sice že ženy jsou často výkonem trestu vytrženy ze svého regionu a nemají možnost si dát žádost, aby je přeložili do věznice, která je jejich regionu blíže, na rozdíl od mužů, u nichž je systém věznic v tomto ohledu flexibilnější. To samo o sobě omezuje možnost návštěv rodiny nebo blízkých osob, jelikož se jednoduše do místa, kde jsou věznice, nedostanou.

Za zmínku pak stojí také stereotypizace jedné expertky, na níž opět poukazuje ve své knize Nedbálková (2006):

Samozřejmě nějaký využití volného času, chlapi se prostě těší, že si půjdou začutat s merunou, ženský ty spíš seděj, taky mají sportovní vyžití, taky potřebují dostat ze sebe energii, ale je to třeba hodně zaměřený i na takový ty rukodělný činnosti (Expertka, 22 let zkušeností).

Nedbálková si ve své etnografii všimla, že i věznice a vězeňský personál má tendenci do interakcí s vězňami ženami vkládat společenské stereotypy a očekávání,

což se například projevovalo ve specifické skladbě vězeňských programů pro muže a pro ženy, kdy pro muže byly určeny například sportovní programy a pro ženy rukodělné práce, jak naznačuje expertka výše. Zároveň byly některé programy zaměřeny například na to, jak být „správnou“ ženou, kdy podle Nedbálkové vězeňský personál doporučoval vězněným ženám, jak se mají líčit, co si oblékat apod., aby naplnily společenský ideál krásy. Vedle toho si také Nedbálková všimla, že personál s ženami jedná více paternalisticky jako s dětmi, což je faktor, kterého si všimla v jistém smyslu i jedna z expertek:

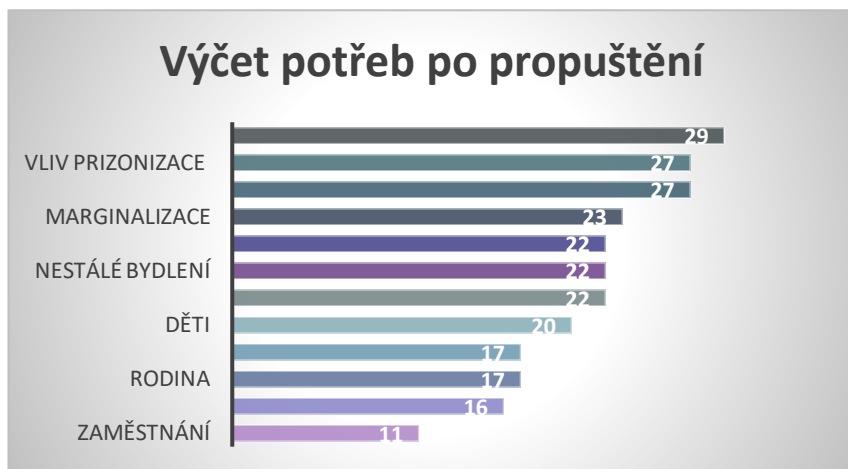
Zarážející je potom to chování personálu, i když jsou to vzdělaní super lidi u těch žen, tak se k nim chovají jinak než k mužům. Já třeba vidím, když přijdeme do [věznice], je to tam drsný, hnusný, ale oni se ti dozorcí k těm mužům chovají v podstatě férově a slušně a podle mě ze strachu. Nebo ne ze strachu, ale z respektu, oni vědí, že ten člověk jednou vyjde a že si nemůžou dovolit, že jednou půjdou po ulici a on jim dá nakládačku. Maj k mužům respekt, k ženám [je] respekt [menší], a to je viditelný na chodbách, to jsou viditelný ty vojenský nástupy, kdy stokrát za den, ženský, udělejte tohle, ženský, jděte támhle (Expertka, 16 let zkušeností).

Rozdílné jednání tak opět může souviset se specifikou obecnou stereotypizací, že muži se o sebe postarají sami, kdežto ženy jsou zranitelnější a potřebují více „vodit za ruku“, aby se jim nic nestalo a v daném prostředí mohly přežít.

SITUACE PO VÝKONU TRESTU

Propuštěné osoby se po konci trestu a návratu do společnosti potýkají zpravidla nejistým bydlením, dluhy a exekucemi, marginalizací, nemožností najít stálé zaměstnání, toxickými nebo rozpadlými blízkými vztahy, drogami a závislostmi a špatným fyzickým i duševním zdravím, přičemž všechny tyto faktory se prolínají, podporují a tvoří komplexní celek (viz Mertl 2020, 2022c; Mertl, Bareš 2020). Specifikem pro propuštěné ženy je pak péče o děti a snaha o legální získání dětí zpět do péče, což propuštění muži řeší v mnohem menší míře. V další části textu se nebudeme zabývat faktory, které jsme již rozebírali, a sice užíváním drog a závislostmi, duševním zdravím a marginalizací (viz kapitola „Situace před VTOS“). Celkový výčet všech identifikovaných potřeb včetně incidence u informantek je vidět na grafu číslo 5.

Graf 5

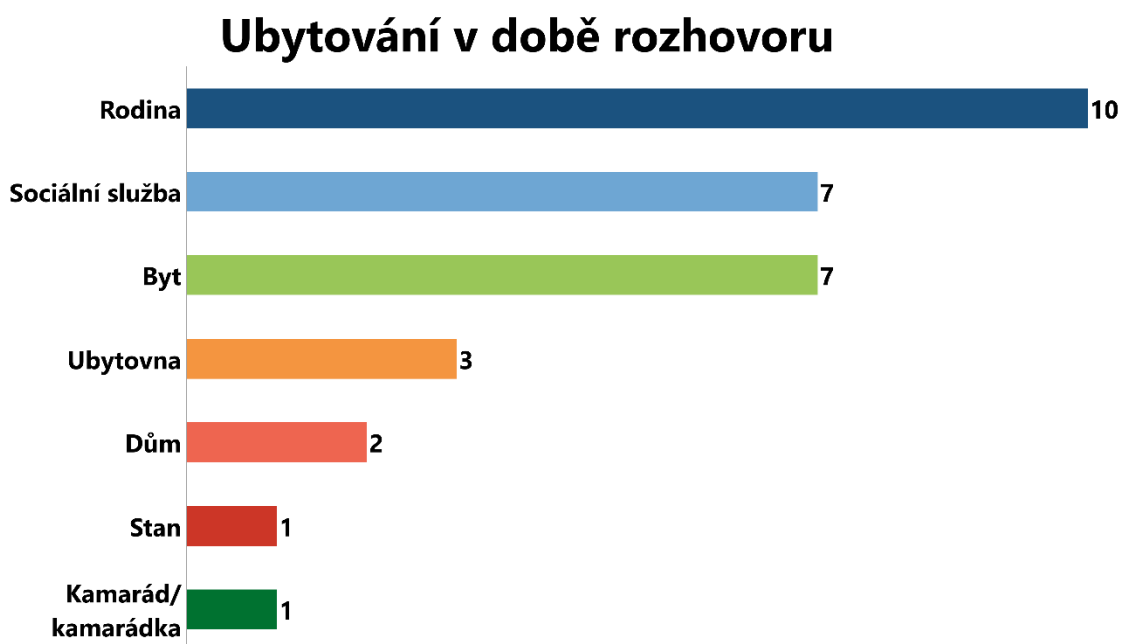

Zdroj: vlastní produkce z dat

BYDLENÍ

Pokud se podíváme na bydlení, tak rozpad toho, kde v době rozhovoru informantky bydlely, lze vidět na grafu 6.

Graf 6

Zdroj: vlastní produkce z dat

Na první pohled je potěšitelné, že u našich informantek je větší incidence regulérního důstojného bydlení v podobě bytu nebo domu, než je běžné, přičemž z řady výzkumů (Mertl 2022a, 2022c; Mertl, Bareš 2020) vyplývá, že je tento typ bydlení pro osoby spíše nedostupný. Nicméně přesto lze u 22 informantek chápat situaci jako nestabilní, přestože deset z nich bydlí u své rodiny, což se může zdát jako relativně stabilní bydlení, nicméně v řadě případů tomu tak být nemusí, kdy například Bohuta bydlela u matky, o kterou pečovala na plný úvazek (a pobírala příspěvek na péči), nicméně nic jiného mimo péči nezvládala, takže je otázkou, co bude dál, až například péči nebude zvládat. Jiný, typičtější narativ, který dokládá nestálost bydlení u rodiny, nabídla Vojslava:

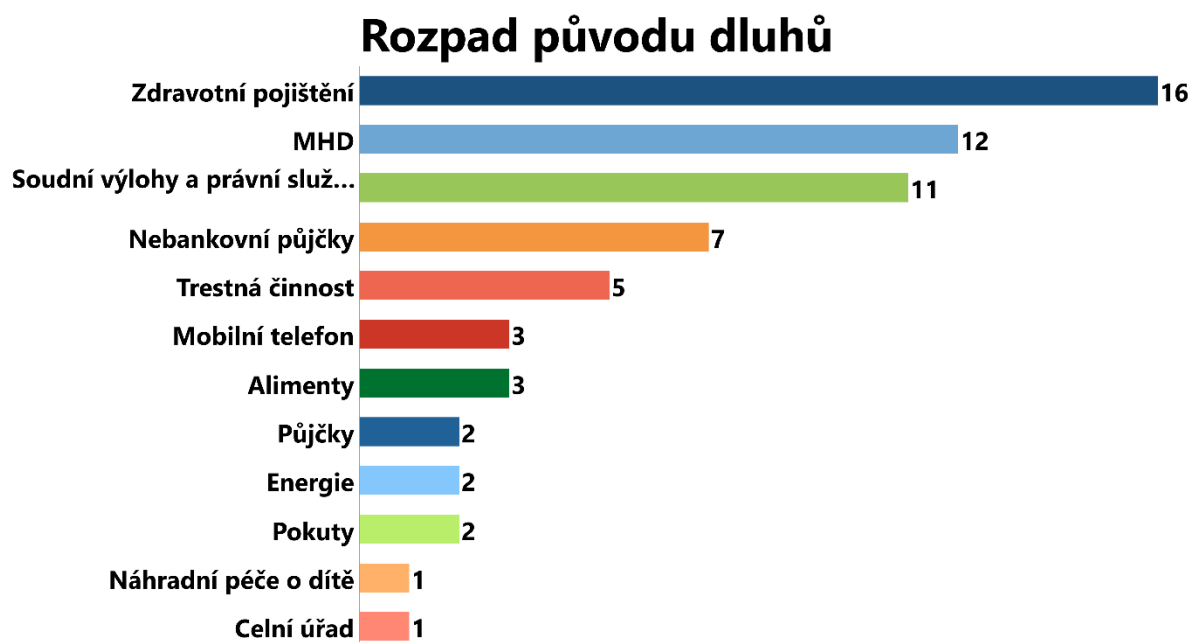
[...] měla [jsem] tu možnost být u mamky, tak jsem ji přijmula. A i když jsem už měla našetřenou tu kauci na byt, tak jsem byt nikdy nesehnala a taky jsem potom měla v plánu jít do ubytovacího zařízení, už jsem to skoro měla zařízené, zajištěné, ale mamka mě přemluvila, že můžu být u ní, ty peníze si využít pro sebe, protože jsem neměla po tom výkonu trestu oblečení, neměla jsem ty základní věci [...]. Já jsem ji bohužel poslechla, ne bohužel, já toho nelituju, já jsem ráda, že můžu být u mamky, ale nezabezpečila jsem si, abych měla to svoje zázemí, protože pak jsem se s mamkou pohádala, odešla jsem od ní, byla jsem týden na ulici, pomáhal mi [...] kamarád [...] a pak jsem se obrátila tady na [NNO] a [sociální pracovnice] mi zařídila ten azylový dům, takže jsem aspoň na tom azylovém domě.

Jak poukazují některé výzkumy (Breese et al. 2000; Davis et al. 2013; Farrall et al. 2010), vztahy mezi propuštěnými osobami a rodinnými příbuznými mohou být napjaté a konfliktní, takže stačí nedorozumění nebo konflikt a propuštěná osoba může poměrně jednoduše o bydlení přijít. U informantek, které měly stále a důstojné bydlení, je také nutné dodat, že řada z nich deklarovala, že bez podpory blízkých osob by na bydlení pravděpodobně nedosáhly a nemohly si jej dovolit.

DLUHÝ A EXEKUCE

S dluhy a exekucemi se v době rozhovoru potýkalo 29 informantek, přičemž zbylé dvě informantky vyřešily svoji dluhovou situaci půjčkou od rodiny, pomocí níž zaplatily dlužné částky a výlohy na exekuce, takže se jim jejich dluhy přesunuly do neformální sféry a bez této pomoci by v našem vzorku měly jinak formálně problémy s dluhy všechny informantky. Skladba původu dluhů je vidět na grafu číslo 7.

Graf 7

Zdroj: vlastní produkce z dat

Nejčastějším původcem dluhů a exekucí je zdravotní pojištění, pokuty v MHD, soudní výlohy a právní služby a také nebankovní půjčky. To koresponduje se skutečností, že velké procento našich informantek se potýkalo s marginalizací již před nástupem VTOS. Často tak pracovaly neformálně nebo na černo, což rezultovalo v dluh na zdravotním pojištění, neměly finance na dopravu, ale potřebovaly ji využívat, neměly finance na právní služby (a nevěděly, že je nutné si o bezplatné právní služby požádat) a tíživou finanční situaci často řešily extrémně nevýhodnými nebankovními půjčkami. Ze strukturálního nebo systémového hlediska jsou zvláště dluhy způsobené poskytováním právních služeb a dluhy u nebankovních subjektů naprosto zbytečné. V prvním případě by stačilo lépe informovat obžalované osoby, že si musí o bezplatné právní služby zažádat, neboť tyto osoby (a zcela logicky) předpokládají, že přidělení právních služeb *ex officio* znamená, že nebudou mít žádné výdaje. Dobře to dokumentuje Ula:

Já jsem to vlastně ani netušila, že [...] u soudu si můžete zažádat, abych nemusela platit za advokáty atd, že to musíte říct přímo u soudu, takže mě pak chodily vazby, to dodneška ještě nemám zaplacený.

Druhý případ pak názorně vysvětluje Jara a Chrza:

Ale největší dluh mám za hypotéku na barák, kde jsem chtěla pomoci babičce a mamce, takže před spoustou a spoustou let se mamka zadlužila u lichváře, zastavili chalupu, aby ji mohli vyplatit, ona si vzala další půjčku, aby nemusela u lichváře platit jenom ty úroky, pak ale neměla zase

na zaplacení té druhé půjčky, takže jsem si já zažádala o úvěr. Platily se normálně splátky, pak se to přestalo platit, já jsem to nevěděla, žila jsem v Rakousku, pak mě zavřeli a úvěr, který jsem měla 2 400 000 Kč, tak se dům v té hodnotě vydražil za 800 000 a mně ten zbytek zůstal.

[...] a pak ještě byl [nebankovní subjekt], já jsem jim zaplatila jistinu a oni si udělali skoro 200 % úroky, tak to insolvenční správce napadl a řekl, že se mi to taky ruší. Takže mě toho moc nezůstalo, díky tomu, že jsme podali tu insolvenční.

Nebankovní subjekty často predátorsky cílí na marginalizované osoby a poskytují jim velmi nevýhodné půjčky, které přesahují i význam slova „lichva“, která byla tradičně spojována s vyššími desítkami procent úroku, ale nikoli se stovkami procent. Bohužel této situaci velmi nahrálo a do jisté míry stále nahrává i české právní prostředí, které dlouhou dobu neregulovalo nebankovní půjčky, které tak v podstatě mohly být nastaveny jakkoliv, a vznikl tak dluhový byznys, které je součástí obchodu s chudobou (Hábl et al. 2021). Řada osob se tak dostávala do dluhové pasti, kdy při legálním zaměstnání splácela pouze úroky, ale nikoli jistinu, z níž se stále generoval další dluh na úrocích (to by v našem vzorku i případ Hornusy). Tato situace spolu s nízkými nezabavitelnými částkami při exekučních srážkách tak propuštěné osoby tlačí buď do zaměstnání na černo, jinak nejsou schopny se materiálně zajistit, nebo do dluhového poradenství a insolvenční. Dluhové poradenství a insolvenční je v situaci, kdy osoby spadnou do dluhové pasti, v podstatě jediným legálním řešením dané situace, přičemž ji mělo vyřízenou v našem vzorku šest informantek. Další informantka byla těsně před vyřízením a dalších 11 informantek si chtělo insolvenční vyřídit, nicméně je v tom limitovalo nestálé zaměstnání a zdravotní problémy. Vysoký podíl osob s insolvenční nebo zájmem o insolvenční lze přičítat skutečnosti, že informantky spolupracovaly ve výkonu trestu nebo po propuštění s NNO, které jim byly schopné poskytnout informace a dluhové poradenství a vyřídit s nimi insolvenční.

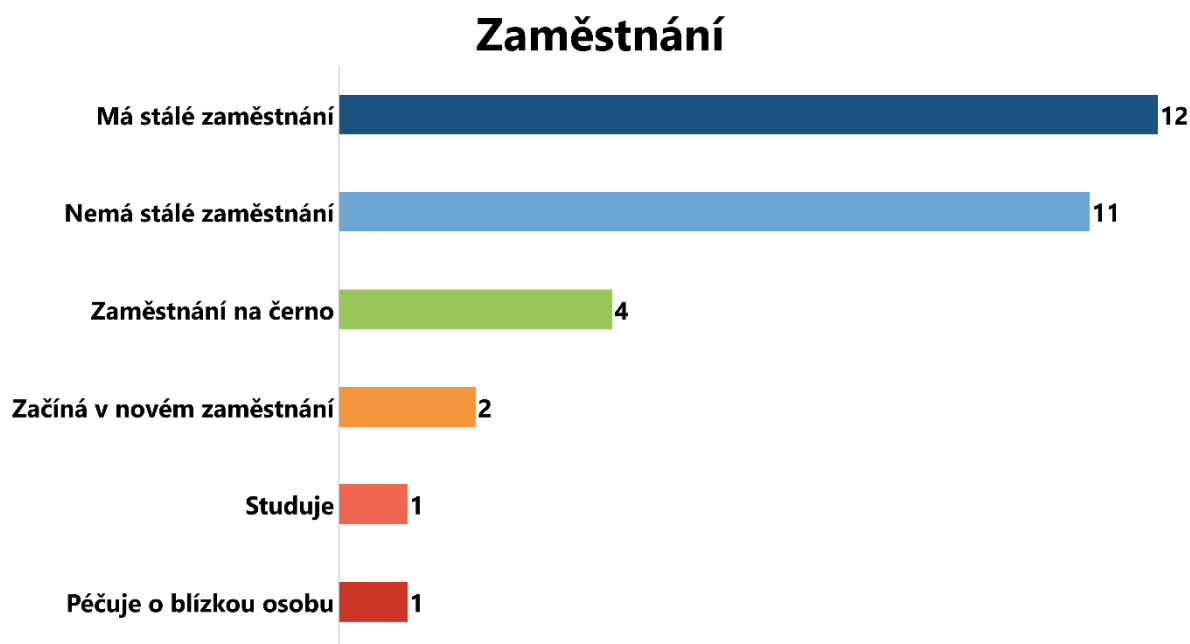
ZAMĚŠTNÁNÍ

Co týče zaměstnání, informantky byly převážně zaměstnány: 12 z nich mělo stále zaměstnání a čtyři byly zaměstnány na černo; situace v této oblasti lze vidět na grafu 8. Důvodem, proč informantky neměly stále zaměstnání, byl nejčastěji záznam v Rejstříku trestů, zdravotní stav a také nutnost pečovat o dítě nebo děti. Špatný zdravotní stav názorně vysvětluje Vava:

Mně skončila nemocenská po dvou letech a teď sháním práci. Teď jsem byla poprvý tejden na zkoušku v jedné a musela jsem skončit, protože jsem to nedala fyzicky. Já prostě si vyřizuju nějaký ten důchod, kde budu mít částečný to omezení, protože jsem prodělala asi pět operací páteře, po tom výkonu normálně v civilu, takže budu mít nějaký omezení. Protože tam byla dlouhá pracovní doba a zvedaly se těžké věci [...] Teď chodím cvičit, mám ještě nějaký rehabilitace, mám určitý zdravotní omezení [...] Já beru hodně silný léky. A já si nejsem jistá, takže mám takovou taštičku, takový vozíček a nezatěžuju to. Já nemůžu dlouho sedět, já nemůžu dlouho stát, takže kamkoliv půjdu, tak něco zkousnout budu muset, přetrpět. Protože to by mě taky nemuseli zaměstnat nikde.

Vava přitom, než se její zdravotní stav zhoršil, pracovala v jedné firmě rok a byla spokojená, ona i daná firma, nicméně pak se v důsledku svého zdraví dostala na nemocenskou a musela z dané firmy odejít.

Graf 8

Zdroj: vlastní produkce z dat

Budata pak pečovala o dceru a sehnání zaměstnání bylo pro ni těžší právě z tohoto důvodu:

Jedinej problém je v 90 %, že chtějí časovou flexibilitu, byly tam pozice, který já bych chtěla, ale chtějí časovou flexibilitu.

Velké procento firem stále požaduje, aby byli zaměstnanci a zaměstnankyně schopni/schopné pracovat na směnný provoz a v přesně daném časovém rozmezí, které málokdy koresponduje například s časem, kdy může být dítě ve školce apod.

Zároveň je nutné říci, že informantky často uváděly stálé zaměstnání jako něco, z čeho mají radost a jsou rády, že se jim podařilo jej zařídit a nalézt. Zároveň možnost mít stálé zaměstnání souvisí i se skutečností, že měly možnost vyřídit si nebo začít vyřizovat insolvenční, bez níž by v současném legislativním nastavení jenom těžko byly motivovány, aby byly zaměstnány legálně.

Téma blízkých vztahů bylo samozřejmě velkým tématem, přičemž informantky vyprávěly zejména o vztazích s rodinou, ať už to byla rodina, kde (ne)vyrůstaly, nebo jejich vlastní rodina, o partnerských vztazích a některé informantky také zmiňovaly pomoc ze strany přátel. 14 informantek pak uvedlo, že má dobré vztahy s rodinou, v níž vyrůstaly, což zahrnovalo podporu z jejich strany, například v oblasti bydlení, kterou jsme již probírali, ale také v materiální nebo psychologické oblasti. 12 informantek pak uvedlo, že s rodinou dobré vztahy nemá, což bylo často zapříčiněno výkonem trestu, ale pochopitelně také událostmi před výkonem trestu, a to jak na straně informantek, tak i na straně jejich rodin. V některých případech, ale ke zhoršení vztahů přispěly v některých případech i (nečekané) události, což názorně popisuje Benata:

[...] celkově moje maminka se rozhodla, že by chtěla děti do své péče, tudíž manželovi vyhrožovala a chtěla se s ním soudit [...] V návrhu bylo, že manžel musí dcery odvézt k matce, takže on se začal bránit, podal protinávrh, a nakonec to stáhla. [...] hrozně [mi] ublížila tím, že mi chtěla holky vzít, takže si myslím, že už nebude dobré ten vztah udržovat dál [...]

Benata během rozhovoru říkala, že její vztah s matkou nebyl nikdy příliš dobrý, ale po této události se rozhodla vztah úplně přerušit. Pět informantek pak uvedlo, že jejich vztah s rodinou je ambivalentní, což znamená, že s některými členy rodiny mají dobrý vztah a s některými horší. Dělicí linie většinou byla ve smyslu matka/otec, rodiče/sourozenci nebo užší rodina / širší rodina, kdy se vyskytovaly různé kombinace vztahů, například Vojslava měla dobrý vztah s matkou, ale špatný s otcem, Mnata měla dobrý vztah s úzkou rodinou, ale problematický se širší rodinou.

U vztahů s vlastní rodinou informantky častěji uváděly, že jsou na tom hůře, a to i kvůli skutečnosti, že už většinou nebyly s původními partnery, s nimiž případně měly děti a tvořily v minulosti rodinu. Minulé toxické vztahy pak uvedlo 15 informantek, přičemž Raba nabízí ilustrativní narativ:

Já jsem měla smůlu na partnery, já jsem žila s člověkem, který mě týral, to byl otec od té první dcery, to jsem byla ráda, že jsem to přežila. Pak jsem měla několik pokusů o sebevraždu a skončila jsem v té věznici [...] A ty partneři to jsou takoví jako blbci, bohužel. Po tom druhém trestu, když jsem si našla toho Patrika, tak jsem mu rovnu říkala, že až nás zavřou, tak to ukončíme, protože to nemá cenu, to je feťáckej vztah [...] ten partner mě po 6 letech vykrad, ukrad mi vlastně čtvrt milionu, co jsem tam měla v trávě, a vykrad mi kompletně byt.

Některé informantky poté uvedly, že na základě podobných zkušeností už partnerský vztah nechtějí a ani jej nevyhledávají, což velmi trefně uvedla Koruta:

Já, než abych si našla debila chlapa, tak nechci radši žádnýho. Já jsem se v tomhle zařekla [...] Já umím žít sama se sebou. A jakmile umíš žít sama se sebou, tak už máš problém žít s někým jiným, ale já o to ani nestojím. Já se bojím, že to bude zase debil, zase to dopadne špatně, radši nic, budu v klidu.

V rámci toxických vztahů a v kombinaci s výkonem trestu bylo pak pro řadu žen těžké udržet si i dobré vztahy s vlastními dětmi, kdy dobrý vztah s dětmi uvedlo deset informantek, špatný

vztah pět informantek a ambivalentní vztah, tedy například s jedním dítětem dobrý a jiným špatný, také pět informantek. Některé informantky zpětně litovaly rozpadlé rodiny, jiné informantky se zase snažily vztahy zlepšovat, ale jak uvedla Ula: „To je běh na dlouhou trať.“ Není tedy úplně překvapující, že většina informantek (celkem 15) neměla nezletilé děti ve své péči, byť o to některé z nich usilovaly, jako například Vleta:

A teď bojuju o [děti] z pěstounský péče. [Jsou] u někoho cizího, bohužel, ale já dělám všechno proto, abych je dostala zpátky.

V některých případech nicméně po úvaze nechtěly informantky do péče zasahovat a nechtěly narušovat dětem péči, na kterou byly zvyklé, přičemž celou situaci hodnotily ve smyslu, že i kdyby dítě nebo děti získaly, nemohly by jim poskytnout takové zázemí, jaké mají v náhradní péči, což akcentovala například Posopa:

[...] s dětma, snažím se s nima komunikovat, jde to pomalu, ale každou návštěvu je to lepší a lepší, s jejich paní pěstounkou mám docela dobrý vztah, že mě podporuje. [...] s pěstounkou [si] voláme, máme domluvené hovory, dám vždycky předem vědět, ať jsou kluci doma, tak si voláme. [...] Oni už jsou velcí a já mám problémy se svým životem, než já se dám dohromady, to bude tak čtyři, pět let trvat, než jim budu mít co nabídnout a oni teď maj všechno. Jsou ve skvělé rodině, která je má ráda tak, jak jsou, a ve všem je podporuje.

V některých případech neměly informantky kapacitu, aby řešily navrácení dětí zpět do péče, protože podle svých slov měly hodně starostí samy se sebou, jak vysvětluje například Vojslava:

Péči o svoje děti neřeším teď vůbec, jelikož mám prostě v plánu, pokud nebudu mít svůj stálý byt, který si udržím, a stálou práci, našetřenou nějakou rezervu, kdyby náhodou přišla nějaká nemocenská, tak abych tam měla rezervu aspoň na dva, tři měsíce pokrýt bydlení, nájemné a potom také našetřené, kdyby se něco stalo, pro ty děti. Takže děti neřeším, děti vidím u mamky každý týden, v pátek tam přijedu, v neděli odjíždím, jsem s nimi takhle v kontaktu furt, беру si je i jindy ven, ale napevno zatím nemám odvahu si je vzít.

Deset informantek pak mělo děti (nebo alespoň některé z nich) ve své péči, což pro řadu z nich byl velký motivační prvek, aby dále nebyly v konfliktu se zákonem, jak vysvětluje Koruta:

Já jsem chtěla dostat kluka domů, zařídit si život pro sebe. Což se mi teda povedlo. Hlavně kluk, to byl takový bod, ke kterému já jsem směřovala, maják. Protože jsem věděla, že ho potřebuju dostat domů co nejdřív z děčáku.

Koruta byla také zároveň jediná informantka, která dokázala získat zpět dítě do péče, které jí předtím bylo odebráno (jiné informantky, které měly děti v péči, měly výhodu ve skutečnosti, že se jim o ně v době výkonu trestu mohla postarat blízká osoba, a tudíž jim nebyly formálně odebrány). Jak vyplynulo z explorativních rozhovorů s odbornicemi a odborníky, získání odebraných dětí zpět do péče není vůbec snadné a stojí to velké úsilí (více viz kapitola „Pohledy na potřeby po propuštění v explorativních rozhovorech s expertkami a experty“). Šest informantek pak uvedlo, že nemá děti a pět informantek mělo děti již v dospělém věku.

Vedle minulých toxických partnerských vztahů však informantky (celkem 14) uváděly také pozitivnější vztahy, které měly v době rozhovoru a které spočívaly zejména v celkové podpoře po propuštění, ať už materiálního nebo psychologického charakteru, přičemž pro některé z nich byl partnerský vztah také životním motivačním faktorem. Nicméně ne všechny informantky se mohly spolehnout na podobný vztah. 11 informantek uvedlo, že partnera v době rozhovoru nemělo. Čtyři uvedly, že mají partnera ve výkonu trestu, přičemž některé braly vztah jako ukončený a některé nevěděly, co bude dál. Jedna informantka uvedla, že má s partnerem pouze ekonomický vztah, tedy sdílí domácnost, aby ušetřili peníze a měli prostředky na subsistenci. A jedna informantka říkala, že už s partnerem není, ale pečují spolu o děti.

20 informantek pak v rozhovorech uvádělo, že v různé míře spoléhaly i na pomoc přátel, kdy v některých případech pomoc spočívala „pouze“ v mezilidské interakci a někdy nabyla u i hlubších rozměrů, jako například u Jeviny:

Pomohla mi jedna přítelkyně nejvíc. Nejde jenom o to, že mi pomohla zaplatit ten nájem, který není v žádném případě levný, tak pomohla mi přítelkyně, člověk. Že se mnou chodila po parku, povídaly jsme si. Že mi přivezla zubní kartáček a pastu a že mi, to mám dodneška, jak byly ty vedra, tak mi koupila takový vějířek. Drobnosti, ale hlavně dobré slovo i to, že postupem času, minulý týden, řekla: „Pojď, já jsem tě objednala k holiči.“ A třeba mi přivezla jídlo.

Jevina tedy měla velmi dobrou přítelkyni, která jí pomohla zaplatit nájem a celkově jí pomáhala s různými menšími životními náklady. Nicméně na takovou pomoc se příliš mnoho informantek spolehnout nemohlo, pouze Vojslava uvedla, že se může na přátele obrátit v případě nějakého (i ekonomického) problému.

TOXICKÉ SÍTĚ A VAZBY

Vedle blízkých vztahů pak 14 informantek uvedlo, že určitým způsobem pracují i toxickými sítěmi a vazbami z minulosti, které jim například ztěžují najít si přítele mimo tyto sítě:

Já vlastně nemám žádnou rodinu, nemám, o koho se opřít, já jsem zůstala jakoby sama a mám známé jenom v tom špatném světě, na té špatné straně [...] (Posopa).

A vy, když vás pustěj, tak vy jste venku chvíli, nikoho nemáte, nemáte žádný program, kterej byste měla plnit, nemáte žádný dohled, nemáte žádnou terapii a nemáte žádný známý a kamarády. Kam půjdete? Za lidma, který znáte. A to jsou jenom feťáci. A já, protože nikoho nemám a neznám, tak já radši nikam nechodím (Oskora).

Oskora pak uvedla, že se přestěhovala radši do jiného města, než byla původně situována právě kvůli toxickým sítím a vazbám, které by mohly působit jako stresor vedoucí k relapsu. Některé informantky se však vrátily do míst, která znají, nicméně cíleně se vyhýbaly místům, která vnímaly jako riziková, jak popisuje Vava:

A teď, že bydlím v [město, čtvrť], tak já přes centrum nejdu, takže já ty lidi ani nepotkám. A když je potkám, tak buďto nepoznám já je nebo mě nepoznají anebo se otočím a jdu pryč. A můžu vám říct, že jako ty dva tresty předtím jsem si neuměla představit, že tohle udělám. Že jsem s těma

lidma měla nějaký zážitky, prožitky, samozřejmě všechno hnusný věci, ale furt jsem si říkala, že právě proto, že jsme spolu něco prožili, tak jim přece neudělám to, že je odstřihnu. Ale teď jsem to udělala, po tom výkonu, teď to bylo první, co jsem udělala.

Jak vypráví Vava, odstřihnutí od minulých vztahů a sítí, byť jsou toxické, může být velmi náročné, neboť je tam určitá historie, minulost a společné trávení volného času, což jsou samozřejmě faktory, které nelze jen tak vymazat. Nicméně například Orasa se pravidelně s lidmi, s nimiž v minulosti užívala, setkávala, ale dokázala si udělat určitý odstup:

[...] já, jak jsem to brala strašně moc dlouho, tak mám všude strašně moc známých, který člověk furt potkává a se mnou to vůbec nic nedělá, takže já už jsem byla, kde ty lidi fetujou, a já jsem se bála, třeba když on začal fetovat, a mně už se to jako hnuší, až se divím, že to je takhle jednoduchý. Já bych toho mohla vidět kilo a prostě ne.

S toxickými sítěmi a vazbami se pojí i faktor, který bývá podceňován, ale hraje významnou roli, přičemž ho zmiňuje výše Oskora, a sice trávení volného času, což může být pro osoby, které užívaly drogy, velký problém, neboť většinou svůj volný čas mají navázán právě na přátele, s nimiž společně užívaly.

VLIV PRIZONIZACE

Prizonizaci a její vliv pociťovalo 27 informantek, přičemž nejčastěji měly informantky pocit (celkem v 15 případech), že vlivem výkonu trestu ztratily autonomii, tedy schopnost se samy rozhodovat a vyvíjet aktivitu za nějakým účelem. Velmi dobře to vystihuje Sovata:

A nejtěžší potom bylo se rozhodovat. Naskočil ten pocit fungování, vždycky jsem byla člověk, který si uměl poradit, radil ostatním, neměla jsem s tím nikdy problém a teď najednou jsem měla problém. Šla jsem nakoupit a nevěděla jsem, jakou sušenku si vyberu, a stála jsem tam jako idiot. Ta věznice takovým způsobem odnaučí ty lidi rozhodovat a dělá z nich takový ovce, jako by byly naprogramovaný. Takže tohle je pro mě hrozná věc a nevěřila bych, že se do toho dostanu. Nemohla jsem se rozhodnout, jestli půjdu sehnat nějakou práci v osm nebo v devět, pořád jsem čekala, kdo mi, co řekne.

Na narativu Sovaty je názorně vidět, že se ztráta autonomie může projevit jak v banálních věcech a úkonech typu výběr při nákupu, tak v záležitostech, které jsou důležitější, což může danou osobu paralyzovat a zablokovat. Se ztrátou autonomie velmi úzce souvisela i ztráta samoobslužnosti, což názorně vysvětluje Raba a Merkla:

[...] budila [jsem se] v šest hodin jako na sčíták a nechápala jsem, že mi nikdo neotevře, nebyla jsem schopná si nějakou dobu ani připravit jídlo, protože mi tam tři roky cpali jídlo pod nos (Raba).

[...] ty tři roky se táhly a žijete tam, takže mně vypadlo spousta věcí z hlavy, a pak prostě je to nedosažitelné, ale není to tak, jenom to chce čas. To vám otupí mozek. Tím, že neřešíte, neděláte, já jsem šla sedět a měla jsem malé děti a všechno. A přišla jsem a přemýšlela, tam vám to úplně... nějaké vaření a takové nesmysly úplně pustíte z hlavy (Merkla).

Informantky, které se potýkaly se samoobslužností (celkem pět), tedy po návratu z vězení potřebovaly nějaký čas, aby se znovu naučily postarat se alespoň samy o sebe. Důležité

je zmínit postřeh Mnaty, že stačí i velmi krátká doba ve vězení a prizonizace se začne výrazně projevovat:

[...] i když jsem tam byla jenom 4 měsíce, tak člověk tam úplně otupí. Nechodíš ven, když někdo přijde, tak si stoupneš, nemusíš vařit, nemusíš nic, všechno dostaneš [...].

Jak zároveň Mnata poukazuje, ztráta autonomie a samoobslužnosti souvisí se specifickým vězeňským režimem, který si vězněné osoby internalizují a přenášejí ho i mimo vězení:

Mně se třeba stávalo, že někdo přišel do místnosti a já jsem si stoupla. Když jsem šla teďka kvůli té nové práci, tak jsem jako čekala na toho nového šéfa v té kanceláři, a on přišel a já jsem si už nestoupla, ale furt mi cukaly ty nohy. [...] Já jsem třeba byla u doktora, on vyšel z té čekárny, já jsem si stoupla a teď všichni jako koukali v té čekárně. Tak já jsem se vždycky uchechtla pro sebe (Vava).

Přenos vězeňského habitu i mimo vězení, na což poukazuje Liam Martin (2018), velmi dobře vystihla Oskora:

Ale nejhorší na tom je, že ten život ve vězení, že já jsem si ten život ve vězení přivezla i ven. Protože já chodím do práce, domů, do práce, domů. Já nemám žádnou kamarádku, já nemám nikoho, s kým bych si popovídala, nikam nechodíme, protože pracujeme furt. A mně přijde, že já prostě furt makám, něco splácím té společnosti, která mě úplně vysává.

S podobným přenosem specifického vězeňského režimu akcentovalo 12 informantek. Druhým nejčastějším vlivem prizonizace pro ztrátu autonomie byl strach z mezilidských interakcí, ať už to bylo obecně s lidmi ve veřejném prostoru nebo s osobami při nějakém účelu (například na úřadech apod.):

Jsem pořád ještě taková nesvá, je toho moc na mě. Je to takové, nevím, mám strach kolikrát chodit ven, než si zvyknu. A nejhorší bylo potom si sehnat práci, protože já mám strach komunikovat s lidmi ještě, protože jsem byla zvyklá, že mi ve vězení řekli: „Udělejte tohle, jděte tam.“ A to se muselo udělat. Mně, když někdo řekne, já nemám problém to udělat, ale sama od sebe si to říct, to mi nějak nejde, to já neumím, to se teprve učím (Takla).

Takla strach a úzkost z interakcí také dává do kontextu vězeňského režimu, který ve vězněných osobách nerozvíjí sociální dovednosti, neboť funguje na vojenském principu, v jehož rámci se nediskutuje. U Jary pak měl strach z interakcí ještě jinou příčinu a důsledek:

Nedůvěřivost. Poznala jsem tam [ve vězení] spoustu lidí, kteří třeba jenom mluvili, lhali, intrikovali a ta důvěra k těm lidem, teď nemyslím třeba k úředníkům, to vůbec ne. Ale když mi třeba v práci někdo řekne, nechtěla bys jít s náma o víkendů támhle a tamhle, tak si řeknu, že ty lidi neznám, abych se nedostala do nějakého průšvihů. Tak ta nedůvěra k lidem. Možná, že je to až přehnaný, ale prostě mám strach.

Takle se tedy vlivem vězeňského režimu oslabila důvěra v jiné osoby, což může ztěžovat navázání netoxických sociálních sítí a vazeb. Osm informantek pak zmiňovalo, že po propuštění vlivem ztráty „chráněného“ vězeňského prostředí pociťovalo silný pocit nejistoty, protože nevěděly, co je čeká a neuměly si to ani představit. S tím souvisela i časoprostorová rozrůzněnost, která spočívá ve změně prostoru a jeho náležitostí během výkonu trestu, což vystihla Koruta:

Tam vlastně v momentě, kdy přijdeš do vězení, tak se ti zastaví život. Tam žiješ jeden den pořád dokolečka. Ráno vstaneš, máš sčíták, snídani, pak máš volno, zase sčíták, oběd, volno, večere, sčíták, jdeš si lehnout. A tohle se ti tam točí furt dokolečka. A potom když máš přijít do té reality, a ten život venku se nezastaví, ten běží furt dál, ale pro tebe ne a ty se prostě vrátíš po pěti letech a koukáš a divíš se. Pro mě nastoupit do tramvaje, před 5 lety to jezdilo tam a tam, jezdí to pořád stejnou trasu? Už jenom tyhle otázky, jestli se dostaneš domů z té věznice tak, jak předpokládáš, že se dostaneš, to je fakt hukot.

Jak poukazuje Koruta, propuštěné osoby mají tedy určitý otisk místa, na něž byly zvyklé a které již ale neexistuje tak, jak si jej pamatují, a to může způsobovat úzkosti a frustraci, jak poukazovaly informanti v jiném výzkumu (Mertl 2020). S časoprostorovou rozrůzněností souvisí také poslední identifikovaný projev prizonizace, a sice nové technologie, s nimiž se po propuštění potýkalo osm informantek., což jednoduše spočívalo ve skutečnosti, že informantky neměly ve výkonu trestu kontakt s novými technologiemi a po propuštění byly zmatené z používání těchto nových technologií. V případě Chrzy navíc situaci ovlivnil ikoronavirus a rozšíření bezhotovostních plateb, na které nebyla zvyklá, a nevěděla, že stačí kartu jenom přiložit k terminálu.

FYZICKÉ ZDRAVÍ

Stejně jako u duševního zdraví, 22 informantek uvedlo, že má nějaké obtíže s fyzickým zdravím, a pouze devět informantek tedy uvedlo, že nepociťuje žádné obtíže fyzického rázu. Z uvedených 22 informantek pak 13 z nich uvedlo, že má dva a více problémů s fyzickým zdravím. Výčet všech obtíží a jejich četnost je v tabulce 1. V tomto ohledu není překvapivé, že na předním místě se umístily problémy se zuby, což je častý problém obecně vězňených osob, zvláště pak u žen, u nichž mají zuby ještě symbolicko-kulturní rozměr související s naplněním určitých očekávání spojených s ženskou krásou (Moran 2014). Obecně pak zdravotní problémy zasahovaly do běžného života informantek, a zejména pak do možnosti nalezení stálého zaměstnání, neboť byly zdravotními problémy limitovány v úkonech, které mohou vykonávat, ale i délce směn a směnném provozu.

Tabulka 1

Typ fyzického obtíže	Počet informantek s obtížemi
Zuby	5
Bolavé nohy	4
Karpální tunely	3
Srdce	3

Žloutenka typu C	3
Krevní tlak	3
Ploténky	2
Žlučník	2
Podvýživa	2
Gynekologické obtíže	2
Cukrovka	2
Migréna	1
Tuberkulóza kosti	1
Artróza	1
Křečové žíly	1
Kožní obtíže	1
Tetanie	1
Epilepsie	1
Zrak	1
Slinivka	1
Močový měchýř	1
Následky po úrazu	1
Paměť	1

Dvě informantky pak měly problémy najít po výkonu trestu lékaře, kterého jim předtím VS ČR odhlásila:

Nejtěžší bylo vlastně, že když jsem nastoupila do vězení, do dneška to není vysvětlený, tak já jsem nastoupila na jeden rok s tím, že [věznice] mě odregistrovala od mého obvodního lékaře s tím, že nikdo nepochopil proč, protože to se prý dělá jenom, když někdo nastupuje na delší dobu než rok. Takže já jsem pak nemohla najít lékaře a šlo hlavně o gynekologa, protože všichni, když viděli, že mám těhotenskej průkaz vystavenej ve výkonu trestu, tak bylo všude plno. Ale našla jsem pana doktora, který vůbec nevěděl, co to je VTOS a myslel si, že jsem vojanda, tak k němu chodím dodnes (Mnata).

U Mnaty, jak uvádí, to bylo způsobené zřejmě i horlivostí nebo nedopatřením věznice, do níž nastupovala.

U informantek, které prošly vícekrát výkonem trestu, jsme se také ptali, co bylo příčinou opětovného konfliktu se zákonem. Devět informantek uvedlo, že je k tomu k tomu vedla marginalizace a ekonomická situace po propuštění, kterou názorně popisuje Kunata:

[...] byla [jsem] odhodlaná, že nebudu fetovat, budu chodit do práce, vezmu si holku k sobě, ale nešlo to tak, jak jsem to měla nalajnovaný. To byl kopanec za kopancem a já jsem to prostě nedala, protože jsem neměla kde bydlet, teta mi nabízela, ať jdu bydlet k ní, ale já přece nemůžu, když se mi starala celou dobu o holku, tak se k ní ještě nastěhovat. Tak říkám: „Teto, jsi hodná, ale fakt ne. Já jsem ti vděčná, že se mi staráš o holku, ale to fakt ne.“ Já už jsem asi v tu dobu věděla, já jsem byla asi 15x souzená, takže jsem věděla, že tu práci lehkou nenajdu. Takže mně nic jiného nezbyvalo než páchat trestnou činnost. A tahat holku po ulici?

Alternativou může být partner, který s náklady na živobytí a subsistencí pomůže, jak poukazuje Kyta:

Co se týká bydlení, ano, já jsem dostala nějaké peníze, 2 000 Kč jsem dostala [...], když jsem odjížděla, plus 1 000 Kč jsem dostala, ale tohle není na žití. I ta ubytovna každá, to je na tři, na čtyři dny a co pak. Do toho ty lidi spadnou zpátky, protože jsou zoufalí, kór ta ženská. Ta ženská si pak najde nějakýho chlapa, vždycky se najde někdo, kdo se o ní chce postarat, a většinou to dopadne špatně.

Slova Kyty pak potvrdila například Chrasta:

Já jsem se vrátila k příteli, i když jsem měla podporu dcery, vrátila jsem se k příteli a jelo to znovu.

Marginalizace, zejména ekonomická, tedy nutila informantky znovu páchat trestnou činnost, aby si zajistily subsistenci, což je celkem pochopitelné, neboť jinak by nemohly období po propuštění přežít.

Tři informantky pak uvedly, že spouštěčem opětovného výkonu trestu byly stresové situace, které zažívaly po propuštění. Názorně to vysvětluje Ula:

Partner byl latentní gambler a, bohužel, já jsem nechávala na něm ty finance, já nesnáším chodit na úřady, on k tomu bohužel vůbec neměl mít přístup. Protože on opravdu makal, dřel, ale to, co v práci vydělal, tak šel druhý den propít, a bohužel to prostě prohrál. Takhle to šlo skoro sedm let, několikrát jsme se stěhovali, protože jsme neplatili nájemný, on se potom zranil, skoro zemřel, byl v umělém spánku, já jsem v podstatě měla na starost děti, ještě jsem dodělávala školu, zdrávku, ještě jsem našetřila na Itálii, on se potom vrátil z nemocnice, jakžtakž se dal do kupy a poprvé přiznal, že je gambler a že má s tím problém, po těch sedmi letech. A mně potom hráblo, to byl konec školního roku, měla jsem prázdniny a, bohužel, moje sousedka měla doma ubytovanou narkomanku, která přišla tak sjetá domů, že jsem na to dostala takovou chuť, a nějak jsem s tím nic nedělala. Nějaký telefonáty s kamarády, jak terapeuti radí, to neproběhlo a bohužel jsem se zastavila až po 3 a půl letech.

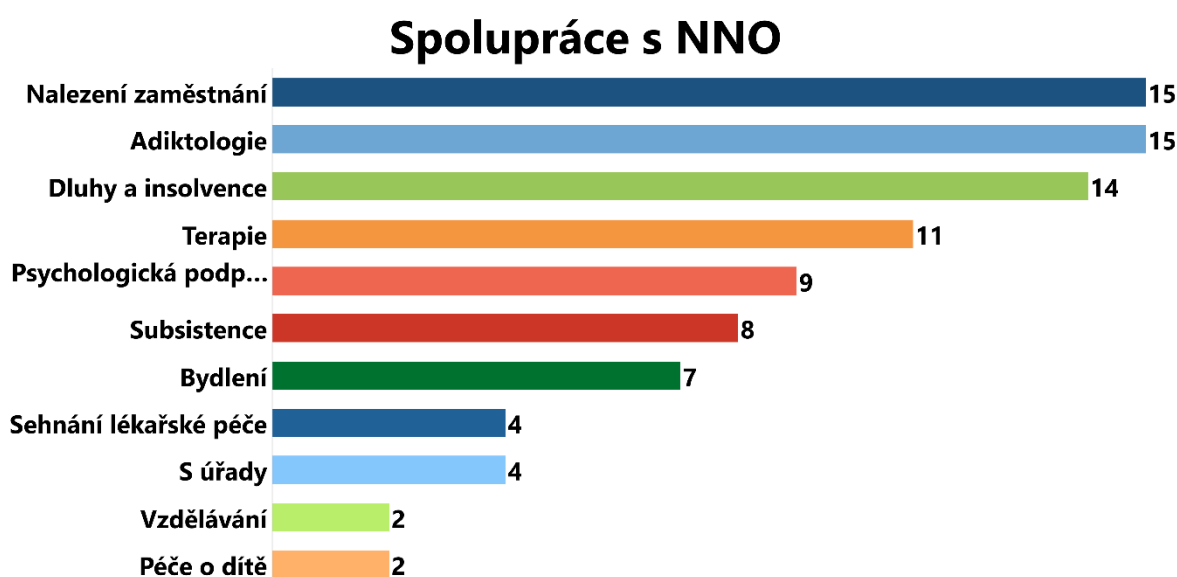
Vypjaté situace fungují jako stresory, přičemž propuštěné osoby jsou na vůči nim zranitelnější, neboť nemají vlivem prizonizace vybudovanou resilienci na podobné situace, navíc jsou to často osoby, které užívaly drogy jako copingovou strategii, jak se vypořádat s traumatem,

takže při sebemenším problému se samozřejmě uchylují ke strategii, která jim v minulosti nabízela okamžité řešení a pomoc.

POMOC ZE STRANY NNO A VEŘEJNÝCH INSTITUCÍ

30 informantek využívalo pomoc od NNO, což není překvapení vzhledem k postupu oslovování participantek do výzkumu skrze NNO. Informantky si spolupráci, až na výjimky v podobě nevyhovujících terapií nebo terapeutů/terapeutek, pochvalovaly a hodnotily velmi kladně, přičemž na grafu číslo 9 lze vidět, v jakých oblastech informantky spolupracovaly nejčastěji.

Graf 9

Zdroj: vlastní produkce z dat

Jednotlivé oblasti nejsou ničím překvapivé a korespondují s potřebami, které jsme během výzkumu identifikovali. Informantky nicméně často kladně hodnotily, že o ně obecně někdo má zájem a že jim někdo poskytuje psychologickou podporu, když ji potřebují.

Na podmínku bylo v době rozhovoru propuštěno 17 informantek, takže spolupráce s PMS byla u informantek také velmi častá. 16 z nich hodnotilo spolupráci jako bezproblémovou a jedna uvedla problematickou spolupráci. Tři informantky pak uvedly, že se pro ně jedná o velkou zátěž, protože musí docházení na PMS skloubit s dalšími aktivitami, zaměstnáním, péčí o dítě atd. To je ostatně poměrně známý problém vyplývající z několika výzkumů (Casey et al. 2021; McNeill 2019; Mertl, Bareš 2020). To potvrdila i jedna odbornice:

[...] když přijde chlap, má třeba děti, ale on se stará sám o sebe, chodí si do tý práce a nikdo se ho na nic neptá. Kdežto žena, když chce získat ty děti do péče, tak ona je získá, ale teď chce pracovat, ale když nemá partnera, tak je to hrozně těžké skloubit. Někdo jí říká, měla by si chodit do práce, měla by si chodit na léčbu, musíš se starat o děti, a ještě musíš platit nájem. Takže ony toho mají na sobě hodně, hodně věcí, který musíš řešit, a pokud je ta žena sama, tak musíš řešit hlídání, vodit děti do školky, takže myslím si, že v tomhle ohledu to mají ty ženy obtížnější, skloubit ty nároky, které na ně klademe. A když je ta žena třeba ještě podmíněně propuštěná, tak je to ještě náročnější, chodit na probačku, chodit třeba na ambulanční léčbu, platit škodu z trestný činnosti, chodit do práce, takže je toho hodně (Expertka, osm let zkušeností).

Jedna informantka, Benata, pak uvedla, že pokládá dohled za zbytečný, neboť si s ní dle jejích slov nevěděla rady, protože soud jí nařídil spolupracovat s PMS v adiktologické oblasti, nicméně sama žádné problémy se závislostí neměla. To zjistili i na PMS, takže ji přeřadili do programu zabývající se rodinnými vztahy, kde následně také zjistili, že pomoc v této oblasti nepotřebuje. Benata se tak cítila v tomto ohledu zmateně a bezprizorně. Zde mohl zafungovat lépe soud, jenž mohl adresněji identifikovat potřeby a podle toho nastavit podobu a délku dohledu, ale také PMS, která mohla využít svoji pravomoc a dát návrh na prominutí zbytku dohledu. Dvě informantky pak přímo uvedly, že jim PMS v ničem příliš nepomohla a že dohled byl brán spíše jako kontrola, nikoli jako sociální práce (rozdíl viz Mertl, Bareš 2020). Ani informantky, které říkaly, že je spolupráce s PMS pro ně bezproblémová, neuváděly konkrétní pomoc (v některých případech uvedly psychologickou podporu a zájem ze strany probačního úředníka nebo úřednice), takže většinu praktické pomoci a sociální práce obstarávaly NNO, případně sociální kuratel, s nímž spolupracovalo 17 informantek.

Zkušenosti se sociální kuratelou byly různorodé, kdy deset informantek uvedlo, že nemá s touto institucí příliš dobré zkušenosti, protože jim nebyla schopná pomoci, případně se k nim chovala přezíravě. Zatímco zbývajících sedm informantek uvedlo, že mají se sociální kuratelou velmi dobré zkušenosti, přičemž jim byla schopná pomoci, v čem potřebovaly. Tam ambivalence není překvapivá, neboť sociální kuratel, stejně jako PMS, je svojí funkcí regionálně (a dokonce v jednotlivých městských částech u větších municipalit) velmi různorodá. Navíc se také potýká s velkým vytížením, které je způsobeno skutečností, že propuštěné osoby nejsou jediná cílová skupina, s níž pracují, a sociální kurátoři a kurátorky často nemají na své pozici celý úvazek, častěji spíše menší úvazek než poloviční (viz Tomášek et al. 2017). Informantky tak mnohem častěji uváděly, že jim s jejich potřebami pomohly NNO, a to i v banálních záležitostech, jak poukázala Libla:

Jsem je [sociální kuratel] jednou navštívila, protože jsem potřebovala zatelefonovat a už jsem tam nešla víckrát. Já jsem potřebovala [telefonní] číslo [...], nebyli schopní mi ho najít třeba na internetu. Tak jsem poprosila [sociální pracovnice v NNO] a ta mi to našla, tak už jsem tam nechodila víckrát.

Převážně negativní zkušenost měly informantky také s úřadem práce (ÚP), s nímž spolupracovalo 15 informantek, z nichž devět jich uvedlo negativní zkušenosti, ať už praktického rázu, kdy jim podle jejich slov ÚP s ničím nepomohl, nebo interakčně-symbolického, kdy si stěžovaly na stigmatizační jednání. Výmluvný je narativ Merkly:

Hlavně ta sociálka a ten tlak. [...] ten jejich přístup, já jsem byla venku po třech letech, nevěděla jsem, co a přišla jsem na sociálku. A oni vám ukážou takový přístup, že se vy... na všechno. Ani nevím, proč jsem to ustála. Už vím, protože jsem věděla, že už nechci zpátky. Tak to tak jediné, ta myšlenka, a to mi zabránilo jít znovu. Na sociálce mě úplně odpálkovali, to jsem zatínala zuby, abych jí... Nic, prostě žádná pomoc, když jste 3 roky zavřená, nechápete, co se děje. Šla jsem se zaevidovat, všechno tak, jak jsem měla [...] A v kriminále vás na to nikdo nepřipraví [...].

S ÚP v souvislosti se součinnostmi s propuštěnými osobami dlouhodobě nejsou dobré zkušenosti, což se potvrdilo v několika výzkumech (Mertl 2022c; Mertl, Bareš 2018).

Tři informantky pak zmiňovaly spolupráci s Oddělením sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), a to ohledně návratu dětí zpět do péče, případně řešily, aby jim děti nebyly odebrány. Dvě informantky pak využily po propuštění svoje sociální sítě a kontakty, aby jim pomohly s různými potřebami, které měly.

BOD ZLOMU

V rámci rozhovoru nás také zajímalo téma desistence (například Farrall et al. 2010; King 2014; Maruna 2001; v češtině Bareš, Mertl 2021; Tomášek et al. 2017), tedy důvody nebo faktory, které motivovaly informantky, aby se vyhýbaly konfliktu se zákonem a nekončily zpět ve výkonu testu. V literatuře se často objevují kombinace osobních a strukturálních faktorů, které hrají u propuštěných osob zásadní roli, a autoři a autorky se pokoušejí najít faktory, které nějakým způsobem napomáhají nebo „predikují“ desistenci. Často opakujícími se identifikovanými faktory jsou například manželství/partnerství, děti, věk, stabilní zaměstnání, sebedůvěra, nestigmatizující společnost a další. Nicméně všechny faktory v některých situacích a některým osobám mohou pomoci, a některým naopak mohou spíše uškodit (u manželského/partnerského vztahu například záleží, jestli není toxický apod.). Proto je důležité spíše sledovat jednotlivé individuální příběhy, jaké obvyklé trajektorie vedou k desistenci, a vytvářet strukturální prostředí, v němž mají propuštěné osoby co nejvíce možností a směrů, jakými se mohou vydat, a nedefinovat jednu cestu ve smyslu „jedna velikost padne všem“.

Ostatně to se potvrdilo i v našem výzkumu, kdy nejčastějším bodem zlomu byla specifická životní situace, která fungovala u jedné informantky, ale u další by vůbec fungovat nemusela. Specifickou situaci jako zlomový bod vzhledem k desistenci pak uvedlo celkem 22 informantek, které byly tímto zlomovým bodem buď motivovány, v životě jim nějakým způsobem pomohl nebo obrátil jejich pohled na svět.

Pro Myslavu byla zlomovým bodem lékařská diagnóza:

[...] měla [jsem] znamínko na tváři, a to mi hnísalo, tak jsem šla k doktorovi a tam mi řekli, že to mám rakovinu. Tak jsem si řekla, že to je rakovina, a tak jsem si říkala: „No, tak zkusím jít na [NNO] co nejdřív, protože mám postiženou holčičku, tak jsem si jí chtěla vzít domů. A chci si ji vzít domů, tak jsem si řekla, že když už mám umřít, tak ať něco udělám [...].

Myslavě se diagnóza naštěstí nepotvrdila, ale byl to pro ni natolik silný zážitek, že vyhledala pomoc dané NNO a začala řešit svoji životní situaci. Zdravotní stav byl zlomovým bodem i pro Zrnatu, která výše vypráví, jak byla marginalizována a žila na ulici, přičemž se jí vlivem distresu a užívání drog rozvinula schizofrenie, která pro ni paradoxně byla záchranou:

No, zaplať pámbůh, vždyť já bych byla na té ulici do dneška, já bych se nezvedla. To vyvolala ta schizofrenie, že mě to donutilo něco dělat, nějakou aktivitu. Já, kdybych neonemocněla, tak jsem tam do dneška. Litám po kriminálech, po ulicích, kradu čokolády v krámech.

Pro Ulu byla klíčová jiná událost, která souvisela s jejím zdravím, a to autonehoda, po níž skončila v nemocnici, kde strávila dlouhou dobu, což jí pomohlo pracovat se závislostí:

Ale ta [autonehoda] to paradoxně odstartovala. Já jsem měla tu autonehodu ještě na začátku, když jsem začala ten metadon a po tom metadonu jsem byla úplně mimo. A pak v podstatě po tom výstupu z nemocnice jsem přestala.

Pro Chrastu byla motivující její profese sociální pracovnice a reflexe situace po propuštění, kdy téměř ztratila materiální zázemí a hrozila jí marginalizace:

To, že jsem tak žila do 50 let. Úplně slušně, já jsem dělala sociální pracovnici, já mám vysokoškolské vzdělání a je mi 56 roků a chci žít normálně. Chci mít svoje bezpečí. A když vidím ty lidi, jak zůstanou na ulici, a já jsem tak pomalu byla, protože já jsem s přítelem přespávala u známých, tak to mi dodá chuť a energii to řešit.

Chrasta se tedy dívá především do minulosti a reflexe minulosti je pro ni motivačním prvkem, což ale neplatilo například pro Posopa:

Nejvíc mi pomáhá, že jednou splatím ty dluhy a budu moct žít normálně. Budu moct jet na dovolenou. Mně je 32 a já jsem nedokázala, nezažila skoro nic. Tak to mi pomáhá, když se podívám do budoucna. Do minulosti se moc nedívám.

Posopa se tedy dívala především do budoucnosti, a naopak plány v budoucnu pro ni byly motivačním faktorem, přičemž minulost už neřešila a nebyla pro ni nijak důležitá. Pro Rabu a Chrzu bylo zlomem vyrovnání se traumatem:

Motivace je asi moje dítě, ale není to největší motivace, to jsem viděla v tom vězení, to není motivace přestat s těma drogama. To musí být, že se člověk začne mít rád, a na těch drogách to člověk dělá, že se nenávidí. Takže pro mě byla motivace najít tu cestu a věřit tomu, že jsem dost dobrá na to, abych si tohle zasloužila (Raba).

Tak v první řadě jsem se asi naučila mít ráda sama sebe. To se musíte naučit, protože když člověk bere drogy, tak se nemůže mít rád, nemůže (Chrza).

Pro Oskoru byla klíčovým faktorem jistá pohodlnost, pocit stáří, který měla, a také postupně objevující se zdravotní problémy:

Asi už jsem zajatá tady v tom životě. Já si nedovedu už představit, že bych teď vstávala ráno na abstráku. Že bych musela jet někam krást nebo shánět peníze. Já už nevím ani, jak se to dělá, já už jsem na to stará. Já už jsem pohodlná, já si radši sednu do auta a jedu, než abych lítala někde po ulicích a sháněla drogy. Ještě ty mé zdravotní problémy, nedokážu si to představit, někde v bolestech shánět dávku.

Podobně svoji situaci popisovala i Hajma, nicméně pro ni byla klíčová únava z distresu, který zažívala:

Já bych nikdy už nechtěla jít zpátky do [vězení], jako fakt už nikdy. A já si myslím, že mě tak úplně psychicky ty drogy nenarušily. Bejvaj na tom i hůř a už jim to i zůstane, ono to bylo strašný na psychiku, to čórování a ty drogy, jestli vás chytanou, nechytanou, prostě bejt akorát ve stresu a vystíhovanéj a bát se něčeho. Takže to už jsem nechtěla. A do [vězení] jsem taky zpátky nechtěla, chtěla jsem bejt s rodinou a fungovat normálně.

Hajmě v jistém slova smyslu pomohl i výkon trestu a pobyt ve vězení, což akcentovala také Orasa:

Asi teďka, než mě zavřeli, já jsem brala ten heroin, takže jsem na tom byla špatně, ale já jsem neměla na to, s tím skončit sama. A já jsem vysloveně čekala na to, až mě zavřou, já jsem na to vyloženě čekala. A když mě zavřeli, tak tam jsem si to odtrpěla a prostě mně pomohla ta basa tentokrát a věděla jsem, že to je prostě konec, že už nechci. Nevím, jak to vysvětlit.

Nicméně u Orasy je příznačný ještě jeden postřeh, a sice že vlastně neví, co se v ní odehrálo a proč tentokrát výkon trestu byl zlomovým bodem a pomohl jí přestat s užíváním drog.

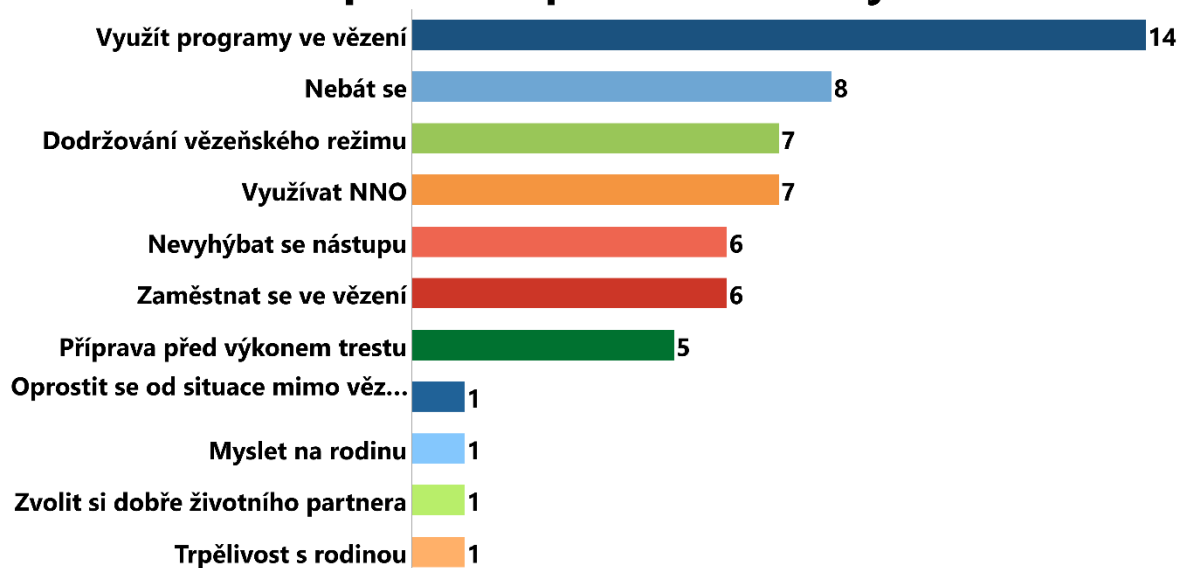
Jak je tedy vidět, životní situace jsou velmi různorodé a komplexní a do velké míry záleží na okolnostech, momentálních možnostech, které se daným osobám nabízejí, a také na reflexi těchto specifických situací danými osobami. Nicméně mimo těchto situací byly ještě tři faktory, které informantky zmiňovaly častěji a které pro ně hrály zásadní roli. Prvním byly jejich děti, které zmínilo celkem 19 informantek jako zásadní faktor, který je určitým způsobem drží a motivuje v desistenci. Druhým faktorem byla rodina, kterou zmiňovalo 15 informantek, a třetím pak osoba přítele, jenž byl zásadní pro čtyři informantky. Celkově byly pro informantky tedy důležité jejich blízké osoby, které nechtěly zklamat a chtěly pro ně zůstat na svobodě.

DOPORUČENÍ PRO OSTATNÍ ŽENY V KONFLIKTU SE ZÁKONEM

V rámci rozhovoru jsme se ptali, co by informantky doporučily ostatním ženám, kterou jsou ve stejné pozici, jako byly ony, tedy mají nastoupit do vězení nebo již jsou ve vězení. Kategorizaci doporučení lze vidět v grafu číslo 10.

Graf 10

Doporučení pro ostatní ženy

Zdroj: vlastní produkce z dat

Jasně nejčastějším doporučením bylo využívat všechny terapeutické a poradenské programy, které vězení nabízí, přičemž zmiňováno bylo zejména SPO, které některé informantky hodnotily jako důležitý prvek, k němuž byly v některém ze svých trestů nebo na začátku tohoto programu skeptické, ale pak zjistily, že má smysl. Následovalo doporučení nebát se výkonu trestu a zbytečně se jím nestresovat. Sedm informantek pak doporučovalo dodržovat vězeňský režim, zejména ve smyslu zdržení se kázeňských problémů, které mohou zhoršit vyhlídky na podmíněné propuštění, stejný počet pak doporučoval využívat služeb NNO, ať už přímo ve vězení nebo po propuštění. Další v pořadí byla doporučení směřující k nevyhýbání se nástupu trestu, které může být stresující a stejně nikam nevede, protože si daná osoba trest musí splnit, zároveň to podle jedné informantky může přitížit ve smyslu přidání dalšího trestu za maření soudního rozhodnutí a může to také zkomplikovat podmíněné propuštění. Pokud je to možné, informantky také doporučovaly se nechat ve vězení zaměstnat, neboť to generuje peníze na kapesném a zároveň tak utíká čas ve VTOS. Pět informantek zdůrazňovalo, že je vhodné se připravit na výkon trestu předem, což znamená zařídit si potřebné věci před nástupem do výkonu trestu, například péči o děti, připravit si nějaké věci do výkonu trestu apod. Příprava pak také znamenala psychologickou přípravu na výkon trestu, který může být podle některých informantek pro některé osoby velmi náročný. Zbytek doporučení už byl zmíněn vždy pouze jednou informantkou, kdy jedno doporučení směřovalo na oproštění se od situace mimo věznici, což zbytečně vytváří distres, úzkost a nervozitu a komplikuje tak výkon trestu, ale i možnost podmíněného propuštění.

Poslední doporučení cílila na rodinu a rodinný život, kdy jedno směřovalo na skutečnost, že by daná osoba měla myslet ve výkonu trestu na svou rodinu, přičemž jiné na to navazovaly a podle nich by měly mít vězněné osoby také trpělivost se svými rodinami. Jedna informantka pak zmiňovala doporučení, ať si vězněné a propuštěné ženy dobře vybírají životního partnera, který je materiálně i psychologicky podřízí, když to budou potřebovat.

POHLEDY NA POTŘEBY PO PROPUŠTĚNÍ V EXPLORATIVNÍCH ROZHOVORECH S EXPERTKAMI A EXPERTY

Zajímavé bylo srovnání na potřeby propuštěných žen z pohledu samotných žen (pro připomenutí graf číslo 5, který jsme zkopírovali ještě jednou níže) a z pohledu expertek a expertů (graf číslo 11). Oproti našemu vzorku propuštěných žen expertky a experti nejvíce akcentovali zaměstnání jako hlavní potřebu, kterou ženy podle nich řeší, zatímco informantky z řad propuštěných žen v našem vzorku zaměstnání řešily nejméně. To bylo samozřejmě dáno skutečností, že řada z nich spolupracovala s NNO nebo si podle svých slov byly schopné najít stálé zaměstnání samy. Nicméně možná to také odkazuje na určitý stereotyp týkající se upřednostňování zaměstnání, které se společensky bere jako jakási záruka „řádného“ života, což ale tak ale v řadě případů být nemusí. Tomu nasvědčují také faktory marginalizace a užívání drog, které u propuštěných žen jsou na předních místech, zatímco u expertů a expertek jsou (možná trochu překvapivě) spíše níže. Dalším faktorem, který byl u odborníků a odborníků zmiňován v menší míře, byl vliv prizonizace, zatímco v našem vzorku jej akcentovala naprostá většina žen. Nicméně odborníci a odbornice pozorovali, že propuštěné osoby k nim občas přistupují s naučenou bezmocností a nedůvěrou, což v některých případech také mohl být projev prizonizace. Naučenou bezmocnost a určitou uzavřenost do této bezmocnosti popisuje jedna expertka:

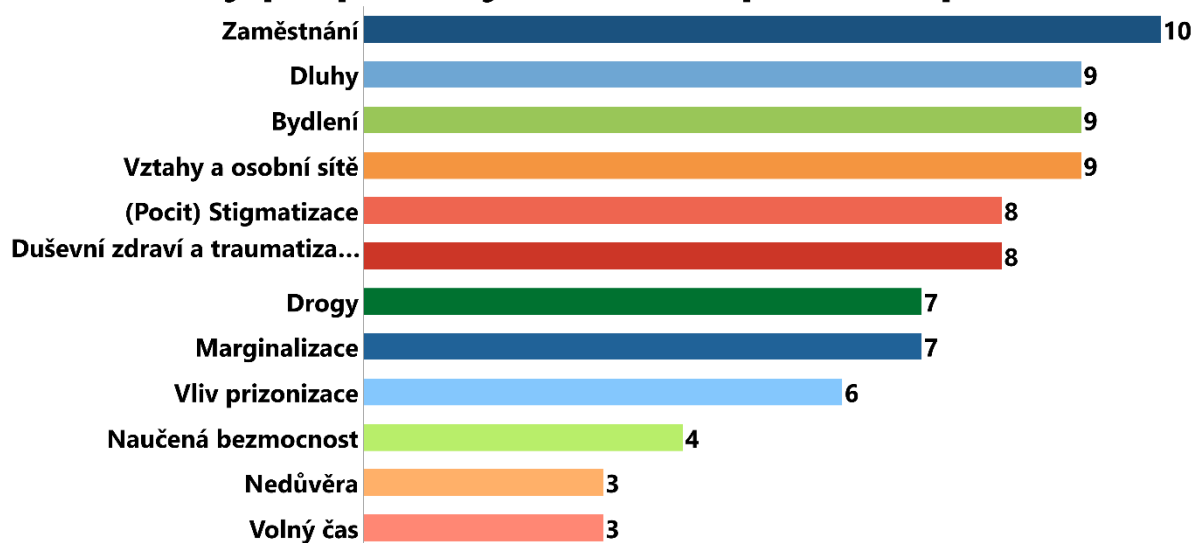
My se je snažíme i motivovat, že když maj vysokoškolský vzdělání a neudělaly nějaké závažné trestné činy, tak jim říkáme, že můžou hledat tu práci v tom, co vystudovaly, třeba personalistka. A ony často říkají, že by nic takového dělat neměly, že by měly zůstat ve skladu. A my jim řekneme, že je možný nějaký výmaz za pár let, a ony, že ne. Mají pocit, že by už měly navždycky zůstat u nějakých manuálních prací, ve skladu, prodavačka a tak. [...] Pak jsou takové ty ženy, kterým to nevyjde, nechtějí, protože se stydět, a pak jsou ženy, kterým nějak nerozumím. Ty si to velmi dobře našlápnou, ty vztahy obnovějí a pak si to něčím pokazí a my se jich vždycky ptáme, proč to udělaly, ale ony většinou řeknou, že neví. Nechci, aby to vyznělo nějak pejorativně, ale je to takovej druh sebemrskačství, že něco takového udělají, aby si potvrdily, že jsou na tom hrozně špatně. Nerozumím tomu a je mi to vždycky hrozně líto (Expertka, sedm let zkušeností).

Jak je patrné z předchozího textu, řada žen pochází z marginalizovaného prostředí, které je výkonem trestu a prizonizací ještě zesíleno, takže jsou v rámci svých životních zkušeností často naučeny, že jejich špatná situace je jednoduše dána a už se nedá změnit, neboť se jim to několikrát nepodařilo v minulosti, takže v budoucnosti to nemá cenu ani zkoušet. Tady je potřeba říci, že sociální systém a celkově nastavená struktura veřejných institucí příliš nenapomáhá rozbít takto postavenou naučenou bezmocnost (Bareš, Mertl 2021; Mertl 2017, 2022c; Mertl, Bareš 2018, 2020).

Zajímavá je pak skutečnost, že odbornice a odborníci vůbec nezmiňovali fyzické zdraví, které velmi zasahuje do možnosti mít stálé zaměstnání, jak jsme uváděli výše. A naopak propuštěné ženy vůbec neakcentovaly volný čas a jeho využití, což dvě odbornice uvedly jako významný faktor. Zbytek potřeb byl, co se týče významnosti, přibližně na stejné úrovni.

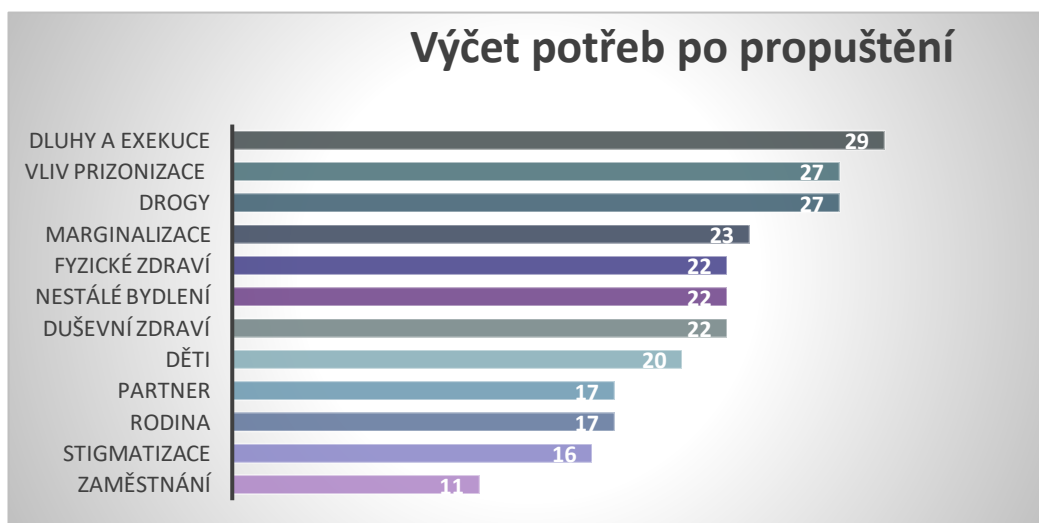
Graf 11

Potřeby propuštěných žen z expertního pohledu

Zdroj: vlastní produkce z dat

Graf 5

Zdroj: vlastní produkce z dat

Pokud se podíváme blíže na jednotlivé faktory perspektivou odbornic a odborníků, tak u zaměstnávání některé a někteří z nich akcentovali, že vnímají jako problém agenturní zaměstnávání, kdy se některé agentury snaží využít zoufalé situace u propuštěných osob a reprodukují tak obchod s chudobou:

Neplatěj nebo žádná smlouva nebo naprosto nevýhodná smlouva nebo dělaj fakt šílený věci. Oni spoléhaj na to, že si to ten klient nepřečte, a pak tam je třeba, že když přijde o pět minut pozdě, tak mu strhávaj 2 000 Kč, ale ty 2 000 Kč si vydělává 3 dny. Anebo že musí mít čistý oblečení, ale oni jim nedávaj peníze na to, aby si vyprali. Některý firmy jo, agentury dávaj třeba 5 korun na praní, a oni tam měli, že musí být čistě oblečená a ve chvíli, kdy ten mistr zjistí, že tam má nějaký flek, tak že jí strhnou třeba 1500 Kč, ale ona dělala někde u stroje s olejem. Takže to bylo vyloženě jenom proto, aby jim ty prachy nemusel dát, a to mi vyloženě vadí (Expertka, sedm let zkušeností).

Jiná odbornice pak také poukazovala na nevhodnost agenturního zaměstnávání s ohledem na ubytovny a pracovní pozice, které nabízejí, jelikož jsou rizikové pro osoby, které se potýkají se závislostmi:

Jinak tohle už přebíraj ty fabriky, který nabízej práci i ubytování zároveň. Ale je to kolikrát na krátkou dobu, protože ty ženský buď to nezvládnou nebo najedou zase na ty drogy, protože je tam spousta dealerů v těch fabrikách. A to je jedna fabrika tady. Protože tam je prostě spousta lidí a já mám pocit, že ten pervitin je hodně na výši, hodně ho berou (Expertka, 14 let zkušeností).

Podle této expertky to však nemusí být jenom v průmyslových zónách, ale setkala se s tím i v pohostinství, kde zaměstnanci a zaměstnankyně užívají stimulanty, aby zvládli pracovní nápor.

Obecně se pak často objevoval již „klasický“ problém s Rejstříkem trestů, který někteří zaměstnavatelé vyžadují a nechtějí se následně přijímat osoby, které mají záznam. Zároveň mají ženy menší manévrovací prostor s ohledem na možná zaměstnání, která mohou se záznamem vykonávat:

Ale kdybych to měla rozdělit na nějaký oblasti, tak bych řekla, že jsou víc stigmatizovaný ženy než muži v práci, a je to tím, v jakém oboru ženy pracují. Žena nepůjde támhle někam kopat nebo nepůjde dělat popeláře, to jsou takový klasický profese, co dělaj naši odsouzení, kam je vedou cesty. Jdou někam kopat nebo jdou dělat popeláře anebo jdou někam do skladu vykládat kamiony. [...] Ty ženy to tak nemají, protože ty nemůžou dělat takovéhle práce, ty jdou třeba někam jako uklízečka, pokladní, prodavačka a tam bohužel chtějí všude výpis z rejstříku trestů. A to je kámen úrazu. Mám klientku, která byla na nespočetně pohovorech, šikovná, všechno dobrý a vždycky už jí řekli, že ji vezmou, a pak RT a konec (Expertka, osm let zkušeností).

Problém samozřejmě také souvisí opět s kulturním rozdělením pracovních pozic na „mužské“ a „ženské“, nicméně je určitá sociální realita, v níž musí propuštěné ženy fungovat a která jim fungování ztěžuje. Vedle toho jiná odbornice zmínila i péči o dítě jako faktor, který může ztížit nalezení adekvátního zaměstnání:

[...] přeci jenom ženská s dětma, když potřebuje zajistit školu, školku a podobně, tak hledá to zaměstnání složitěji než chlap, který v tomhle to omezení úplně nemá [...] Takže v tomhle

je to potom pro ně ještě složitější. Nehledě na to, že to pak má ještě vliv na tu výši výdělku, což má zase potom vliv na náhradu škody a splácení obecně (Expertka, 22 let zkušeností).

U dluhů a exekucí byl zajímavý zejména jeden postřeh, který směřoval k možnosti vyřízení insolvence již ve výkonu trestu:

Bohužel, teď jsme zrovna řešili s tou dluhovkou, že mi napsalo asi 18 lidí, který první půl rok třeba vůbec, pak třeba do roka se probrali a začali to nějak řešit zase, ale většině z nich se ta insolvence zase zruší, protože nejsou schopný pokračovat. [...] když se lidem neumožní víc si vydělat a platit ty dluhy a něco si ušetřit, tak se to nevyřeší (Expertka, osm let zkušeností).

Daná odbornice popisovala, že formálně vyřídít insolvenční ve výkonu trestu není již takový problém jako v minulosti, nicméně udržet ji v platnosti a splácet požadovanou částku již problémem je, přičemž v tomto ohledu kritizovala skutečnost, že výdělky vězňů se regulují prostřednictvím nařízení vlády, nikoli Zákoníku práce. To pak umožňuje dávat vězňům osobám menší výdělky, čímž se nicméně blokuje také možnost úspěšně řešit dluhovou problematiku.

Bydlení pak označila řada odborníků a odbornic za základní potřebu propuštěných žen, přičemž zároveň uvedla, že v podstatě jediným dostupným bydlením pro propuštěné ženy jsou v současnosti azylové domy nebo ubytovny, respektive, že se stává málokdy, že by propuštěné ženy byly umístěny do standardního a stabilního bydlení. To se v jistém smyslu trochu vymykalo našemu vzorku, kde byl o něco větší počet (celkem devět) informantek, které měly stabilní bydlení, nicméně u části z nich to bylo díky tomu, že se měly kam vrátit, a část z nich také spolupracovala s NNO, které jim byly schopné v jednotlivých případech bydlení zajistit.

V rámci tématu vztahů a osobních sítí expertky a experti zmiňovali, že vnímají roli minulých toxických vztahů, ať už partnerských nebo rodinných, které mohou negativně ovlivnit situaci propuštěných žen. Specifickým tématem byla péče o dítě a usilování propuštěných žen o opětovné svěření do péče. Pro řadu žen je to podle expertek a expertů velmi citlivé téma, které je potřeba řešit velmi opatrně. Zároveň několik odbornic poukázalo, že se jedná o velmi složitou věc, která se navíc pojí s nereálnými představami propuštěných žen:

Pokud někdo chce tuhle naši pomoc, tak my se s ním seznámíme ve vězení a mapujeme, jaký má možnosti, kam se vracet chce, kam nechce, jestli má děti, co je reálný, protože často ty představy nejsou reálný, já se vrátím domů, budu mít peníze a vezmu si děti z Klokánku zpátky. A teď s tím se hrozně těžko pracuje, protože vrátit děti je těžká věc (Expertka, 16 let zkušeností).

Složitost procesu pak rozvádí jiná informantka:

Já si myslím, že to je spojené s určitými věcmi, které jsou nereálné. Ten člověk může mít úplně nereálné představy, já třeba neumím a myslím si, že tak teď ta bytová politika ani není nastavená, že spousta žen si myslí, že dostanou do ruky klíče a půjdou do bytu. [...] u těch žen má většina ty děti, tak jejich hlavním cílem je dostat ty děti, protože většina těch žen je nemá, buďto jim byly odebrány, nebo o ně nemohly pečovat, takže jejich cíl je dostat děti do péče. A samozřejmě nikdo jim je nedá, dokud nebudou mít nějaké stabilní zázemí. Takže ony hned po tom propuštění potřebují jít do nějakého samostatného bydlení, ale tak to zatím nefunguje [...] Kolikrát

je to dlouhá cesta [...] Teď mám klientku, ta má dvě děti malý, hezký a ta teď bude propuštěná a ta ty děti chce. A ta se ptá a její otázka zní: „A kdy mi je dáte do péče?“ [...] a já jí říkám: „Já si myslím, že to třeba bude až za rok.“ [...] a vždycky jí říkám: „To bude vaše zkouška, jestli to vydržíte.“ A tuhle tu životní zkoušku ne každá vydrží. Protože ona na jednu stranu ta touha dostat ty děti zpátky je velká, ale těch nároků, co na ně život nakládá, je tolik, že ony to úplně nezvládají a ony pak o sobě začnou i pochybovat a říkat si: „A zvládnou já tohle, tak to bydlení mi nevyšlo, do práce mě nevzali.“ A teď řeší zdravotní problémy a pak si řeknou: „A kdybych já teď u sebe měla ještě děti, tak co já budu dělat?“ Takže ony začnou ještě pochybovat samy o sobě a některý to teda vzdají (Expertka, osm let zkušeností).

Navrácení dětí zpět do péče je tedy velmi náročný proces, který je intersekcionalně spojen s dalšími faktory, zejména adekvátním materiálním zázemím (subsistencí a bydlením), bez něhož OSPOD dítě zpět matce nesvěří, závislostmi atd. Dítě je přitom ale zásadním faktorem v desistenci, jak vyplynulo z našeho výzkumu, když jej v tomto smyslu uvedlo celkem 19 informantek z řad propuštěných žen. Jedna odbornice pak také uvedla špatné zkušenosti s OSPODem:

Já si myslím, a netýká se to jenom OSPODu, ale i jiných, že by měly fungovat víc individuálně. Já vím, že je to nereálný, ale neměly by všechny házet do jednoho pytle a nemapovat si, jestli na to ta žena má nebo nemá. A když ta žena byla třeba ještě ve výkonu, tak mám pocit, že ta měřítka jsou ještě tvrdší, a spíš si myslím, že je to ještě víc demotivující. Že ta žena potom tu snahu o to dítě do své péče vzdá jenom proto, co ten OSPOD vyvádí. Ale my jsme se tady setkali s takovým přístupem, co ten OSPOD dělal, to bylo hrozný. [...] [úřednice] tá paní normálně napsala e-mail, že se postará, aby jí to dítě nedali, protože se domnívá, že dítě by nemělo vyrůstat v rukou násilníka. Ale ta slečna seděla za to, že nějak napadla toho svého partnera, ale ona neznala ten příběh za tím, co jí ten partner dělal. A nedali jí to dítě. Takže já s OSPODem nemám vůbec dobré zkušenosti, měli by si uvědomit, že ta žena si ten trest odseděla a tím to jako končí. A rozhodně nikdo nemá právo jí trestat dál. Takže my s OSPODem neradi spolupracujeme a oni neradi spolupracují s náma (Expertka, sedm let zkušeností).

Takový přístup samozřejmě souvisí také se stigmatizací a předsudky, které v některých případech vůči propuštěným ženám mají veřejné instituce i zaměstnavatelé.

V rámci duševního zdraví a traumatizace odbornice a odborníci uváděli, že se běžně setkávali s propuštěnými ženami, které měly duševní zdraví ve špatném stavu, ale stěžovaly si, že dostupná péče v tomto ohledu je limitovaná, a to i ve větších městech. Důvodem je nejenom převis poptávky nad nabídkou, ale také neochota terapeutů a terapeutek pomáhat komplexním případům, což většinou propuštěné a marginalizované ženy jsou, a skutečnost, že je málo služeb, které by byly hrazeny z veřejného zdravotního pojištění.

Posledním faktorem, k němuž měly odbornice a odborníci doplňující postřehy, byl volný čas, který je stále podceňován, a to i samotnými vězňenými a propuštěnými ženami:

To je věc, která se strašně podceňuje. A my vždycky těm odsouzeným říkáme: „Dobře, máte práci, máte všechno zařízený a co budete dělat, až přijдете z práce?“ „No, budu se starat o rodinu.“ „Dobře, budete se starat o rodinu, to je úplně výborný, a co budete dělat ve volném čase?“ „No, já žádný volný čas mít nebudu.“ A další riziko. Nebudu mít čas na sebe, ony to nedokážou pochopit, protože většinou takový život nežily. Viděly třeba u nás nebo u svých rodičů, že chodili

do práce, ale ten volný čas podceňují. To jim říkáme, že to je věc, kterou potřebují, aby zvládly ty ostatní věci (Expertka, 18 let zkušeností).

V některých případech pak hrozí například relaps nebo závislost, pokud se volný čas nenaplní:

[...] stává se, že ty ženy vyjdou z výkonu čisté, nemají problém, ale pozorujeme, že ty, co seděly dýl, třeba 10, 15 let, tak pak najednou začnou pít. A my jsme tady měli jednu klientku, která byla velmi otevřená a my jsme se jí ptali a ona řekla, že neví, co se sebou. Že byla prostě zvyklá na něco a teď to nemá. Ona seděla snad 14 let, a tak jí nenapadlo nic jiného, než ten čas zahánět tím pitím (Expertka, sedm let zkušeností).

V tomto případě se spojilo nenaplnění volného času také s faktorem prizonizace a pocitem nejistoty a nesounáležitosti k určité skupině.

Celkem šest odbornic a odborníků pak zmiňovalo, že vnímají intersekcionalní propojení potřeb, přičemž toto propojení může být zřejmé:

To je trošku komplexnější a kterákoliv skupina, nevládka nebo pracovník pracující ve vězeňství nějakou dobu, tak vidí, že to je multiproblém, že to není jenom, že vyřeším drogy, ale to je bydlení, rodina, dluhy, finanční gramotnost, takže to je takový jako náročný (Expertka, 15 let zkušeností).

Ale také nemusí být na první pohled jasné a může působit latentně:

[...] nám [se] stává, [...] že se nám ty lidi cyklej. Že přijdou, hrozně hezky to nastartují, [...] a najednou spadnou třeba do relapsu. Anebo začnou dělat blbosti a podřezávají si tu větev pod sebou a vlastně kážej si ty kroky, který už jako udělali. A my s nimi pracujeme, ale vlastně už v té chvíli moc nevíme, čím to bylo. Jestli jsme nepřepálili ten start, jestli jsme do nich třeba moc nehubili, co všechno je potřeba, a jestli to moc není orientovaný na ty cíle a na ty úkoly. [...] Už se nám to stalo u vícero lidí. A některý to potom zvládnou a jdou zase nahoru. [...] člověk je rozkročený na půl cesty už bydlí, ale není tolik v pohodě, aby mohl být v tom nájmu, a zároveň už nepatří do toho starého světa, ze kterého vychází, a nepatří ani tady do toho světa, kde je pořádek v podezření, co chce, a musí pořádek něco dokazovat (Expertka, pět let zkušeností).

Některé potřeby tak mohou být skryté nebo mohou být navázány na jiné, které, když se začnou řešit, posílí i potřeby, které do té doby byly upozaděny. Zároveň z toho vyplývá, že je nutné všechny potřeby řešit, pokud možno, naráz a vidět je jako celek, nikoli jako jednotlivé faktory. Jak už bylo naznačeno jinde (viz Mertl 2022c), jako klíčový faktor se často zmiňuje a bere zaměstnání, u něž se předpokládá, že pokud je zajištěno, stačí propuštěným osobám k „nápravě“ jejich života. V poslední době se k zaměstnání naštěstí začíná přidávat i důstojné bydlení (jež je samo o sobě mnohem důležitější než zaměstnání). Nicméně ani zajištění obou faktorů nestačí, jelikož pokud je propuštěná osoba zaměstnána, dolehnou na ni exekuční srážky, které jsou velmi demotivační, takže je potřeba řešit i dluhové poradenství. Zároveň je potřeba řešit i závislosti a duševní zdraví, neboť propuštění z výkonu trestu je velmi stresující záležitost, která může vést k relapsu, přičemž tyto stresory se odehrávají na pozadí i v rámci dalších faktorů (například neúspěch při hledání zaměstnání nebo důstojného bydlení, pocit stigmatizace apod.). Do celého procesu se následně vkládají také blízké vztahy, které mohou a nemusí být toxické, fyzické zdraví a volný čas, kdy každý z těchto faktorů může destabilizovat pozitivní posun ve zbylých faktorech. A v případě žen

pak specifickou roli hrají děti a péče o ně. Prvotním krokem k takto komplexnímu náhledu a jeho uvedení do praxe by pak mělo být zajištění adekvátních strukturálních podmínek, tedy sociálních služeb a poradenství, které by mohly být v případě potřeby využity a byly by široce dostupné. Ve druhém sledu se jeví jako efektivní kombinovat adekvátní strukturální podmínky s přístupem case managementu, jenž umožňuje všechny oblasti propojovat a vytvářet zmiňovaný komplexní celek. Tato opatření se zdají být finančně nákladná, ale výkon trestu je mnohonásobně dražší (viz Mertl 2023b).

ROZDÍLY V POTŘEBÁCH PO PROPUŠTĚNÍ MEZI ŽENAMI A MUŽI

Odbornic a odborníků jsme se ještě ptali, jak vnímají rozdíly v potřebách propuštěných žen a mužů, přičemž nejvíce informantek a informantů (celkem šest) uvedlo, že ženy kladou větší důraz na vztahy, zejména pak s ohledem na děti a péči o ně. Pět jich pak uvedlo, že vnímají hlubší stigmatizaci u propuštěných žen, neboť musí dostát více společenským rolím, které jsou navíc silněji morálně zabarveny. S tím souvisely i větší nároky, které jsou podle pěti odbornic a odborníků kladeny na ženy, které tak musí dostát roli matek, zajistit subsistenci pro sebe i dítě, a ještě plnit například podmínky probačního dohledu a nad rámec něj spolupracovat s určitými subjekty. Ve dvou případech bylo zmíněno, že ženy jsou otevřenější terapiím a péči o duševní zdraví, což je do jisté míry dáno kulturními stereotypy o „mužích, kteří nepláčou“. Vždy v jednom případě pak zaznělo, že ženy mají větší motivaci řešit dluhy, přičemž jiná informantka měla pocit, že naopak ženy mají menší motivaci řešit dluhy, že ženy mají větší problémy se závislostmi, a nakonec že ženy více vyhledávají ekonomické vztahy, tedy partnery, kteří by je v nouzi měli materiálně zabezpečit.

DISKUZNÍ ZÁVĚR

Z našeho výzkumu vyplývá, že se ženy propuštěné z VTOS potýkají s celou řadou potřeb a problémů, které korespondují s dosavadními výzkumy, ať už zahraničními nebo domácími. Potřeby jsou vzájemně provázané a u většiny žen se vyskytovaly ještě před uvězněním a byly důvodem jejich uvěznění, přičemž se jedná zejména o marginalizaci, dluhy a exekuce, užívání drog a závislosti, špatné duševní zdraví a nestabilní bydlení. Po uvěznění se k těmto faktorům navíc přidala prizonizace, péče o děti, stálé zaměstnání a snaha vyhnout se toxickým sociálním sítím a vazbám, zejména partnerským. Propuštěné ženy se před uvězněním často potýkaly se špatným duševním zdravím a traumatizací, která měla původ v různých typech násilí od partnerského, domácího nebo rodinného, což informantky v některém stádiu svého života začaly řešit užíváním drog jako copingové nebo kompenzační strategie. Užívání drog mělo v některých případech také spojitost s duševním zdravím ve smyslu diagnózy určité nemoci, takže sloužilo jako sebe-medikační strategie, jak s nemocí pracovat. Z toho je tedy

patrné, že redukovat vězněné a propuštěné ženy na kategorii „pachatelky“ je nedůstojné a také kontraproduktivní, neboť se tím upozaduje kontext a skrývají se skutečné problémy, s nimiž se tyto ženy potýkají a které musí být řešeny, aby (opakovaně) nekončily ve výkonu trestu. To ostatně vystihla jedna expertka:

[...] u těch žen, který byly odsouzeny za vraždu, tak když pak vyprávěly ten svůj příběh, tak se člověk moc nediví. To bylo šílený, co se jim tam dělo, a vlastně mně to přijde jako takovej pud sebezáchovy, že už to nevydržely a udělaly to, co udělaly (Expertka, sedm let zkušeností).

Tím samozřejmě nechceme snižovat zkušenost obětí a jejich újmu, pouze chceme zdůraznit, že pokud se má zlepšit prevence a práce s vězněnými a propuštěnými osobami obecně, bude nutné na ně pohlížet prostřednictvím jejich příběhů a potřeb, nikoli stigmatizačně a s cílem nad nimi moralizovat.

V rámci výkonu trestu pak propuštěné ženy často akcentovaly, že jim pomohlo absolvování SPO, standardizovaného nebo jiného programu, prostřednictvím nichž řešily svoje traumatizace a navazující užívání drog, přičemž nastoupení do tohoto oddílu a obecně využití všech dostupných terapeutických a poradenských programů bylo i jedno z opakujících se doporučení pro ostatní ženy, které byly v podobné situaci a měly by nastoupit do výkonu trestu. Nicméně český vězeňský systém v tomto ohledu naráží na řadu obtíží a překážek: (1) malou kapacitu vězeňských programů; (2) personální poddimenzovanost a přetíženost; (3) systém velkokapacitních věznic, které se dále rozšiřují a poskytují ve velké míře ubytování ve velkých ložnicích; (4) a také rezervy v práci a péči o zaměstnance a zaměstnankyně věznic. Co se týče přípravy na propuštění z výkonu, většina informantek uvedla, že neměly pocit, že by se nějak adekvátně na tuto situaci připravovaly a často svoji situaci řešily až po propuštění, ačkoliv vězení je vhodným prostorem, kde je čas pracovat na různých potřebách, například dluhovém poradenství a zajištění insolvence.

Co se týče potřeb po propuštění, náš vzorek se vymykal ve smyslu faktorů, které propuštěné osoby mají tendenci řešit nejvíce, a sice stabilní bydlení a stálé zaměstnání, kdy zaměstnání byla potřeba, která byla akcentována ze všech nejméně, jelikož řada žen jej měla zajištěné, a stabilní bydlení v podobě bytu nebo domu se v našem vzorku také vyskytovalo častěji, než je obvyklé. To bylo dáno spoluprací s NNO, které byly schopné naplnit obě tyto potřeby a zakázky. Nicméně i tak se u většiny žen dalo považovat jejich bydlení za nestabilní, neboť bydlely u svých rodinných příslušníků a příslušnic, v azylových domech, ubytovnách a jedna informantka dokonce ve stanu. Informantky naopak ve větší míře řešily vliv prizonizace, kdy pro ně byla zejména překážkou ztráta autonomie a samoobslužnosti v důsledku internalizace vězeňského režimu a strach z mezilidských interakcí, který je v některých situacích mohl paralyzovat. Vedle prizonizace informantky také ve větší míře akcentovaly fyzické zdraví, které jim zasahovalo zejména do možnosti získat stálé zaměstnání, jelikož s sebou neslo omezení pro zaměstnavatele, kterým většinou nikdo nechtěl vyhovět.

Specifickým tématem byly děti a péče o ně, kdy řada informantek neměla (některé) ze svých dětí v péči a o tuto péči usilovala, což vnímala jako dlouhodobý cíl, který je podle odbornic

a odborníků velmi komplikovaný a náročný. Děti pak byly vedle specifických situací pro naše informantky hlavním faktorem desistence, který byl snadno identifikovatelný. Zmíněné specifické situace byly velmi různorodé a do velké míry záleželo, jak dané ženy budou konkrétní situace, které zažívají, reflektovat, neboť jedna situace fungující u jedné ženy nemusela u druhé ženy fungovat vůbec. Z výzkumu tak vyplynulo, že desistence je velmi komplexní a subjektivní fenomén, který je potřeba zkoumat a hodnotit za pomoci osobních narativů jednotlivých osob, přičemž těžko se v něm hledají nějaké společné body, které fungují univerzálně. Ukazuje se tedy, že nejde nad desistencí přemýšlet ve smyslu nějakého univerzálního postupu v rámci principu, že „jedna velikost padne všem“, ale je potřeba vytvářet strukturální podmínky k tomu, aby si každý mohl najít svoji cestu.

V tomto ohledu se jeví jako klíčové přemýšlet nad potřebami vězněných a propuštěných žen intersekcionalně, tedy ve smyslu propojené sítě daných potřeb nebo faktorů, které se vzájemně doplňují, podporují a působí naráz, což znamená, že je potřeba je také řešit naráz. To v prvním sledu znamená nutnost vytvářet strukturální podmínky, které by před výkonem trestu působily preventivně, ve výkonu trestu by nasedaly na identifikované potřeby vězněných osob a po propuštění by komplexně řešily potřeby propuštěných osob. V praxi to znamená, že jestliže tento a další výzkumy ukazují na marginalizaci, užívání drog a traumatizaci jako hlavní důvody páchání trestné činnosti, pak je potřeba realizovat sociální, bytovou a další politiku, která bude adresovat sociální vyloučení a chudobu. Sociální vyloučení, zejména ekonomického charakteru, je totiž samo o sobě silným stresorem, který může způsobovat traumatizaci (a užívání drog jako úniku) a/nebo vést k páchání subsistenční ekonomické trestné činnosti (ať už jsou to krádeže nebo výroba a distribuce drog). Specifikem pro vězněné ženy je traumatizace v důsledku partnerského nebo domácího násilí, které je prevalentní u žen častěji než u mužů, a jedná se o strukturální problém a nejinak je tomu i v ČR. V tomto ohledu je tedy potřeba začít důsledněji řešit výskyt a latentnost domácího násilí a lépe a důstojněji chránit oběti domácího a partnerského násilí. Ve výkonu trestu by pak praxe měla být založena na rozšiřování a propagaci specializovaných oddílů a standardizovaných programů, které mají potenciál efektivně adresovat potřeby vězněných osob a mohou měnit životy vězněným osobám. Problémem současného vězeňského systému je však také jeho přílišný militarismus produkující prizonizaci, která se pak negativně podepisuje na propuštěných osobách, která se pak dlouhé měsíce po propuštění musí deprizonizovat a demilitarizovat, což narušuje a zhoršuje vyhlídky na běžný život. Po propuštění je pak nutné propojit všechny potřeby a zakázky a také vytvořit spolupracující síť organizací, ideálně na půdorysu NNO, sociální kuratela, PMS a ÚP, nicméně tento půdorys je nyní rozbitý a některé jeho prvky fungují v některých regionech lépe a v některých hůře. Dlouhodobě a opakovaně mají propuštěné osoby nelepší zkušenosti s NNO, které jsou tak v tuto chvíli základním pilířem při práci s propuštěnými osobami. Principiálně by pak práce s propuštěnými osobami mohla mít podobu case managementu, který by efektivně propojoval všechny potřeby a splňoval by nároky intersekcionality. Zároveň si často propuštěné ženy tento způsob práce, který je založený na principu orientace na řešení

za pomoci všech dostupných prostředků, pochvalovaly, když akcentovaly, že jim NNO jsou schopny pomoci s jakýmkoliv problémem, ať už samy nebo ve smyslu propojení na další organizace, které mohou poskytnout pomoc. A právě propojení, a nikoli nasměrování, je důležitý prvek, neboť zmírňuje stud, ostych a stigmatizaci propuštěných osob. Ostatně i odbornice a odborníci, s nimiž jsme realizovali explorativní rozhovory, v některých případech poukazovali, že ve smyslu case managementu fungují zejména s ohledem na psychologickou a terapeutickou pomoc, kterou zajišťovali u externích organizací, přičemž to vnímali jako funkční model. Limitem tohoto modelu je však současná kapacita sociálních a poradenských služeb a jejich financování, které neodpovídá poptávce po těchto službách a které se musí navýšit, aby celý systém mohl optimálně fungovat, neboť nelze v rámci case managementu hledat kapacity tam, kde jednoduše nejsou.

- AKERS, Ronald Louis (1999): *Criminological Theories*. London: Fitzroy Dearborn.
- ALLAN, June (2009): Theorising new developments in critical social work. In: ALLAN, June; BRISKMAN, Linda; PEASE, Bob (eds.), *Critical Social Work: Theories and Practices for a Socially Just World*, Craws Nest: Allen & Unwin, 30–44.
- ANDERSON, Valerie R.; JAVDANI, Shabnam (2018): Physical Health Needs and Treatment for Female Offenders Returning to Society. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 28–44.
- ANDREWS, Donald A.; BONTA, James (2010): *The Psychology of Criminal Conduct*. 5th ed. Albany: Lexis Nexis/Anderson Pub.
- ARMSTRONG, Lynzi (2022): Sex work, Feminism and the Legal System: Aotearoa in a Global Context. In: GIBBS, Anita; GILMOUR, Fairleigh Evelyn (eds.), *Women, Crime and Justice in Context: Contemporary Perspectives in Feminist Criminology from Australia and New Zealand*, New York: Routledge, 73–86.
- BAILEY, Roy; BRAKE, Mike (1977): Introduction: Social Work in the Welfare State. In: BAILEY, Roy; BRAKE, Mike (eds.), *Radical Social Work*, London: Edward Arnold, 1–12.
- BALDWIN, Mark (2011): Resisting the EasyCare model: building a more radical, community-based, anti-authoritarian social work for the future. In: LAVALETTE, Michael (ed.), *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads*, Bristol: Policy Press, 187–204.
- BAREŠ, Pavel; MERTL, Jiří (2016): *Pilotní analýza ke zjištění systémových překážek a podmínek pro zaměstnávání osob po výkonu i ve výkonu trestu odnětí svobody*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
- BAREŠ, Pavel; MERTL, Jiří (2021): *Zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody a možnosti pracovního uplatnění po opuštění VTOS*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
- BAUMAN, Zygmunt (2005): *Work, Consumerism and the New Poor*. Maidenhead: Open University Press.
- BEGUN, Audrey L.; EARLY, Theresa J.; HODGE, Ashleigh (2016): Mental Health and Substance Abuse Service Engagement by Men and Women During Community Reentry Following Incarceration. In: *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 43: 2, 207–218.
- BERESFORD, Peter (2011): Radical social work and service users: a crucial connection. In: LAVALETTE, Michael (ed.), *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads*, Bristol: Policy Press, 95–114.

- BLAGDEN, Nicholas; WINDER, Belinda; HAMES, Charlie (2016): "They Treat Us Like Human Beings"—Experiencing a Therapeutic Sex Offenders Prison: Impact on Prisoners and Staff and Implications for Treatment. In: *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60: 4, 371–396.
- BREESE, Jeffrey R.; RA'EL, Khaz; GRANT, G. Kathleen (2000): No Place Like Home: A Qualitative Investigation of Social Support and Its Effects on Recidivism. In: *Sociological Practice: A Journal of Clinical and Applied Research*, 2: 1, 1–21.
- BROIDY, Lisa; PAYNE, Jason; PIQUERO, Alex R. (2018): Making Sense of Heterogeneity in the Influence of Childhood Abuse, Mental Health, and Drug Use on Women's Offending Pathways. In: *Criminal Justice and Behavior*, 45: 10, 1565–1587.
- BROWN, Andrew D.; TOYOKI, Sammy (2013): Identity Work and Legitimacy. In: *Organization Studies*, 34: 7, 875–896.
- BUNN, Rebecca (2018): Intersectional Needs and Reentry: Re-conceptualizing 'Multiple and Complex Needs' Post-release. In: *Criminology & Criminal Justice*, 1–18.
- BURCH, Melissa (2017): (Re)entry from the Bottom Up: Case Study of a Critical Approach to Assisting Women Coming Home from Prison. In: *Critical Criminology*, 25: 3, 357–374.
- CANNAN, Crescy (1977): Welfare Rights and Wrongs. In: BAILEY, Roy; BRAKE, Mike (eds.), *Radical Social Work*, London: Edward Arnold, 112–128.
- CARR, Deborah; UMBERSON, Debra (2013): The Social Psychology of Stress, Health, and Coping. In: DELAMATER, John; WARD, Amanda (eds.), *Handbook of Social Psychology*, New York: Springer, 465–487.
- CASEY, Ryan; MCNEILL, Fergus; BARKAS, Betsy; et al. (2021): Pervasive Punishment in a Pandemic. In: *Probation Journal*, 68: 4, 476–492.
- CHARMAZ, Kathy (2006): *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: SAGE.
- CHO, Sumi; CRENSHAW, Kimberlé Williams; MCCALL, Leslie (2013): Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 38: 4, 785–810.
- CRESWELL, John W. (2007): *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing among Five Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- CREWE, Ben; LEVINS, Alice (2020): The Prison as a Reinventive Institution. In: *Theoretical Criminology*, 24: 4, 568–589.
- CREWE, Ben; LIEBLING, Alison; HULLEY, Susan (2015): Staff-Prisoner Relationships, Staff Professionalism, and the Use of Authority in Public- and Private-Sector Prisons. In: *Law & Social Inquiry*, 40: 2, 309–344.

- CREWE, Ben; SCHLIEHE, Anna; PRZYBYLSKA, Daria Aleksandra (2022): 'It causes a lot of problems': Relational Ambiguities and Dynamics between Prisoners and Staff in a Women's Prison. In: *European Journal of Criminology*.
- DAVIS, Celeste; BAHR, Stephen J; WARD, Carol (2013): The Process of Offender Reintegration: Perceptions of what Helps Prisoners Reenter Society. In: *Criminology & Criminal Justice*, 13: 4, 446–469.
- DEKESEREDY, Walter S. (2011): *Contemporary Critical Criminology*. New York: Routledge.
- DEKESEREDY, Walter S. (2015): Critical Criminology. In: GOODE, Erich (ed.), *The Handbook on Deviance*, Hoboken: Wiley-Blackwell, 239–258.
- EFODI, Rotem; ADAMCHUK, Irit (2017): Reentry of Released Female Prisoners into the Community. In: *International Journal of Criminology and Sociology*, 6: 29–39.
- EUROPEAN COMMISSION (2019): *Monitorovací zpráva občanské společnosti o implementaci národní strategie romské integrace v České republice: se zaměřením na čtyři klíčové oblasti strategie*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EWALD, François (1991): Insurance and Risk. In: BURCHELL, Graham; GORDON, Colin; MILLER, Peter (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago: The University of Chicago Press, 197–210.
- FARRALL, Stephen; BOTTOMS, Anthony; SHAPLAND, Joanna (2010): Social Structures and Desistance from Crime. In: *European Journal of Criminology*, 7: 6, 546–570.
- FASSIN, Didier (2017): *Prison Worlds: An Ethnography of the Carceral Condition*. Cambridge: Polity.
- FERGUSON, Iain; WOODWARD, Rona (2009): *Radical Social Work in Practice: Making a Difference*. Bristol: Policy Press.
- FERRELL, Jeff; HAYWARD, Keith; YOUNG, Jock (2008): *Cultural Criminology: An Invitation*. London: SAGE.
- FITZ-GIBBON, Kate (2022): Gender, Criminal Law and Violence against Women. In: GIBBS, Anita; GILMOUR, Fairleigh Evelyn (eds.), *Women, Crime and Justice in Context: Contemporary Perspectives in Feminist Criminology from Australia and New Zealand*, New York: Routledge, 27–43.
- FRÓIS, Catarina (2017): *Female Imprisonment: An Ethnography of Everyday Life in Confinement*. Cham: Palgrave Macmillan (Palgrave studies in prisons and penology).
- GAL, John; WEISS-GAL, Idit (eds.), (2014): *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Bristol: Policy.
- GARLAND, David (2001): *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago Press.

- GILMOUR, Fairleigh Evelyn (2022): Feminist Criminology. In: GIBBS, Anita; GILMOUR, Fairleigh Evelyn (eds.), *Women, Crime and Justice in Context: Contemporary Perspectives in Feminist Criminology from Australia and New Zealand*, New York: Routledge, 13–26.
- GODBOLT, Susan (2018): Reunification With Family and Children During the Reentry Process. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 204–222.
- GOJOVÁ, Alice; BURDA, Michal; GŘUNDĚLOVÁ, Barbora; et al. (2021): Variables of Community Social Work and their Interconnections in Socio-spatial Excluded Neighbourhoods – Example of the Czech Republic. In: *European Journal of Social Work*, 24: 6, 1001–1014.
- GOJOVÁ, Alice; BURDA, Michal; RECMANOVÁ, Adéla; et al. (2019): Participace jako faktor ovlivňující výkon komunitní práce v sociálně vyloučených lokalitách. In: *Sociální práce*, 2019: 5, 46–69.
- GOJOVÁ, Alice; GLUMBÍKOVÁ, Kateřina (2015): (Bezmocná) sociální práce jako zdroj zplnomocnění? In: *Sociální práce*, 2015: 5, 52–63.
- GRACE, Marty; MALONE, Jennifer; MURPHY, Angela (2016): Transferability of the Youth Foyer Model for Women Exiting the Criminal Justice System. In: *Journal of Social Work*, 16: 4, 470–488.
- GRAY, David E. (2004): *Doing Research in the Real World*. London: Sage Publications.
- GRIFFIN, Amber D.; TASCIA, Melinda; ORRICK, Erin A. (2020): Getting High After Getting Out: Understanding the Relationship Between Support, Stressors, and Drug Use Among Men and Women in Early Reentry. In: *Crime & Delinquency*, 66: 13–14, 1839–1864.
- GUASTAFERRO, Wendy P.; LUTGEN, Laura (2018): Women With Substance Use Disorders Reentering the Community. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 76–107.
- HÁBL, Radek; TRLIČKOVÁ, Lucie; GAJDOŠ, Adam; et al. (2021): *Proč je u nás 5 milionů exekucí? 20 let historie dluhových pastí*. Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT.
- HÁKOVÁ, Lucie (2021): *Zločin a trest v kriminálním zpravodajství*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- HAMMETT, Theodore M.; ROBERTS, Cheryl; KENNEDY, Sofia (2001): Health-Related Issues in Prisoner Reentry. In: *Crime & Delinquency*, 47: 3, 390–409.
- HANEY, Craig (2012): Prison Effects in the Era of Mass Incarceration. In: *The Prison Journal*.

- HANEY, Lynne A. (2010): Working through Mass Incarceration: Gender and the Politics of Prison Labor from East to West. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 36: 1, 73–97.
- HATTERY, Angela; SMITH, Earl (2010): *Prisoner Reentry and Social Capital*. Lanham: Lexington Books.
- HAVLÍKOVÁ, Petra; ŠMÍDOVÁ, Iva (2023): Bagatelizace a nerovnost: analýza rozsudků sexuálního a domácího násilí [prezentace z tiskové konference]. Praha 2023.
- HOUSER, Kimberly; MCCORD, Eric S. (2018): Female Offenders, Mental Illness, and Recidivism. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 62–75.
- ISDAL, Per (2017a): Co je násilí? In: JAKOBSEN, Barbora; RÅKIL, Marius (eds.), *Násilí je možné zastavit: Terapie pro osoby, které se dopouštějí násilí v blízkých vztazích*, Praha: Nadace Open Society Fund, 30–49.
- ISDAL, Per (2017b): Povaha násilí. In: JAKOBSEN, Barbora; RÅKIL, Marius (eds.), *Násilí je možné zastavit: Terapie pro osoby, které se dopouštějí násilí v blízkých vztazích*, Praha: Nadace Open Society Fund, 50–67.
- JANEBOVÁ, Radka (2014): *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- JANEBOVÁ, Radka (2018): Vybrané principy kritické sociální práce v kontextu kontroly nedobrovolných klientů. In: *Sociální práce*, 2018: 3, 5–21.
- JANEBOVÁ, Radka (2021): Jak pracovat s ne/zodpovědností klientů v sociální práci? Model „společné odpovědnosti“, Iris Marion Young. In: *Sociální práce*, 2021: 3, 128–145.
- JOHNSEN, Berit; GRANHEIM, Per Kristian; HELGESEN, Janne (2011): Exceptional Prison Conditions and the Quality of Prison Life: Prison Size and Prison Culture in Norwegian Closed Prisons. In: *European Journal of Criminology*, 8: 6, 515–529.
- JOHNSON, Ida M. (2014): Economic Impediments to Women's Success on Parole: "We Need Someone on Our Side." In: *The Prison Journal*, 94: 3, 365–387.
- JONES, Richard S. (2003): Excon: Managing a Spoiled Identity. In: ROSS, Jeffrey I.; RICHARDS, Stephen C. (eds.), *Convict Criminology*, Belmont: Cengage Learning, 191–208.
- JORDAN, Jan (2022): Gender and Victimology. In: GIBBS, Anita; GILMOUR, Fairleigh Evelyn (eds.), *Women, Crime and Justice in Context: Contemporary Perspectives in Feminist Criminology from Australia and New Zealand*, New York: Routledge, 27–43.
- KIM, Mimi E. (2020): Anti-Carceral Feminism: The Contradictions of Progress and the Possibilities of Counter-Hegemonic Struggle. In: *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 35: 3, 309–326.
- KING, Sam (2014): *Desistance Transitions and the Impact of Probation*. London: Routledge.

- KUPKA, Petr; PETRUŽELKA, Benjamin; WALACH, Václav (2022): Illicit Drug Use and Exposure in Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia: Policy Representations and Evidence. In: *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 21: 2, 662–686.
- KUPKA, Petr; TOUŠEK, Ladislav; WALACH, Václav; et al. (2019): *Analýza možností a širších souvislostí prevence kriminality v SVL*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- LANE, Jodi (2020): An Overview: What We Know About Incarcerated Women and Girls. In: HECTOR, Jada (ed.), *Women and Prison*, Cham: Springer, 1–13.
- LARSSON, Staffan (2009): A Pluralist View of Generalization in Qualitative Research. In: *International Journal of Research & Method in Education*, 32: 1, 25–38.
- LEBEL, Thomas P. (2008): Perceptions of and Responses to Stigma. In: *Sociology Compass*, 2: 2, 409–432.
- LEMERT, Edwin (1967): *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- LEVERENTZ, Andrea (2010): People, Places, and Things: How Female Ex-Prisoners Negotiate Their Neighbourhood Context. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, 39: 6, 646–681.
- LEVERENTZ, Andrea M. (2014): *The Ex-prisoner's Dilemma: How Women Negotiate Competing Narratives of Reentry and Desistance*. New Brunswick: Rutgers University Press (Critical issues in crime and society).
- LOPEZ, Vera; PASKO, Lisa (2018): Making It on the Outside: Reintegration Challenges of Girls and Women of Color. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 249–266.
- LORENZ, Katherine; HAYES, Rebecca M. (2020): Intersectional Pathways: The Role Victimization Plays in Women's Offending and in Prisons. In: HECTOR, Jada (ed.), *Women in Prison*, Cham: Springer, 97–129.
- LUTZE, Faith; LAU, Jenny (2018): Centering Women's Reentry with Safe, Secure, and Affordable Housing. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 45–61.
- MADOC-JONES, Iolo; HUGHES, Caroline; GORDEN, Caro; et al. (2018): Rethinking Preventing Homelessness amongst Prison Leavers. In: *European Journal of Probation*, 10: 3, 215–231.
- MAHONEY, Annette M.; DANIEL, Carol Ann (2006): Bridging the Power Gap: Narrative Therapy with Incarcerated Women. In: *The Prison Journal*, 86: 1, 75–88.

- MAREŠOVÁ, Alena (2018): Počty vězňených žen v ČR se za posledních deset let téměř zdvojnásobily. Proč? In: *Kriminalistika*, 2018: 2, 108–123.
- MARTIN, Liam (2018): “Free but Still Walking the Yard”: Prisonization and the Problems of Reentry. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, 47: 5, 671–694.
- MARTIN, Michael S.; ELJDUPOVIC, Gordana; MCKENZIE, Kwame; et al. (2015): Risk of Violence by Inmates with Childhood Trauma and Mental Health Needs. In: *Law and Human Behavior*, 39: 6, 614–623.
- MARUNA, Shadd (2001): *Making Good: How Ex-convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- MATÉ, Gabor (2018): *In the Realm of Hungry Ghosts: Close Encounters with Addiction*. London: Vermilion.
- MAYRING, Philipp (2000): Qualitative Content Analysis. In: *Forum: Qualitative Social Research*, 1: 2, unpaginated.
- MCLAUGHLIN, Kenneth G. (2008): *Social Work, Politics and Society: From Radicalism to Orthodoxy*. Bristol: Policy Press.
- MCNEILL, Fergus (2019): Mass Supervision, Misrecognition and the ‘Malopticon.’ In: *Punishment & Society*, 21: 2, 207–230.
- MENDES, Philip (2009): Tracing the origins of critical social work practice. In: ALLAN, June; BRISKMAN, Linda; PEASE, Bob (eds.), *Critical Social Work: Theories and Practices for a Socially Just World*, Crows Nest: Allen & Unwin, 17–29.
- MERTL, Jiří (2017): *Přerozdělování Welfare: nástroj pomoci, nebo kontroly?* Brno: Doplněk.
- MERTL, Jiří (2020): „Musíte makat a poslouchat, no“: Vězení, potlačování autonomie a responsabilizace u vězňených a propuštěných osob v ČR. In: *Sociologický časopis*, 56: 4, 523–553.
- MERTL, Jiří (2022a): *První průběžná evaluační zpráva k projektu „Systémové zajištění péče pro vězňené uživatele drog a její následná kontinuita po propuštění“*. Praha: APAS.
- MERTL, Jiří (2022b): Sociální práce v zajetí koronaviru: případ programů pro osoby ve výkonu a po výkonu trestu odnětí svobody. In: *Sociální práce*, 2022: 6, 40–55.
- MERTL, Jiří (2022c): What Seems to Be the Problem? Ex-Prisoners’ Reentry/Resettlement in the Czech Republic. In: *Crime & Delinquency*, on-line first: .
- MERTL, Jiří (2023a): Prison employment and its conflict with therapeutic and counselling programmes: The experiences of Czech prison personnel. In: *European Journal of Criminology*, 20: 2, 447–467.
- MERTL, Jiří (2023b): *Závěrečná výzkumná zpráva z projektu Terapeutická péče o lidi ve výkonu trestu odnětí svobody*. Plzeň: Západočeská univerzita.

- MERTL, Jiří; BAREŠ, Pavel (2018): *Zaměstnávání osob ve výkonu a po výkonu trestu odnětí svobody a přístup zaměstnavatelů k těmto osobám*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
- MERTL, Jiří; BAREŠ, Pavel (2020): *Effects of the Institute of Conditional Release on the Possibilities of Obtaining and Maintaining Employment after Leaving the Imprisonment*. Prague: Research Institute for Labour and Social Affairs.
- MERTON, Robert K. (1938): Social Structure and Anomie. In: *American Sociological Review*, 3: 5, 672–682.
- MEŠKO, Gorazd; HACIN, Rok (2019): Social Distance Between Prisoners and Prison Staff. In: *The Prison Journal*, 99: 6, 706–724.
- MOONEY, Jennifer; BOMMARAJU, Aalap (2018): Reproductive Health Needs and Treatment. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 123–143.
- MORAN, Dominique (2014): Leaving Behind the ‘Total Institution’? Teeth, Transcarceral Spaces and (Re)Inscription of the Formerly Incarcerated Body. In: *Gender, Place & Culture*, 21: 1, 35–51.
- MURPHY, Daniel; FULEIHAN, Brian; RICHARDS, Stephen; et al. (2011): The Electronic “Scarlet Letter”: Criminal Backgrounding and a Perpetual Spoiled Identity. In: *Journal of Offender Rehabilitation*, 50: 3, 101–118.
- NEDBÁLKOVÁ, Kateřina (2006): *Spoutaná Rozkoš: sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznicí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- NYKLOVÁ, Blanka; MOREE, Dana (2021): *Násilí na ženách v souvislosti s covid-19: výzkumná zpráva*. Praha: Sociologický ústav AV ČR a FHS UK.
- POTTER, Hillary (2013): Intersectional Criminology: Interrogating Identity and Power in Criminological Research and Theory. In: *Critical Criminology*, 21: 3, 305–318.
- PRESDEE, Mike (2000): *Cultural Criminology and the Carnival of Crime*. London: Routledge.
- RICHIE, Beth E.; MARTENSEN, Kayla M. (2020): Resisting Carcerality, Embracing Abolition: Implications for Feminist Social Work Practice. In: *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 35: 1, 12–16.
- RICHMOND, Kerry (2018): Having to Check Yes: The Stigma of a Criminal Record and Other Challenges to Obtaining Meaningful Employment for Released Female Offenders. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 164–178.
- ROUBALOVÁ, Michaela; HOLAS, Jakub; KOSTELNÍKOVÁ, Zuzana; et al. (2019): *Oběti kriminality: poznatky z viktimizace studie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

- ŠABATOVÁ, Anna; KVASNICOVÁ, Jana; NEHUDKOVÁ, Eva; et al. (2019): *Sborník stanovisek veřejného ochránce práv: Diskriminace*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv.
- SALDAÑA, Johnny (2009): *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Los Angeles: Sage.
- SCHLIEHE, Anna Katharina (2014): Inside 'the Carceral': Girls and Young Women in the Scottish Criminal Justice System. In: *Scottish Geographical Journal*, 130: 2, 71–85.
- SMOYER, Amy B; LOPES, Giza (2017): Hungry on the Inside: Prison Food as Concrete and Symbolic Punishment in a Women's Prison. In: *Punishment & Society*, 19: 2, 240–255.
- STENSRUD, Robert H.; GILBRIDE, Dennis D.; BRUINEKOOL, Robert M. (2019): The Childhood to Prison Pipeline: Early Childhood Trauma as Reported by a Prison Population. In: *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 62: 4, 195–208.
- TAIT, Sarah (2011): A Typology of Prison Officer Approaches to Care. In: *European Journal of Criminology*, 8: 6, 440–454.
- TAYLOR, Caitlin J. (2015): Gendered Pathways to Recidivism: Differential Effects of Family Support by Gender. In: *Women & Criminal Justice*, 25: 3, 169–183.
- TAYLOR, Emmeline (2017): 'I should have been a security consultant': The Good Lives Model and Residential Burglars. In: *European Journal of Criminology*, 14: 4, 434–450.
- TOMÁŠEK, Jan; FARIDOVÁ, Petra; KOSTELNÍKOVÁ, Zuzana; et al. (2017): *Zaměstnání jako faktor desistence*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- TOUŠEK, Ladislav; WALACH, Václav; KUPKA, Petr; et al. (2018): *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.
- VIGESAA, Lindsey (2018): Future Directions/Best Practices. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 281–307.
- VS ČR (2018): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2017*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- VS ČR (2019): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2018*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- VS ČR (2020): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2019*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- VS ČR (2021): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2020*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- VS ČR (2022): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2021*. Praha: Vězeňská služba České republiky.

- WACQUANT, Loïc (2001): Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh. In: *Punishment & Society*, 3: 1, 95–133.
- WACQUANT, Loïc (2009a): *Prisons of Poverty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- WACQUANT, Loïc (2009b): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- WALACH, Václav (2018): Zdroje nebezpečnosti v sociálně vyloučené lokalitě. In: *Sociologický časopis*, 54: 2, 253–276.
- WALLACE, Barbara C.; CONNER, Latoya C.; DASS-BRAILSFORD, Priscilla (2011): Integrated Trauma Treatment in Correctional Health Care and Community-Based Treatment Upon Reentry. In: *Journal of Correctional Health Care*, 17: 4, 329–343.
- WARD, Kyle C.; EVANS, Mary K. (2018): Mental Health Needs and Treatment. In: CARTER, Lisa M.; MARCUM, Catherine D. (eds.), *Female Offenders and Reentry: Pathways and Barriers to Returning to Society*, New York: Routledge, 45–61.
- WILLIAMS, Natasha H. (2007): Prison Health and the Health of the Public: Ties That Bind. In: *Journal of Correctional Health Care*, 13: 2, 80–92.
- YOUNG, Jock (1999): *The Exclusive Society*. London: SAGE Publications.
- YOUNG, Jock (2011): *The Criminological Imagination*. Cambridge: Polity.